

Don Niko Luković

Bogorodičin hram na Prčanju

Ilustrovani kulturno - istorijski prikaz

KOTOR, 1965

Don Niko Luković

Bogorodičin hram na Prčanju

Ilustrovani kulturno - istorijski prikaz

Kotor, 1965

*Uspomeni prčanjskih pomozaca
i svećenika*

posvećuje

Pisac

*Izdaje i odgovara Crkvinarstvo parohijske crkve Prčanj
Fotografije radio: Čedo Kušević - Prčanj*

PRČANJU

Prčanju, Prčanju, galebovo krilo,
Na odmoru tamo ispod kitna brda,
Pred tobom je stijena i sura i tvrda,
Još i kamen goli i timorno bilo;
I Dobrota priča ljepote i milja,
Preko mora tebi bratski pozdrav šilja.
Gdje su tvoji drevni, slavni kapetani,
I galijske moćne i hitre i lake?
Tko li odn'je tvoje pomorske junake?
Gdje su tvoji sjajni i gosparski dani? . .
Palače su puste, pomalo se ruše
Baš u naše nove i slobodne dane,
Samo Crkva stoji, zapis tvoje duše,
I Gospoda moli, da ti sunce grane! . . .

Rikard Katalinić-Jeretov

1926. godine

ZAŠTO JE NASTALA OVA KNJIGA

Pored svrhe da savremenici i potomci znaju kakvo kulturno-istorijsko blago Prčanj posjeduje, želja mi je bila da istaknem ono što je stvaralo ovaj sveti hram sa svim onim što se u njemu nalazi — vjeru u Boga i ljubav prema rodnoj grudi. Naši predci su težili da se te njihove glavne kreposti manifestuju na ovom sakralnom i kulturnom spomeniku, da ostanu kao njihova trajna molitva Hristu i Majci Njegovoj i kao svjedočanstvo njihovog rodoljublja i kulture. Žrtve koje su pri tome prinosili kroz dugo razdoblje, preko 100 godina, smatrali su kao jedan dio službe Bogu i narodu svom.

Naši jedrenjaci kroz jedan vijek prevoze kamenje sa ostrva Korčule na oko 105 morskih milja udaljenosti, klesari udaraju dlijetom decenijama, pomorci nabavljaju kipove, slike i crkvene potrepštine iz inostranstva, križeve, ikone i evandjelja okivaju srebrom i zlatom. Sve to postizavaju zaslugom na moru, a »mrnarski kruh ima devet kora«. Kroz trista i više ljeta nikad nije prošla godina a da turobno zvono sa prčanjske ili dobrotske crkve nije potreslo srcima objavljujući da je nemirno more progutalo brod ili da je pomorac našao smrt u valovima.

Naše mladane vezilje, sjedeći danima kraj prozora, i noćima uz uljanu svijeću, bacajući, kadikad, zabrinute poglede na more, kojim njihovi dragi plove, vezu svilom, srebrom i zlatom bogoslužbene odjeće za zavjet Gospi, da im se životne nade ispune i u zagrljaj zdravi vrata oni, kojima su srce poklonile —

sve je to uzvišena pjesma i molitva, koja će dirati duše potomaka kroz vjekove Pišem da se to sačuva i ne zaboravi.

Stari Prčanj koji je izgradio naselje na obali i zasnovao ovaj hram, postepeno nestaje. Sve su njegove najmilije uspomene privezane uza nj. Većina tih priloga potiče od anonimnih darovatelja. Meni je jedinome još poznato porijeklo tih zavjetnih darova. Smatram svojom dužnošću da im imena prenesem potomcima. A popis tih uspomena u ovoj knjizi najbolja je evidencija i sigurnost da se sačuvaju.

Postoji još jedna važna činjenica općeg jugoslovenskog značaja kao pobuda na ovo pisanje. Prčanjski hram — po priznanju naših kulturnih radnika — jedinstven je primjer u našoj zemlji kontinuiteta umjetničkog stvaralaštva od vjekova do danas, u kome se na stara djela inostranih majstora nadovezuju nova naših savremenih umjetnika kao dokaz plodne stvaralačke sposobnosti naših ljudi u slobodnim danima. Njihovih četrdeset djela, koja reše ovaj hram, svjedoče o velikim talentima, o snažnim ostvarenjima koja je postigla naša generacija između dva rata i poslije oslobođenja. Dvadeset i dva imena jugoslovenskih vajara i slikara, Srba i Hrvata, koji za naš hram dobrovoljno rade ili poklanjaju svoja djela, govoriće budućim pokoljenjima o bratstvu i jedinstvu, preduslovu našeg opstanka.

Naš umjetnički hram — pored toga što je veličanstveni Dom Gospodnji — sasvim odgovara u kulturnom pogledu današnjim prilikama, kada se kod nas razvija turizam, a znamo da spomenici kulture privlače na osobiti način pažnju domaćih i stranih posjetilaca.

Sve to neka bude na slavu Boga Višnjega, na čast Njegove Presvete Majke, pokroviteljice Prčanja, na ponos našem zavičaju, a omladini na primjer ustajnog, požrtvovnog rada i domoljublja.

PRČANJ

Prčanj kao sastavni dio kotorske teritorije srednjega vijeka, nema svoje političke istorije. Dijelio je onu grada Kotora, čije su statutarne odredbe pravne odluke i ovoga naselja.

Ono po čemu se Prčanj proćuo, kao u većoj mjeri Perast i Dobrota, a u XIX vijeku hercegovačka strana — to je pomorska privreda. Sva je njegova istorija napisana na moru. Bio je jedan od važnih pomorskih centara našeg Južnog primorja.

Zanimljiv je uspon ovog naselja. U srednjem vijeku Prčanj je bio neznatno selo, od obale udaljeno pola sata hoda, na obronku brda Vrmca, pod starom Bogorodičinom crkvom, koja se pominje u dokumentima Državnog arhiva u Kotoru početkom XIV vijeka. Zemljište pri moru pripadalo je dijelom glasovitoj benediktinskoj Opatiji sv. Đorđa (na otočiću pred Perastom), dijelom crkvi Sv. Marije (Koledata) u Kotoru, kotorskoj vlasteli (Glavati i drugima), manastirima i ostalim kotorskim crkvama.

Da li je bilo na ovom terenu kakvog malog naselja u ilirsko-grćko-rimsko doba, ne znamo. U predjelu, zvanom »Lekovina« 1961. g. pronađeni su neki ostaci rimskog vodovoda (cijev od kovanog olova, ulomci rimske grnćarije), koji je, vjerovatno, pripadao nekoj rimskoj vili (villa rustica).

Prof. Antun Mayer izvodi riječ Prčanj iz latinskog osobnog imena »Portius« (Portianum praedium — posjed Porciusov), a prof. dr Skok iz »Apri-cianum praedium«, t. j. imanje Apriciusovo (vidi:

Vjesnik za Arheologiju i Historiju Dalmatinsku. Split 1932, sv. 4. str. 99). Moje je mišljenje da je riječ slovenskog porijekla. Napominjem, da na podnožju Orjena sa hercegovačke strane postoji zaselak, koji se zove Prčanj. Genitiv imenice Prčanj treba da glasi Prčanja, a ne Prčnja.

U predjelu Glavati, tako nazvanom po kotorskoj plemićkoj obitelji Glavati, koja je tu imala svoj posjed, teče rječica (Velja rijeka), koja se u srednjem vijeku zvala »flumen Calme«¹) (možda još iz rimskih vremena). Na obronku brda (Vrmac), iznad današnjeg naselja, vide se tragovi prastarog puta, koji je išao od Trojice preko Mula, Prčanja i Stoliva dalje. Predanje je, da su to ostaci rimskog puta. I iskopine starokršćanske crkve Sv. Tome (IX-XI vijek) daju naslućivati da se oko te crkve još u pred-slovensko doba nalazilo neko malo ilirsko — roman-sko naselje.

Iz srednjega vijeka i docnije sačuvali su se uz obalu današnjeg Prčanja ostaci nekih crkvice, koje su se nalazile na imanjima kotorskih feudalaca. Među njima najstarija, poznata, bila je pomenuta crkva Sv. Tome apostola (8 × 8 m) iz IX vijeka, u ovom kraju jedinstvena, sačuvana, centralna građevina bizantin-skog stila s kupolom u sredini i sa tri apside, upisane u grčkom križu, u kojoj su se pronašli lijepi preromanski kapiteli monumentalnog karaktera i fragmenti pleterne ornamentike iz IX-XI vijeka. Tu se pronašao i mramorni starokršćanski četverougao ni oltar (1 × 0.90 m), sada pred parohijskom crkvom i ulomak poznorimskog memorijalnog spomenika sa ostatkom natpisa, koji se sastoji od tri slova urezana u kamenu (M. F. S.). Crkva Sv. Tome savremena je sa prvom crkvom Sv. Tripuna u Kotoru iz IX vijeka, koju pominje Konstantin Porfirogenit (945—959), koja je, vjerovatno, bila istoga oblika (centralna građevina). Takvoga je tipa i crkva Sv. Satira u Milanu

(IX vijek), samo mnogo veća i veličanstvenija. Zavod za zaštitu spomenika kulture S. R. Crne Gore ovu je važnu starinu otkopao i konzervirao (1964).

Prvu vijest o staroj parohijskoj crkvi imamo iz godine 1326, o crkvi Sv. Ivana Krstitelja 1221, o crkvi Sv. Ane 1399. Crkva Gospe od Karmena je podignuta oko 1600, Sv. Petra u XVII vijeku, Sv. Antona Padovanskog oko 1700, a Sv. Nikole oko 1730. (vjerovatno po projektu dalmatinskog graditelja Ivana Skoka).

Od dvoraca sačuvala se do danas interesantna i po obliku jedina gotska građevina (sa tri krova) u kotorskoj okolini iz XIV ili XV vijeka, poznata pod imenom »Tri Sestre« (Tre Sorelle) na rtu, u srednjem vijeku zvanom »Ardakovo«. Ima zanimljivu legendu. Tri plemićke kćeri su se zaljubile u jednog mladića. On je volio jednu. Ostale su trpjele od ljubomore. Ljubljena je predložila sestrama, da se sve tri odreknu nesuđene ljubavi i da tu sagrađe dom, u kome će živjeti do smrti u odricanju i molitvi. Druga legenda kaže, da su dom sazidale tri vile u jednu noć. Valjda je oblik kuće dao povod raspjevanoj mašti naroda da legendama okiti ovu neobičnu građevinu²). Uz dom, sa sjeverne strane, u XV vijeku je dozidana crkvice, posvećena Sv. Jeronimu sa lijepim monogramom imena Isusova (na pročelju prema cesti) i gotskim križem. Grbovi na gotskim prozorima imaju u gornjem polju dva ljljana, a u donjem zvijezdu (šestokraku). To bi bila jedna od varijanti grba čuvene kotorske plemićke porodice Buća. Značajno je, da zgrada u dokumentima uvijek dolazi pod imenom »Tri Sestre« (villa Trium Sororum seu Parzagni 1500. g. u Biskupskom arhivu u Kotoru).

Od dvoraca iz doba renesanse najinteresantnija je kuća Luković—Žeželić sa četiri odbrambene kule na uglovima i sa okruglim prozorima na drugom spratu. Pripadala je nekoj nepoznatoj kotorskoj plemić-

koj obitelji, čiji se grb nalazi na portalu dvorišta (lav u uspravnom stavu šapama drži luk sa strjelicom i cilja guštera koji pada sa vinove loze). Zgrada je, po svoj prilici, iz XVI vijeka. Iz toga doba je i kuća Lazzari sa dva krila stepeništa, na kojoj je uzidan grb (tri ruže) sa natpisom: *Paucae rosae inter multas spinas* 1577. (malo ruža među mnogim trnjem). Pripadalo je kotorskoj plemićkoj obitelji Jakonja.

Prčanj je godine 1565. brojio samo 35 kuća, sa od prilike 200 stanovnika³⁾.

Do XVI vijeka stanovnici sela Prčanja uglavnom su se bavili poljoprivredom, koja je bila oskudna zbog siromaštva zemljišta. Stoga su Prčanjani polovinom XVI vijeka počeli otkupljivati od Kotorana zemlje pri moru, bogatije vodom. U drugoj polovini toga vijeka počeli su graditi kuće uzduž obale. Jer im ni novi uslovi nijesu pružali bolje perspektive života, počeli su graditi (u kotorskom brodogradilištu) male brodove za obalnu plovību i tako su se preorijentisali na pomorsku privredu, koja im je pružala uslove blagostanja. Već pri kraju XVI vijeka zapažene su brze prčanjske »fuste« na vesla i jedra, koje su — po svjedočanstvu mletačkog providura Almorò Tiepolo (1593) — pretjecale mletačke ratne lađe⁴⁾.

U Državnom arhivu u Kotoru (notarske knjige) pominju se 1552. i 1574. g. prčanjske »fregate«, koje plove Jadranskim morem.

U XVII vijeku Prčanj je u pomorskoj privredi tako ojačao, da Filip Boldù, izvanredni providur Mletačke Albanije (Boke Kotorske) izjavljuje 1650. g. da to mjesto više puta novčano pomaže grad Kotor, kada je ovaj, uslijed provala Turaka na Balkanu, počeo ekonomski opadati, jer su mu bile ugrožene trgovačke veze sa zaleđem⁵⁾.

Od početka XVII vijeka Prčanjani su bili zaduženi od strane Mletačke Republike da svojim »gætama«, »fustama« i »filukama« na jedra i vesla sa 8

ljudi posade i jednim zapovjednikom prevoze državnu poštu (*pubblici dispacci*) od Kotora do Zadra, Mletaka i obratno, redovno svakih 15 dana⁶⁾. To je prvi redovni poštanski saobraćaj na Jadranu. Tu su dužnost Prčanjani, jedini u mletačkoj državi, kao kolektiv, vršili neprekidno sve do 1806. g. boreći se stalno sa turskim gusarima i sa morskim stihijama za vrijeme zimskih mjeseci. Povremeno su pojedinci i iz drugih primorskih naselja — po potrebi — prevozili državnu poštu.

Na geografskoj karti Boke Kotorske, koju je 1688. g. izradio mletački geograf Vincenzo Coronelli u Prčanju je zabilježeno 80 kuća, većim dijelom uz obalu.

Prčanj se, ustrajnim radom na moru, u početku XVIII vijeka domogao tolikog ugleda, da je već 1704. g. dobio posebnu općinu »*comunità*« dukalom dužda Alvisè Mocenigo III od 5 septembra te godine.

Godine 1730. mjesto broji 111 kuća sa 758. stanovnika.

Prčanj je procvjetao, kao i Dobrota, u pomorskoj privredi i kulturi u XVIII vijeku. Znamenit je događaj u kulturnoj istoriji mjesta otvaranje franjevačkog samostana (s crkvom Sv. Nikole) u julu 1739. godine, koji je podigla općina prčanjska i predala ga reformiranim redovnicima sv. Frana Asiškoga mletačke provincije Sv. Antona Padovanskoga sa obavezom od njihove strane, da u njemu odmah otvore osnovnu školu (4 godine), školu za pomorce (18 mjeseci) i da drže apoteku i jednoga brata monaha (laika) kao ljekara. Osnovna škola u samostanu postojala je do 1872. pomorska škola do druge polovine XIX vijeka, a apoteka do 1880. g.

Krajem XVIII vijeka mjesto je raspolagalo trgovačkom flotom od tridesetak brodova na jedra duge i obalne plovībe od 50 do 300 tona nosivosti (pieleg, fregadun, tartana, šambek, brik i po koja

nava). U to doba su bile ekonomski najmoćnije porodice u Boki: u Dobroti Tripković i Ivanović, a na Prčanju bratstvo Verona, koje je u Korintu (Grčka) imalo svoju trgovačku kuću za izvoz maslinovog ulja i sira (formaggio moreotto) i obitelj Beskuća, koja je na Prčanju, u Kotoru, Mlecima i Veroni imala nekoliko desetaka kuća. Koliko je bilo poslovanje bratstva Verona vidi se iz toga, da je austrijska državna blagajna oko 1800 g. od njegovog prihoda primala godišnje 36.000 forinti poreza⁷). Donosim jedan primjer maksimalnog prihoda toga vremena. Prema službenom izvještaju, braća konte Anton i Mato Beskuća sa sedam drugih prčanjskih trgovaca prodali su u Mlecima od 1. maja 1798. do 1799. g. 370 tona sira grčkog i crnogorskog u vrijednosti od 100.000 dukata⁸). Bokelji su uvozili u Mletke 500,000 funti crnogorskog, a preko 6 miliona grčkog sira godišnje.

U Mlecima su Prčanjani imali svoje trgovačke stolove na Slavenskoj obali (Riva degli Schiavoni), kao i druga naša primorska naselja⁹). Do 1800. g. ulagali su godišnje u pomorsku trgovinu oko 250.000 talira, za ono doba ogromnu svotu. Izvozni artikli bili su, većinom, maslinovo ulje iz Grčke, Albanije, i Boke, suhe smokve iz Grčke i Boke, suho grožđe iz Grčke i Male Azije, sir iz Crne Gore i Grčke, suha riba (škorance) iz Skadarskog jezera, suho meso (kaštradina), kože i vuna iz Crne Gore, žito iz Hercegovine, Albanije, Grčke i Male Azije. Iz Boke se izvozilo u Mletke 400,000 funti lojanih svijeća godišnje. Lojane svijeće su bile kućna industrija (Prčanj je izvozio u Mletke godišnje 60,000 funti). Prčanjski brodovi su plovili Jadranskim, Jonskim, Egejskim i Sredozemnim morem, na istoku do Carigrada, na zapadu do istočne obale Španije, do Tunisa i Alžira.

Prčanj je u doba svoga cvjetanja (kraj XVIII i početak XIX v.) brojio 1500 stanovnika, od kojih je bilo 200 do 250 pravoslavaca, a ostali su bili katolici,

koji su sa svojom pravoslavnom braćom živjeli u slozi i ljubavi.

Počevši od polovine XVIII v. Prčanjani kupuju od kotorske vlastele znatne zemljišne komplekse i dvorce u Tivtu, Mrčevcu i Donjoj Lastvi i tu ulažu svoje novčane viškove u poljoprivredu, osobito u maslinarstvo i vinogradarstvo. Najveći zemljišni posjed (sa dvorcem bivše kotorske obitelji Pasquali) u Mrčevcu (Dumidram) imala je prčanjska obitelj Beskuća, a u Tivtu (najljepši dvorac renesanse u Boki porodice Buća) obitelj konta Marka Lukovića. Dobročani i Prčanjani su uvezli iz Grčke u Tivat posebnu vrstu loze, od koje se dobijalo čuveno vino »Marzamin«, ukusom slično španskoj Malagi. Danas toj lozi kod nas nema traga. Vino »Marzamin« pominju i neki svjetski leksikoni.

U Napoleonovim ratovima trgovačka mornarica Prčanja pretrpjela je katastrofu, kao i mornarica ostale Boke, ali već polovinom XIX vijeka upornim radom i požrtvovanjem pomoraca mornarica se obnavlja tako da Prčanj oko 1850. g. broji do 50 brodova na jedra duge i obalne plovidbe: nava, barkova, bark-škunera, polaka, brikova, škuna i trabakula. Tada je u mjestu bilo jednovremeno do 100 pomorskih kapetana i oko 400 mornara.

Kapetani uče pomorsko znanje u privatnim školama: osim u samostanu Sv. Nikole i u kućama nekih starijih kapetana (Vicko Dana Petkić i Vicko Luković). Poslije propisne prakse na moru, polažu kapetanske ispite u Mlecima, Trstu, Zadru, a u prvoj polovini XIX vijeka i u Lučkoj kapetaniji na Rosama.

Od polovine XIX vijeka, kada se u Evropi počela razvijati industrijska proizvodnja, prčanjski brodovi su održavali posrednički trgovački saobraćaj između luke i luke, između zemalja na Sredozemnom moru, Atlantskom okeanu i Amerike, a povremeno su zaobilazili rt Dobre nade i plovili do Indije. Prihod od

većih brodova (do 600 t.n.) bio je prosječno 20.000 forinti godišnje. Prčanjski brodovlasnici su između 1850. i 1870. g. raspolagali sa kapitalom od 4.000.000 forinti. Istodobno sa obnovljenom trgovačkom mornaricom javlja se na Prčanju i svilarska industrija i »Tvornica voštanih svijeća« (braća Milin i Sbutega).

U razdoblju od kraja XVI do polovine XIX vijeka Prčanj je dao veliki broj boraca na kopnu i moru i neustrašivih pomoraca, osobito u Kandijskom (1645-1669) i Morejskom ratu (1684-1699) i protiv turskih, osobito ulcinjskih, gusara. Tripo Luke Luković (1585-1656) je za 30 godina svojom fregatom prevozio državnu poštu između Mletaka, Zadra, Kotora i Krfa. Izdržao je više okršaja sa gusarima. Zarobljen od Turaka na moru, oslobađa se — poslije nekoliko godina — ropstva svojom ličnom hrabrošću. Za zasluge bio je imenovan od Mletačkog senata 1652. g. admiralom Kotorske mornarice. Kap. Anton Zerman (izumrla porodica čija je kuća bila zgrada današnjeg hotela »Vrmac«) održao je pobjedu nad gusarima u Jonskom moru i za to bio imenovan 1755. kavalijerom Sv. Marka. U pomorskoj bici pod Visom 1866. istakao se hrabrošću Marko Eugen Florio (kapetan fregate), zapovjednik austrijske korvete »Erzherzog Friedrich«. Poznat je podvig kap. Iva Visina, koji je svojim jedrenjakom, brigantinom »Splendido«, od 300 t. n. sa 11 ljudi posade od 1852. do 1859. g. oplovio svijet od istoka put zapada, u trgovačkom poslu, prvi pod austrijskom zastavom, prvi od pomoraca srednjoevropskih država u XIX vijeku i prvi od jugoslovenskih moreplovaca. Za to je dobio od austrijskog cara 1860. g. počasnu bijelu svilenu zastavu sa natpisom »Merito navali« (4 × 4 m). To je jedina počasna zastava koja postoji za mirnodopske zasluge na moru.

U našim danima Gracija Vujović iz Prčanja, kormilar parobroda »Izabran«, bivšeg Jugoslovenskog Llyda, bio je odlikovan od strane predsjednika SAD

Coolidge-ja posebno skovanom zlatnom medaljom »za njegove herojske zasluge na moru pri spašavanju momčadi američkog škunera Alber W. Robinson, koji je nastradao dana 5 septembra 1926« (na uzburkanom Atlantskom okeanu), kako stoji urezano na istoj).

Oživljavanje bokeljskog pomorstva na jedra sredinom prošloga vijeka bilo je, nažalost, kratkotrajno. Jedan od glavnih uzroka toga bila je činjenica što se pomorsko-privredni centar premjestio u Trst, gdje je Austrija ulagala velike kapitale za podizanje svoje trgovačke mornarice na par, s kojom nijesu mogli da se takmiče naši jedrenjaci. Pored toga, brodovi na jedra su se gradili u zanatskom djelokrugu, dok su parobrodi produkt industrijske proizvodnje, za koju je trebalo sticati nova znanja i ulagati kudikamo veća sredstva i kapitale, što je za naše ljude predstavljalo, prema ondašnjim prilikama i shvatanjima, nesavladive teškoće. Za to je trebalo imati smisla za udruživanje, za koje stari brodovlasnici nijesu imali iskustva ni razumijevanja, a koji se imperativno nametao u novim vremenima. Naime, trebalo je odjednom preći iz tradicionalnog, individualnog, na kolektivno poslovanje. Osim toga, naši brodovlasnici i kapetani teško su se odricali svojih omiljenih jedrenjaka, s kojima su se bili, kroz vjekovnu praksu, saživjeli. Ni osnivanje osiguravajućeg društva u Dobroti polovinom XIX vijeka nije moglo da izmijeni situaciju našeg brodarstva na jedra na bolje.

Već između 1870. i 1880. g. počeli su Prčanjani rasprodavati svoje brodove. Tim je ovo staro pomorsko naselje zapalo u ekonomsku krizu, a stanovništvo se brojčano prepolovilo.

I pomorski kapetani iz Prčanja su se isticali svojim slovenskim rodoljubljem, tako da su 1861. g. osnovali »Slavjansku čitaonicu«, kojoj je prvi predsjednik bio kap. Jozo Gjurović, jedan od vođa narod-

nog preporoda u Dalmaciji od 1860. do 1883. g., narodni poslanik na Dalmatinskom saboru i pjesnik.

Na Solunskom frontu (u prvom svjetskom ratu) bilo je dobrovoljaca iz Prčanja.

U narodnooslobodilačkom ratu Prčanj je dao svoj doprinos slobodi i nezavisnosti otadžbine učešćem i žrtvama (13 palih i preko 20 interniraca).

Iz Prčanja su bili mnogi kulturni radnici. U XVII i početkom XVIII vijeka don Niko Luković, prčanjski paroh, u Službi Božjoj služio se staroslovenskim jezikom i bavio se narodnom književnošću, tako da spada u zabilježene stare primorske pjesnike¹⁰). U drugoj polovini XIX vijeka ističu se u nauci braća Mihnići, sinovi kap. Stanislava Mihnića. Serafin Rafael Mihnić (1808-1883) bio je profesor visoke matematike, zatim rektor Padovanskog univerziteta. Napisao je 120 radova iz područja matematike, astronomije, filozofije, hidraulike, prirodnih znanosti i književne kritike. Andeo Mihnić (1817-1893), doktor opće medicine i hirurgije, predavao je u Padovi, a povremeno u Beču, Halle-u i Parizu. Autor je brojnih, u naučnom svijetu zapaženih rasprava iz područja hirurgije. Inž. Anton Luković (1815-1880) bio je graditelj palača, crkava i luke u Aleksandriji (Egipat) i Lesepsov saradnik na izgradnji Sueckog kanala. Zamislio je jedinstveni plan o navodnjavanju Egipta vodom iz Nila pomoću parnih pumpa, koji mu je preotelo vice-kralj Ismail, da bi iz toga nastao čuveni međunarodni pravni spor i jedna od Lukovićevih knjiga. Da bi bio koristan svojoj domovini, vratio se u svoju zemlju, gdje je 1861. g. napravio projekat za regulaciju Neretve — još jedan plan koji nije mogao da ostvari. Godine 1866. objavio je studiju »En Dalmatie«, u kojoj ističe čisto slovenski karakter našega Primorja i zagovara slogu Južnih Slovena. Svećenik Mihail Florio (pol. XIX v.), pristalica Ilirskog pokreta, pjevao je elegije na latinskom i našem jeziku, a bavio

se i slikarstvom. Anton Petrarka je u početku XX vijeka uživao glas istaknutog muzičara u Buenos Airesu. U najnovije doba isticao se kao slikar u Rumuniji Artur Verona, a njegova sestra Ida kao pjesnikinja na francuskom jeziku. Anton i Niko Verona poznati su stručnjaci pomorskog prava. Vinko Gjurović je bio poznat kao profesor-pisac na Građevinskom fakultetu Beogradskog univerziteta. Danas živi u Zagrebu vrijedni slikar Antun Šojat rodom iz Prčanja.

Prčanj sa 270 kuća pomoraca, lijepo poredanih uz jednu ulicu na obali, dugu 4 km, urbanistički je tipično primorsko naselje¹¹). Ističu se barokne palače XVIII vijeka s primjesom domaće provincijske arhitekture: Beskuća (arhitektonski najljepša), Verona i Luković. Od osam salona XVIII vijeka, bogatih umjetničkim slikama, štukaturama švajcarskog dekoratera Karla de Nedrozzis-a i namještajem, očuvao se samo jedan: u kući Florio — Luković sa slikama talijanskog slikara početka XIX vijeka Francesca Potenza.

Prčanj ima uslove da se razvije u turizmu, stoga mu naša društvena zajednica poklanja osobitu pažnju.

»Prčanj na obali Kotorskog zaliva u podnožju Lovčenskih grana, ima blagotvorni uticaj svojom mešanom planinsko - primorskom klimom na veliki broj bolesti organizma. Blagotvorni uticaj ogleda se na opšta stanja iznurenosti, hroničnih bolesti disajnih organa, kožnih bolesti i dr. Veliki broj dece i odraslih, naših radnih ljudi iz raznih krajeva, provelo je svoje vreme lečenja izlagajući se blagotvornom klimatskom uticaju u Prčanjskom delu Kotorskog zaliva« (Dr Daničić Branislav).

Pitomost ovoga mjesta privlačila je i našeg pjesnika — genija Njegoša, koji se ovdje liječio, odmarao, pjevao (»Ljetnje kupanje na Perčanju«) i napisao svoj testament, u kome je velika pjesnikova duša posljednji put progovorila narodu svome, i Jovana Sunđevića, pjesnika bratske sloge i ljubavi Srba i Hrvata.

Prčanj je stekao lijepo ime u turizmu naročito poslije oslobođenja, tako da ga godišnje posjećuje do 4000 domaćih i inostranih gostiju¹²).

NOVI PAROHIJSKI HRAM

Zaliv od Veriga do Kotor liči na alpsko jezero, nad kojim vječnu stražu čuva Lovćen (1749 m). Dok je dobrotska strana zaliva ukrašena sivim, strmim i ogoljenim izgledom, dotle je Vrmac, na čijem podnožju leži Prčanj, obrastao bujnom vegetacijom. Ovaj kontrast prirode na tako maloj udaljenosti pruža posebnu draž. U raznolikosti prirode ističu se poput zrna bisera spomenici kulture: crkve, palače i kule. Među njima je sve natkrilio svojom grandioznošću Bogorodičin hram na Prčanju. Postavljen usred zaliva, vlada njime kao »Thronende Kirche«, kako zgodno opaža jedan njemački putopisac.

Sinteza je vjerske, kulturne i privredne istorije mjesta. Posvećen je rođenju Majke Božje.

Netom putnik lađom zaobiđe Markovrt, ukazuje mu se ova monumentalna građevina, koja se diže na brežuljku nad morem, u sredini naselja, kome je kruna. Opominje putnika, da je pomorska privreda osnovni uslov napretka ovog krševitog kraja za sva vremena. Njen položaj odgovara zahtjevima modernog urbanizma. Gleda na Lovćen i posestrimu Dobrotu, s kojom je Prčanj u istoriji dijelio istu sudbinu. Katedrala Sv. Tripuna u Kotoru, crkva Sv. Matije i Sv. Stasije u Dobroti, svetište Gospe od Škrpjela, otočić Sv. Đorđa pred Perastom, manastir Savina i prčanjski hram predstavljaju dragulje u kruni prirodnih ljepota Bokokotorskog zaliva.

Van grada Kotor, u Kotorskom zalivu, preovlađuje barokna arhitektura, kao prirodna posljedica blagostanja ovoga kraja u XVII i XVIII vijeku, kada je barok bio dominantan.

Kada se Prčanj u XVIII vijeku digao do zamjerne visine u pomorskoj privredi i civilizaciji, a stanovništvo se udvostručilo, osjećala se potreba novog duhovnog centra, jer je stara parohijska crkva bila dotrajala, a zbog udaljenosti u brdu bila je teško pristupačna starijim i iznemoglim mještanima.

Postoji molba koju su Prčanjani već 1646. g. bili upravili Senatu bivše Mletačke Republike, da im dozvoli da grade novu parohijsku crkvu na zgodnijem mjestu na obali. Imali su u vidu položaj gdje se danas nalazi crkva i samostan Sv. Nikole. To bi bila jednobrodna, jednostavna, oko 20 m duga i 11 m široka crkva. Iz nepoznatih razloga nije došlo do gradnje te crkve.

Krajem XVIII vijeka dozreli su bili uslovi da se podigne crkva koja će odgovarati privrednom i kulturnom razvitku mjesta. Dozvolu za gradnju novog hrama dao je posljednji mletački dužd Lodovico Manin dukulom od 2. januara 1789. g. U predviđanju da će naselje i dalje ekonomski i kulturno cvjetati i da će se broj stanovnika u nedalekoj budućnosti ponovno udvostručiti, dali su joj današnje prostranstvo (za 2000 osoba) i umjetnički oblik, da bude istodobno i spomenik njihove kulture. Obratili su se arhitektu Bernardinu Maccaruzzi-ju (1728-1800), jednom od boljih i poznatijih arhitekata onoga vremena u Mlecima, kome je Republika povjeravala izradu projekata znamenitih građevina i restauraciju postojećih spomenika (pročelje crkve San Rocco u neposrednoj blizini čuvene Scuola di San Rocco, gdje se nalazi 50 remek-djela Tintoretto-vih, crkva San Lorenzo u Mestre, popravak dvorane Sala dei Banchetti u Duždevoj palači, sala del Ridotto, sastajalište plemstva,

teatro di Mestre, restauracija katedrale u Cividale, Palazzo comunale u Legnano i dr.). On je napravio projekat novog prčanjskog hrama, kome je dao tip renesans-baroka Palladijevog duha kao što su sve druge Maccaruzzijske crkve (vidi slike). Prčanjani se nijesu odmah odlučili za ovaj projekat, jer su imali u vidu i drugi: kopiju mletačke crkve, zvane »Madonna del Rosario« ili »dei Gesuati alle Zattare«, od koje su dali izraditi i drveni model. Tu je veličanstvenu crkvu sa dva zvonika podigao arhitekt Giorgio Massari, najveći mletački arhitekt XVIII vijeka, Maccaruzzijev učitelj i uzor. Stoga su pozvali iz Mletaka jednoga stručnjaka »pubblico perito ingegnere Pietro Geronzi«, da dađe svoje mišljenje o dva projekta i da naučno ispita stabilnost položaja, na kome je trebalo zidati novu crkvu. Što se tiče položaja, i tu su postojala dva predloga. Jedni su htjeli da se hram podigne na položaju gdje se danas nalazi, a drugi na položaju, zvanom »Kučevo«, koji je od današnjeg udaljen oko 400 m prema sjeveru, gdje je bio predviđen ogroman trg. Zemljište »Kučevo« tada je pripadalo obitelji Lazzari, koja ga je nudila besplatno. Ovaj drugi predlog (»Kučevo«) naišao je na otpor bratstva Luković (Glavati), kome bi nova crkva bila previše daleko. Geronzi je proučio oba projekta i ispitao oba položaja. Odlučio se »zbog manjeg troška« za Maccaruzzijev projekat i za današnji položaj, koji je našao dovoljno čvrstim da podnese pritisak ogromne građevine. Ovo zemljište je pripadalo danas izumrloj obitelji Mišević. Općina ga je otkupila za svotu od 377 talira. U ovo je obuhvaćen i teren, na kome se nalazi potporni zid i stepenište. Mještani su pristupili radu sa neobičnim oduševljenjem, osobito pomorci. Svaki se brodovlasnik obavezao, da će doprinostiti u blagajnu za izgradnju hrama pola ili jedan od sto od kapitala godišnje uloženog u trgovinu, za čitavo vrijeme dok bude rad trajao te da će — prema mogućnosti — besplatno

prevoziti kamen sa Korčule na Prčanj. Tim su bila osigurana sredstva; što bi nedostajalo trebalo je da dopuni općinska blagajna. Dva prokuratora, imenovana od strane općinskog vijeća, upravljala su blagajnom za gradnju novog hrama. Za gradnju crkve doprinosile su i pravoslavne porodice u mjestu (Miletić, Dančulović, Matković i Mialović).

Dana 5. maja 1789. (početak Francuske revolucije) zasnovan je 43 m dugi, 2 metra debeli potporni zid, impozantan u svojoj klasičnoj jednostavnosti (stil bastiona sa krajnjim rubovima »a bugna«), koji je obložen fino tesanim korčulanskim kamenom. Rad oko ovog zida je trajao 7 mjeseci. Za njegovu izgradnju potrošilo se 1183 talira i 9 lira. Zid je estetska baza hrama, kakvu nema nijedna katedrala u Dalmaciji. Kamene blokove za temelj potpornog zida prevezlo je 75 bracara (veće barke na jedro i vesla) iz kamenoloma u Lepetanima.

Dana 22. aprila 1790. g. zasnovana je crkva uz velike svečanosti u prisutnosti vikara biskupa kotorskog. Tada je bio prčanjski paroh don Ilija Sbutega. Za srećan početak rada odslužena je istoga dana Služba Božja u crkvi Sv. Nikole na Prčanju i u crkvi franjevac na Otoku (Badiji), kraj Korčule. Starješina franjevačkog samostana na Badiji bio je zamoljen od strane općine prčanjske, da nastoji, da korčulanski kamen, koji je trebalo otpremati za gradnju crkve na Prčanj, bude prvorazredan iz kamenoloma na Vrniku. Za to nastojanje primao je od strane općine nagrade o Božiću, Uskrsu i blagdanu Rođenja Bogorodice.

Dana 25. juna 1790. desila se teška nesreća. Odvalila se zemlja u temelju u položaju gdje se danas nalazi hor (s lijeve strane) i zatrpala nekoliko radnika, od kojih su trojica izgubili živote i to: Mihail Glemeza iz Prčanja, Boško Milutina i sestra mu iz Crne Gore. Ova dvojica, pravoslavne vjeroispovjedi, sahranjena su troškom općine prčanjske u crkvi sv. Luke u Kotoru.

Prvi je izvođač projekta bio Domenico Trevisan. Budući da se ovaj bio nešto udaljio od nacrtu, prilikom gradnje temelja, otpustili su ga i protiv njega uputili sudski postupak. Odnosni spisi nalaze se u Državnom arhivu u Kotoru (notarska knjiga 182). Zamjenili su ga sa protomajstorom Antoniom Costa, Mlečaninom, sa kojim su tri prokuratora općine prčanjske: Pasko Verona, Niko Gjurović i Brno Lazzari pred javnim notarom u Mlecima sklopila odnosni ugovor 21. januara 1791. g. Protomajstor Costa vodio je radove do februara 1796. kada je poginuo prilikom pada jednog novog svoda u pravoslavnoj parohijskoj crkvi sv. Petra i Pavla u Risnu, za koju je Costa napravio projekat.

U februaru 1796. g. do prekida rada 1807. upravljao je radovima protomajstor Iseppo Ferro iz Pirana (Istra). Zanimljiv je podatak iz knjige računa, da je općina prčanjska 11. februara 1796. uputila patruna Antona Glavinu barkom na četiri vesla u Split, da traži novog protomajstora. Barka je vić iste sedmice bila na povratku. Dana 21. maja iste godine općina je ponovno uputila barku na četiri vesla u Split pod rukovodstvom patruna Joza Paline (izumrla obitelj), da dovede novog protomajstora Iseppa Ferro koji je dana 28. maja već bio na gradilištu na Prčanju. Za put u Split i natrag (sa nadnicama i prehranom) općina je potrošila 28 talira i 23 lire.

Rad je živo napredovao do kraja godine 1806. a ponešto se radilo do 30. januara 1808 (pet i po mjeseci po dolasku Francuza u Boku). Dakle, od 1789. bez prekida se radilo punih šesnaest godina. Kroz to vrijeme podignut je prvi arhitektonski red (do korniža) po cijelom opsegu hrama, a u apsidi je bila postavljena i baza drugog arhitektonskog reda (dvije trećine čitave zgrade). Do tada se potrošilo 46.000 talira. Samo bratstvo Verona pok. Antona, koje je tada bilo najmoćnije, doprinijelo je 4052 talira¹³). Za

zvonik crkve Sv. Nikole u Perastu potrošilo se krajem XVII vijeka 50.000 dukata. Za podignut dio nove crkve u istom gradu (apsida i dvije sakristije) potrošilo se do početka XIX vijeka 4000 cekina.

Zasnivači prčanskog hrama su računali, da će crkvu završiti do 1802. kako svjedoči natpis iznad glavnog ulaza i činjenica da je konte Jozo Beskuća svojim kod cilom g. 1795. obavezao svoje sinove, da njegovim novcem dadu izliti za novu crkvu (*«per la nuova chiesa parrocchiale in costruzione»*) dva zvona od najboljeg metala i to jedno od 1500 kg, a drugo od 500 kg težine¹⁴).

Međutim političke trzavice u Evropi (pad Republike Mletačke, Napoleonovi ratovi i posljedice toga, prvenstveno nazadovanje pomorske privrede) bile su uzrokom da crkva nije mogla biti završena u predviđeno vrijeme. Rad je bio obustavljen. Nastupila je duga vremenska pauza od 60 godina.

Oko 1820. godine počele su se kod nas sređivati prilike. Prema službenom izvještaju općine austrijskoj vladi, Prčanj je 1821. g. imao 44 broda duge plovidbe i 8 obalne i 43 patentirana kapetana. Pomorska privreda se povoljno razvijala. Ohrabreni tim uspjesima, Prčanjeni su pokušali ne bi li se preduzeo od nazad 16 godina obustavljeni rad na crkvi. Godine 1823. općina prčanjska se obratila kapetanu Amrspengu, šefu austrijske sekcije za vojno građevinarstvo, da napravi trebovnik i troškovnik za potpuno dovršenje hrama. Amrsperg se odazvao i dostavio općini oboje. Interesantno je što on navodi među djelovima koje treba završiti: dva zvonika (*«campanili alla parte posteriore della Chiesa»*), sakristiju (*«deesi formare la Sacristia nel vacuo Spazio della parte posteriore»*), veliko stepenište do morske obale (*«Che deesi condurre la grande Scalla a tutta l'altezza dal lido del mare fino alla Chiesa»*), završetak potpornog zida prema moru (*«che del pari deesi terminare a*

selce il pendio della Scarpa ed il parapeto»). Da se sve to izgradi, potrebna je — kaže — svota od 50.000 forinti.

Molba koju je, zatim, općina upravila caru Franu I, ostala je bez uspjeha. Apel na mještane kod kuće i u inostranstvu imao je odaziva. Ivan Karlo Florio, nastanjen u Carigradu, bio je 1838. imenovan od strane Crkvinarstva parohijske crkve prokuratorom crkve u inostranstvu, da sakuplja dobrovoljne priloge od naših pomoraca, koji ulaze i izlaze iz Crnoga mora, za dogradnju novog hrama i druge potrebe. On je to revno obavljao i redovno slao priloge na Prčanj. Tako isto je bio zadužen 1878. od strane »Odbora za dogradnju hrama« kap. Krsto (Krile) Sbutega, komandant na »Austrijskom Lloyd«, da sakuplja dobrovoljne priloge od naših pomoraca u inostranstvu. U knjizi računa »Odbora« pod godinom 1878. čitam, da je isti 15. decembra te godine dostavio »Odboru« 180 forinti, a maja 1879. da je predao »Odboru« 64 napoleona, koje je sakupio od naših u inostranstvu.

Prčanjski brodovlasnici, nastanjeni u Mlecima, sakupili su svotu od 536 forinti. Tripo Blažo Gjurović testamentom je ostavio svotu od 1000 forinti, kap. Lodoviko Gjurović 400 forinti. Antonija Verona rođ. Sbutega, zavještala je 1000 forinti. Kap. Niko Sbutiga je još početkom XIX vijeka priložio 500 dukata. Filip Zuanin (danas izumrla obitelj) poklonio je 100 napoleona. Mnogobrojni mještani su poklonili o veću količinu zlatnog i srebrnog nakita i dragog kamenja, koji su se imali realizovati. Don Luka Gjurović, prčanjski paroh, odrekao se u korist novog hrama polovine baštine, koju mu je bio ostavio kap. Stijepo Gambaro (izumrla porodica, čiji je dom bio današnji ugostiteljski objekat »Odmaralište«). Anton Milin je testamentom ostavio 1000 f. Bio je i predlog da se

unovče dragocjenosti, zavjetni darovi na ikoni Bogorodice, do čega nije došlo, jer su se tome usprotivili mnogi darovatelji.

Godine 1860. osnovan je »Odbor za gradnju novog hrama«. Tada se gradila nova parohijska crkva na Mulu po projektu dalmatinskog graditelja Andrije Perišića, Splićanina, koji je obnovio zvonik sv. Dujma u Splitu i sagradio općinsku vijećnicu u Dubrovniku. Općina prčanjaska mu se obratila upitom da li bi on preuzeo dužnost završenja hrama i u afirmativnom slučaju da podnese općini odnosni trebovnik i troškovnik. Perišić je 13. decembra 1862. g. pismeno odgovorio općini iz Mula, da bi se on prihvatio rada oko završenja hrama za svotu od 48.015,45 forinti prema priloženom trebovniku, ali da ne bi mogao preduzeti posao prije nego li završi muljansku crkvu. Po završetku crkve na Mulu 1864. općina se Perišiću ponovno obratila u Dubrovniku s upitom, da li je voljan preduzeti rad pod istim uslovima kao godine 1862. Perišić je odgovorio iz Dubrovnika 25. septembra 1864. g. da pristaje da završi hram sa već naznačenom svotom, ali je još dodao trošak — po svoj prilici na traženje općine — za popločanje crkve crvenim i bijelim kararskim ili bijelim i crnim mramorom i trošak za malterisanje unutrašnjih praznih zidnih površina, kao i za nabavku stakala za prozore i izradu drvenarije (prozorskih okvira i vrata). Taj novi trebovnik zahtijevao je trošak od 59.445,45 forinti. Pri tome je graditelj izjavio, da se ne bi mogao prihvatiti dužnosti dok ne završi dubrovačku općinsku vijećnicu.

Općina nije pristala na ove predloge. Tako se pitanje opet odložilo na neizvjesno vrijeme. Međutim su pristizale novčane pomoći od strane mještana i drugih darovatelja. Bivši austrijski car Ferdinand I i njegova supruga, bivša carica Marija Ana priložili su 1867. g. za dovršenje hrama svotu od 1000 forinti.

Napokon, neumornim zalaganjem ondašnjeg prčanjškog paroha Nika Lazzari-ja, »Odbor« je nastavio od nazad 60 godina obustavljeni rad dana 3. novembra 1867. g. namještanjem lijevog ugaonog bloka velikog korniža na pročelju, koji dijeli donji arhitektonski red od gornjeg. Korniž je, naime, obrađen još u prvoj fazi rada, ležao na zemlji.

Prvi protomajstor obnovljenog rada bio je Korčulanin Ivo Jeričević, rođen u Zadru, sin čuvenog dalmatinskog graditelja Mata Jeričevića, koji je u okolini Zadra sagradio više mostova, zgrada, crkava i lijepi zvonik crkve sv. Frana u Zadru (Ivan Kukuljević-Sakcinski: Slovník umjetnikah jugoslovenskih, I, Zagreb 1858.).

Nastavak rada je pismeno blagoslovio papa Pijo IX. U dnu molbe, koju mu je u tu svrhu uputila općina prčanjaska preko ondašnjih mjesnih klerika sjemeništa »Kongregacije de propaganda fide« u Rimu, Tripa Radoničića, docnije kotorskog biskupa i Brna Brničevića, kasnije kanonika, svojeručno je napisao ove riječi: *Dominus benedicat illos qui diligunt decorem Domus Suae et peculiariter illos de quibus in precibus — Pius pp IX* (Bog blagoslovio one koji ljube ukras Doma Njegovog, a osobito one za koje se moli blagoslov).

Do 1870. g. završeno je pročelje i svi zidovi. Tome je pomogla okolnost što je znatna količina korčulanskog kamena, ranije obrađenog, ležala tamo i amo oko hrama.

U ovom periodu rada (1868) nastradao je 25 godišnji mladić Anton Marka Petrović iz Škaljara, koji je pao sa visine od 12 m prilikom namještanja korniža srednje lađe (iznad današnje propovijedaonice) i na mjestu ostao mrtav.

Poslije smrti protomajstora Iva Jeričevića (1870), preuzeo je upravu nad radom graditelj Antonio Meneghello, iz talijanskog gradića San Martino di Lu-

pari (Padova), nastanjen u Kotoru. Meneghello je za tu dužnost primao mjesečnu plaću od 120 forinti.

Car Frano Josip I je 1875. službeno obilazio Dalmaciju. Tom prilikom je posjetio i Prčanj, koji mu je pripravió svečan doček. Pred crkvom Sv. Nikole (jer je ondašnja parohijska crkva bila daleko od naselja u brdu) dočekao ga je općinski načelnik kap. Gaetan Lazzari sa općinskim prisjednicima i vijećnicima, prčanjskim parohom Nikom Lazzari-jem, kapetanima, školskom djecom sa učiteljima i mnogobrojnim narodom. To je bilo početkom maja.

Na putu iz Kotora na Prčanj car je, vjerovatno, bio upozoren na staro značajno ribarsko naselje Muo. Došavši na Prčanj, pošto mu je načelnik izrekao dobrodošlicu na *s r p s k o h r v a t s k o m* jeziku, upita sakupljene mještane: »Anche voi pescatori,« (i vi također ribari?). Na to mu načelnik Lazzari ponosno odgovori: »Maestà, vi rendono omaggio quaranta capitani a lungo corso, qui schierati, e altrettanti a lungo corso si trovano in attività di navigazione.« (Veličanstvo, ovdje vas pozdravlja četrdeset kapetana duge plovidbe, dok isto toliki broj kapetana duge plovidbe iz ovoga mjesta plovi raznim morima). Car je ustuknuo, očito iznenađen, ne rekavši ni riječi. U vezi s ovim događajem imamo interesantan podatak, da je Lazzari jedini načelnik bokeljskih općina, koje je car posjetio, a da prilikom ovog vladarevog putovanja nije odlikovan.

Bilo je u programu — po cerevoj želji — da monarh obide gradilište novog parohijskog hrama. Da pristup gradilištu bude olakšan, općina je dala bolje urediti kamene stepenice, koje su bile privremeno postavljene za prenos građevnog materijala. One su bile tom prilikom zastrte od vrha do ceste skupocjenim orijentalnim tepisima, koje su posudile kapetanske kuće. Caru je bilo pripravljen sjedište (poltrona obložena crvenim baršunom, optočena drve-

nim — pozlaćenim okvirima baroknog stila) u kapeli gdje se danas nalazi Stojanovićeve »Pietà«. Pred sje-dištem je bio sto u istom stilu XVIII vijeka, a na nje-mu dvije knjige računa i doprinosa pomoraca, jer je car želio znati koliko je mjesto doprinijelo od ute-meljenja hrama do tada. Načelnik mu je objasnio pojedine faze gradnje. Cara je građevina impresio-nirala svojom veličanstvenom arhitekturom. Rekao je: »Questa chiesa potrebbe degnamente stare a Vienna« (ova bi crkva mogla dostojno da stoji u Beču). Pohva-lio je požrtvovanje mještana i upitao načelnika, da li se općina obratila za pomoć vladi. Načelnik mu je odgovorio da je to učinjeno i ponovljeno. Tada se Frano Josip obratio prisutnom dolmatinskom namjes-niku feldcajgmajsteru baronu Gavrilu Rodiću i upitao ga na njemačkom jeziku, da li možda molba ne leži kod Namjениštva u Zadru. Rodić, zbunjen carevim upitom, potvrdio je, da se molba nalazi u Namjesniš-tvu, ali je odmah dodao — da sebe opravda — da je nije proslijedio u Beč, jer da je obaviješten od struč-njaka, da temelji hrama nijesu dovoljno čvrsti da uzmognu podnijeti nagradnju. Tada je monarh u za-čuđenju zapitao načelnika: »Forse le fondamenta del tempio non sono abbastanza solide?« (Možda temelji hrama nijesu dovoljno čvrsti?). Načelnik Lazzari mu je odgovorio: »Maestà, le fondamenta scendono fino al livello del mare« (Veličanstvo, temelji dopiru do po-vršine mora). Rodić se našao u neprilici, pa je obećao, da će, netom se vrati u Zadar, molbu sa preporukom proslijediti caru u Beč. Tako je i bilo. Car je prihvatio molbu i udijelio skupa sa članovima vladalačke kuće svotu od 12.000 forinti »da počasti uspomenu svoga strica bivšeg cara Ferdinanda I«, kako stoji u rje-šenju.

Godine 1878. »Odbor« se obratio molbom za po-moć narodnom meceni đakovačkom biskupu Josipu Jurju Štrosmajeru. U molbi se nalaze i ove riječi, iz

kojih se vidi koliki je ugled i u narodu ovoga kraja uživao najveći jugoslovenski ideolog XIX vijeka: »... Oci naši podigoše ovaj hram veliki i lijepi kako se pristoji veličanstvu Božjemu... Tebi sada Pres-vjetli i Pripoštovani Gospodine, dopusti da upravimo se, prvome iza cara, Tebi, kano poznatome Mecenatu svijeh stvari što su na širenju vjere, domoljublja i prosvjete, Tebi kano biskupu, kog srce plamti željom veće slave Božje i duhovne koristi, navlaš sunarod-njaka Tvojih, Tebi čigovieh blagodarstva glas na da-leko prosu se po Slovinskim zemljama, moleći Te, da nas blagim okom pogledati dostoiš se, i da blagodaran podupreš nas i podpomožeš u ovom djelu, koga sami dovršiti nemožemo, a zapustiti nesmiјemo«. Po pre-danju znam, da je slavni biskup poslao »Odboru« po-moć od 300 forinti.

U razdoblju između 1870. i 1881. g. radio je na crkvi kao klesarski majstor — specijalist Antonio Spiera, Mlečanin, kome je 1865. bila povjerena resta-uracija sjevernog pročelja bazilike Sv. Marka u Mle-cima, koji je tu mramornu umjetničku fasadu resta-urirao u svim detaljima pod nadzorom arhitekta Me-duna¹⁵). Umro je na Prčanju 1881.

U ovo doba se podizala Štrosmajerova katedrala u Đakovu. Iz spisa »Odbora« doznajemo, da su neki klesarski majstori, Talijani, koji su bili zaposleni na pomenutoj katedrali, radili i na našoj crkvi, kao npr. Giuseppe Guglielmi, koji u svojoj prepisci sa »Od-borom« sa osobitim poštovanjem govori o velikom đakovačkom biskupu, koga zove slavonskim nadbis-kupom (arcivescovo di Slavonia).

Godine 1885-1886. završena je kupola. Za nju se potrošilo 12.000 f. Na Meneghelllov predlog odstupilo se od prvobitnog nacрта kupole sa motivacijom »per togliere il cattivo effetto visuale di una cupola troppo schiacciata« (da se izbjegne neprijatan spoljni izgled jedne mnogo prigušene kupole). Naime, kupola na

originalnom nacrtu spolja nema sferični oblik nego kosi a iznutra nema tzv. »tambur«, kako se može vidjeti na slici presjeka hrama ili na Maccaruzzi-jevoj crkvi sv. Lovrijenca u Mestre blizu Mletaka. Predlog je odobren od strane Tehničke sekcije Kotarskog poglavarstva u Kotoru. Nadzorni inženjeri: dr. Bortolazzi i dr. Josip Slade (Trogiranin), koji je 1879. projektirao serpentinski put Kotor-Cetinje, dali su kupoli današnji oblik, koji se više prilagođava našem pejzažu.

Poslije konačne propasti naših jedrenjaka, ponovno je obustavljen rad sve do 1905. godine. Izgradnju prčanskog hrama prati uspon i pad bokeljskog pomorstva, stoga je on i sa tog gledišta u punom smislu riječi crkva pomoraca.

Pitanje završetka hrama probudio je apostolski administrator Kotorske biskupije, prosvećeni biskup dr Josip Marčelić. On je ljeti 1894. g. održao u otkrivenoj građevini, pod kupolom, svečanu Službu Božju (Misu) i prigodni govor, koji je ostavio dubok utisak na mnogobrojni narod iz Prčanja i okoline koji je tog dana bio okupljen.

Napokon, neumornim zalaganjem kotorskog biskupa Frana Uccellini-ja — Tice, koji je obnovio »Odbor za dogradnju novog hrama« u saradnji sa profesorom Bernardom Lazzari-jem, pomoću iz austrijske Vjerozakonske zaklade od 42.000 kruna i znatnim doprinosima mještana, crkva je pokrivena, sagrađeni svi svodovi i završeni svi ostali radovi 1908. godine, poslije 119 godina od zasnivanja hrama. Nadzor nad radovima vodio je inž. — arhitekt Milan Karlovac sa Braća, onda šef Građevinske sekcije Kotarskog poglavarstva u Kotoru, koji je izradio odnosne projekte. Građevni preduzimači su bili: Talijan Filippo Barbone i Hrvat Ivan Pavlin.

Dana 8. decembra 1909. g. na blagdan Marijinog Bezgrešnog Začeca crkva je otvorena svečanom Služ-

bom Božjom, koju je služio don Cezar Gjurović, kanonik, zaslužni prčanski paroh (1907-1910).

Godine 1912-1913. podignuto je monumentalno stepenište po projektu pomenutog inž. — arh. Milana Karlovca priložima mještana i pomoću od 9,500 kruna iz Vjerozakonske zaklade. Pri projektiranju stepeništa Karlovac se, vjerovatno, inspirisao na skali palače Piovene u Lonedo (mletačka okolina), koju je (palaču) zamislio Andrea Palladio ili neki njegov sljedbenik i na prilaznim stepenicama (1697-1703) crkve Sv. Sira i Libere u Veroni, koji mnogo sliče našem stepeništu. Za ovaj rad se potrošilo 40.000 kr. Izvođač projekta je bio Čeh Josip Večernik. Srèdišnju nišu sa mramornim kipom Hrista kao učitelja poklonio je Ivo Ljubanović, prčanski trgovac. Kip je trebao da izradi Ivan Rendić, čija je supruga Olga Florio bila iz Prčanja, sa kojim je pisac bio u dopisivanju, ali zbog visokog honorara koji je umjetnik tražio, moralo se odustati od narudžbe. Tada se pisac obratio Pavlu Biliniću u Splitu, koji je kip naručio nekom talijanskom akademskom vajar u Pisi (Italija). Izrađen je pod direktnim nadzorom poznatog pizanskog nadbiskupa — kardinala Pietra Maffi-ja. Na balustri stepeništa s lijeve strane postavljena je ove godine (1965) bronzana bista kap. Iva Visina, poklon vajara Luke Stankovića, koji je u njoj dao lik neustrašivog moreplovca. S desne strane, prema ovoj biće postavljena bronzana bista kap. Joza Đurovića, koju je modelirao naš poznati domaći skulptor Luka Tomanić. Oba su pomorca u vezi s crkvom. Visin je, poslije napornog sedmogodišnjeg putovanja po morima i okeanima svijeta, došavši kući, bosonog otišao u staru parohijsku crkvu u brdu, da se zahvali Bogorodici, i to prije nego li je otišao u svoj dom da zagrlji svoje mile, koji su ga sa strepnjom tako dugo iščekivali. Na povratku iz svijeta obdario je crkvu svim bogoslužbenim predmetima, potrebnim za Služ-

bu Božju i novčanijm prilogom. — Gjurović je Marijin pjesnik. Njegova se lijepa pjesma (himna) »Zdravo Marijo«, koju je ispjevao 1872. godine, prilikom proslave 400 godišnjice stare parohijske crkve, pjeva u svim katoličkim crkvama u Jugoslaviji. On je između 1867. i 1870. predlagao »Odboru za dogradnju hrama«, da se jednim dijelom kapitala, kojim je »Odbor« raspolagao sagradi ili kupi jedan jedrenjak, koji bi se nazivao »Gospa Prčanjaska«, kojim bi on (Gjurović) neko vrijeme besplatno zapovijedao, a da se čist prihod broda ulaže u izgradnju hrama. Njegov predlog nije bio prihvaćen. Isti je 12 godina nadzirao rad na gradilištu u ime »Odbora«.

Prema originalnom projektu (1789) stepenište, široko 8 m, prostiralo bi se u jednom ravnom pravcu od predvorja crkve do obale. Nije se moglo izvesti, jer bi prelazilo današnju cestu. Imalo bi tri odmarališta.

Dana 8. septembra 1913. godine, na blagdan Rođenja Bogorodice, glavnog mjesnog praznika, crkva je svečano posvećena. Posvetu je obavio, uz asistenciju kanonika i svećenstva Kotorske biskupije, biskup kotorski Frano Uccellini — Tice, koji je tom prilikom, prije svečane Službe Božje, sa praga glavnog ulaza hrama održao istorijski govor pred stotinama osoba iz Prčanja, Kotora i okoline, evocirajući zgrade i nezgode stogodišnjeg rada, uplićući istorijske događaje XIX vijeka, osobito iz narodne istorije, odavajući puno priznanje starim Prčanjanima i savremeniciima na požrtvovanom radu i zahvaljujući Bogu na postignutom cilju. Dirljiv je bio čas kada je biskup — rodoljub, pod utiskom nedavnih slavnih pobjeda srpske i crnogorske vojske u Balkanskom ratu pozvao Hrvate i Srbe »jednokrvenu i istojezičnu braću« na slogu i ljubav i završio riječima svetoga starca Simeona: »Sad otpusti, Gospode, sluga Svoga u miru«.

Poslije govora biskup je pročitao narodu brzoglas na latinskom jeziku koji je toga dana stigao iz Rima, kojim je papa sv. Pio X izražavao svoju radost nad znamenitim događajem u istoriji Kotorske biskupije i podijeljivao biskupu, svećenstvu i narodu apostolski blagoslov. Za vrijeme pontifikalne Mise pjevao je dobrovoljni crkveni zbor Sv. Tripuna pod dirigovanjem kotarskog povjerenika Leopolda Bakoša, dobrog poznavaoa muzike.

U proslavi su učestvovala najviše državne i vojne vlasti na čelu sa dalmatinskim podnamjesnikom grofom Franom Thun — Hohensteinom, zamjenikom namjesnika Mariusa Attemsa von Heiligenkreuz, svećenstvo Kotorske biskupije sa Kaptolom stolne crkve Sv. Tripuna, predstavnici pravoslavne Konsistorije u Kotoru: protojereji Dušan Vasiljević i Jovan Bućin, narodni poslanik Boke Kotorske u Carevinskom vijeću u Beču, dr. Božidar Vukotić i predstavnici prosvjetnih i kulturnih ustanova. U 13 časova bio je serviran svečani banket u općinskoj dvorani i u dvorištu samostana Sv. Nikole. Na jelovniku bila je reprodukovana Zadnja Večera Leonarda da Vinci-ja u bojama. Za vrijeme banketa čule su se lijepe zdravice u jugoslovenskom duhu od strane biskupa Uccellini-ja, dra Božidara Vukotića, protojereja Jovana Bućina i prčanskog paroha Nika Lukovića. Podnamjesnik Thun — Hohenstein se zahvalio u ime namjesnika Attemsa na pozivu i zaželio Prčanju i Boki svestrani napredak.

Završetak ove najljepše svečanosti u istoriji Prčanja predstavljala je noćna rasvjeta cijelog mjesta, stare parohijske crkve u brdu, na kojoj su bile osvijetljene uljanim svjetiljkama tradicionalne inicijale N. B. M. V. (Nativitas Beatae Mariae Virginis = Rođenje Blažene Djevice Marije), desetci ladica, okićenih zelenilom i balonima pred obalom, sa kojih se orila pjesma, jahta dalmatinskog namjesnika, osvijetljena

žaruljama raznih boja, koja je bila usidrena u luci, pucanje prangija, blagoglasje četiriju velikih zvona sa zvonika stare parohijske crkve. »Kotorska glazba« izvodila je koncerat pred Općinskim domom; dirigovao je Antun Bagatella, a »Hrvatska bokeljska glazba« na pristaništu pred parohijskim hramom, pod dirigovanjem Tripa Tomasa. Umjetničkim vatrometom je upravljao pirotehničar — samouk kap. Grgur Kamenarović, Dobročanin, koji je na kraju svečanosti ispalio raketu, iz koje se za čas pojavio osvijetljeni lik Bogorodice.

Računa se da je toga dana posjetilo hram oko 5000 osoba. Na večernjoj Službi bio je ispunjen cijeli prostor crkve (2000 osoba).

* * *

Među brojnim zaslugama biskupa Uccellini-ja (uvođenje bratske sloge između Srba i Hrvata i saradnje u upravi Kotorske općine, osnivanja Biskupskog đakčkog sjemeništa u Kotoru, zavoda — liceja za uzgoj djevojaka u Herceg-Novome, restauracije manastira Gospe od Milosti na Otoku i prevoda Danteove Divine Commedie) spada i završavanje monumentalnog hrama na Prčanju. Njegovo ime je na vječita vremena zapisano zlatnim slovima u istoriji Boke Kotorske.

Poslije njega najveću zaslugu za dovršenje Bogorodičinog hrama na Prčanju ima profesor Bernard Lazzari. Zaslužan je i ondašnji paroh-kanonik Cezar Gjurović.

Veliki dobročinitelj mjesta i hrama je i kap. Tripo Gjurović, čijom je ostavštinom i doprinosima mještana popločana crkva bijelim i smeđim kararskim mramorom (600 m²). Gjurović je ostavio crkvi svoje zemljište »Mrvičiće« i potrebna novčana sredstva da se sagradi novo groblje i kapela — mauzolej utemeljitelja. On je osnivač zaklade za školovanje univerzitetskih studenata iz Prčanja.

Za hram se potrošilo od utemeljenja do prvog svjetskog rata 500.000 zlatnih krana, od kojih je sam Prčanj doprinio 410.000 kr.

Godine 1918. podignuta je sakristija po originalnom projektu unovčenim dragocjenostima, koje su resile ikonu Bogorodice (50.000 krana). Današnji pločnik sakristije, koji se sastoji od bijelih ploča kararskog mramora i crvenog veronskog, bio je baza i sastavni dio glavnog oltara u staroj parohijskoj crkvi iz god. 1744. Prenesen je i namješten 1964. g.

Predvorje hrama je popločano 1921. g. a 1923. postavljena je balustra od korčulanskog kamena kao završetak potpornog zida, ukupnim troškom od 160.000 dinara koje je udijelila jugoslovenska vlada.

Pomoću bivše Zetske banovine i radom mještana uklonjena je zemlja oko crkve (preko 1000 m³) i sagrađen zid 1930. g. Prilozima mještana nabavljena su 1929. g. tri zvona.

PRČANJSKI HRAM SA TEHNIČKOG GLEDIŠTA

Ovih dana nenadno preminuli u naponu stvaralačkih snaga naš poznati arhitekt — pisac Milan Zloković, profesor Arhitektonskog fakulteta Beogradskog univerziteta, koji ima velikih zasluga za procvat moderne arhitekture ne samo kod nas, nego i van granica naše zemlje, piše: »Veoma su značajne dve rukopisne knjige iz arhiva župske crkve na Prčanju, u koje su uneti troškovi za gradnju novog župskog hrama i doprinosi raznih pomoraca za njega i to od 1789. do 1807. god. (Amministrazione tenuta dalli Sig: ri Procuratori per la nuova Fabbrica della Chiesa Parochiale).

Iz ovih knjiga iz kojih je, sa mnogo strpljenja, moguće rekonstruisati život na jednom većem gradilištu toga vremena — što će biti nesumnjivo od koristi da se uradi u posebnoj studiji — vidimo:

a) da je sav kamen za spoljnu obradu hrama poručen u Korčuli;

b) da se među kamenarima koji su obrađivali pojedine arhitektonske detalje nalazilo nekoliko korčulanskih kamenara, a među njima majstor Marko Foretić, koji je na gradilištu radio neprekidno od 1791. do 1807. god. dakle punih 16 godina, i to isključivo u svojstvu kvalifikovanog kamenara.

Crteži podužnog preseka i pročelja novog župskog hrama na Prčanju (crteži iz arhiva župske crkve na Prčanju) nisu datirani ni potpisani. Presek je verovatno original, a pročelje svakako savremena kopija po originalima mletačkog arhitekta Bernardina Maccaruzzi-ja, kome su Prčanjani bili poverili izradu planova njihove nove i velike crkve. On se pominje u rukopisnim knjigama u kojima su beleženi troškovi njenog građenja prvi put u vezi veštačenja Piera Geronzi-ja o koštanju crkve prema podneta dva nacrti (»Simile per Minella al Cap. o Piero Geronzi Publico Perito per esaminare li due disegni presentatigli non che il Sito per l' erezion della Chiesa uno dei quali fu della Chiesa di Gesuati alle Zattare e l'altro fatto dal Architetto Maccaruzzi esaminati ambedue riguardo alla spesa fu considerato di minor spesa questo che ora fu fondato Taleri 5«).

Arhitekt Maccaruzzi nije nikada dolazio, niti je zvao da obide gradilište. Slat je međutim u Mletke proto Antonio Costa, rukovodilac radova na gradilištu, kako bi se lično posavetovao sa arhitektom Maccaruzzi-jem o načinu kako da se isprave greške koje je učinio Domenico Trevisan, raniji rukovodilac radova (»1792, 1 giugno dato al Proto Antonio Costa spedito

per ordine della Comunità in Venezia per conferire col Architetto Maccaruzzi per rimediare alli falli del Domenico Trevisan nella Chiesa avendo gli assegnato Lire due di bona al giorno per spese di viaggio oltre la sua giornata contatogli a conto sud-to Spesi Taleri 6«). Dalje kaže Zloković u bilješci: »Tom prilikom, u drugoj godini građenja hrama, Prčanjani su poslali Maccaruzzi-ju dragocen poklon koji se sastojao iz jedne bačve čuvenog marzaminskog vina iz Tivta i jednog sanduka voštanih sveća (»Fu li 6 Giugno 1792: Simile per regalo mandato al Architetto Maccaruzzi una Barilla di Vin Marzamino da Teodo, con la barilla e portadura e più una cassetta di candele provedute a Venezia con sua cassetta forma in tutto Taleri 19 Lire 21 Soldi 10«). Interesantna je oprema Maccaruzzi-jevih planova i veoma instruktivna za način rada arhitekata onog vremena. Crteži su bez ikakvih kota, a približna pretstava o veličini zgrade dobijala se jedino preko linearnih razmernika. Karakteristično je, međutim, da su na bočnim ravnim zidnim površinama (spolja) uklesani svi glavni kamenarski detalji u prirodnoj veličini, što pretstavlja nesumnjivo jedinstven slučaj u praksi građenja uopšte.

Iz opreme gornjih crteža i uklesanim kamenarskim detaljima na bočnim fasadama crkve može se zaključiti:

a) da su se Bokelji, čak i u ovim prilikama kada je bio u pitanju neki veći i monumentalniji objekat, zadovoljavali idejnim projektom nekog stranog arhitekta (obično iz Mletaka), a da su razradu takvog projekta prepuštali sa puno poverenja glavnom protu, koji je često bio stranac, i kamenarskim majstorima, koji su pretežno bili primorci, većinom sa Korčule;

b) da je idejni projekat arhitekta Maccaruzzi-ja pretrpeo znatne korekture od strane domaćih majstora, koji su očevidne nedostatke tog projekta zna-

lački otklonili i predložili i izveli delo koje svojim izmenjenim proporcijama samo u glavnim crtama potseća na osnovnu arhitektonsku koncepciju mle-tačkog arhitekta;

c) da su smišljeno i precizno uklesani kamenarski detalji očevidan dokaz odlične zanatske spreme tadašnjih kamenara i njihovih rukovodilaca na gradilištu¹⁶).

Ovdje treba opaziti, da presjek hrama o kojemu govori uvaženi arhitekt Zloković, nije original Mac-caruzzi-jev, nego kao i pročelje, prepis originala, koji je 1822. g. izvršio — na molbu prčanjске općine — pomenuti prčanjски svećenik Mihail Florio, koji je u Mlecima učio arhitekturu i slikarstvo. Dalje treba istaći, da je, osim nacрта, postojao i model crkve u drvu, što doznajemo iz pomenute knjige računa. Model, kao i originalni Maccaruzzi-jevi nacrti su propali u ratovima na početku XIX vijeka, osim jednog presjeka po dužini hrama i nekih detalja¹⁷).

Ne bih se složio sa arhitektom Zlokovićem, da su se Bokelji zadovoljavali samo idejnim projektima stranih arhitekata, jer je npr. u Perastu do naših dana postojao u tančine detaljisani projekat arh. Giuseppe Bati-ja za tamošnju monumentalnu novu crkvu Sv. Nikole (12 tablica u akvarelu¹⁸), koji je, nažalost, nepažnjom propao, kao što još postoji tačno nacrtan projekat velikog zvonika iz kraja XVII vijeka i model novog hrama.

Temelji prčanskog hrama su — zbog brežuljastog terena — neobično duboki, npr. na pročelju do 5 m. Zidovi su svukud debeli 1 m, a na pročelju 1,50 m. Kamene blokove za temelje crkve prevezlo je 234 bracere također iz kamenoloma u Lepetanima. Na kopanju i izgradnji temelja utrošeno je ukupno 2426 nadnica, od čega otpada 1028 na muškarce, a 1398 na žene. Graditelji temelja su bili zidari iz Žvinja (Hercegovina, danas u Boki), Morinja i Perasta (knjiga računa br. 1 str. 23).

Građevni je materijal crkve (unutrašnji zidovi) kamen iz Strpa, Orahovca, Dražin vrta i Lepetana, a spolja, dobar dio unutrašnjosti (srednja lađa i transept), svi stubovi spolja i svi uresni djelovi su od fino tesanog korčulanskog kamena.

Na Prčanj su se dovozili sa Korčule blokovi, od kojih su se na gradilištu izrađivali uresni djelovi. Računa se, da je prevezeno sa Korčule na Prčanj oko 10.000 tona materijala na 100 brodova (računajući prosječno brod na 100 t. n.). Pijesak je, uglavnom, do 1806. prevezio iz Markovrta i Mržepa Vicko Franović. Finiji pijesak su prevozili iz Žanjice i Trašta, kreč iz Luštice, a crvenu glinu (terra rossa) za temelje iz Krtola. Klesarski majstori su bili Talijani i Korčulani. Među klesarskim majstorima Korčulanima najduže su radili: Marko Foretić (punih 16 godina, do smrti), Marin Peručić, Marin Perković, Marin Foretić, Rade Peručić, Anton Brčić, Vicko Fabris i neki klesarski majstor iz Kotora (mistro Antonio da Cattaro Peruzzi).

Skoro sav korčulanski kamen za naš hram isporučio je protomajstor Nikola Foretić (možda je ovo poznati graditelj Savine, koja se gradila u isto doba kada i prčanjски hram). Na gradilištu je bilo zaposleno prosječno dnevno 10 do 12 ljudi. Među njima se isticao, pored A. Spiera, Antonio Filippini, koji je 1802. g. izradio geografsu kartu Prčanja. Moje je mišljenje da je on rezao dlijetom na bočnim površinama crkve pomenute nacрте detalja arhitekture hrama, koji su jedinstveni primjer nacртne geometrije u kamenu u našoj zemlji.

Materijalom izbačenim iz temelja hrama nastalo je današnje pristanište, jer je do tada more dopiralo do ceste. Služilo je za iskrcavanje građevnog materijala, osobito kamena sa Korčule, koje je neprestano pristizalo kroz prvih 10 godina rada. To pristanište, obzidano kamenim blokovima iz Strpa, zahvatalo je

više od polovine današnjeg, koje je produženo u sadašnjim dimenzijama krajem XIX vijeka.

Od osnivanja crkve 1789. g. do 1886. radilo se 35 godina i nekoliko mjeseci. Završni radovi trajali su od 1905. do 1909. Stepenište se gradilo od jula 1912. do septembra 1913. Rad oko prčanskog hrama trajao je, ukupno, 40 godina.

Iznimku u istoriji građevinske djelatnosti u Boki čini nova, velebna nedovršena parohijska — opatska crkva Sv. Nikole u Perastu, zasnovana 50 godina prije prčanske po projektu mletačkog arhitekta Giuseppe Beati-ja, čiji su zidovi od opeka, po uzoru crkava u Mlecima, dok su spoljna obloga zidova i ornamentalni djelovi od korčulanskog kamena. To je, vjerovatno, učinjeno da se dobije u vremenu. Peraška crkva bi bila duža od prčanske po prilici 2 do 3 m. Zamišljena je u istom stilu kao i prčanska: renesans-baroku, koji je bio dominantan u Mlecima u XVIII vijeku, sa razlikom, da je u peraškoj crkvi jače naglašen barok i da njena poprečna lađa (transept) završava sa apsidama kao i glavna, što, besumnje, daje građevini spolja i iznutra monomentalni oblik.

PRČANJSKI HRAM SA ARHITEKTONSKOG GLEDIŠTA

Dr Ljubo Karaman, istoričar, koji se bavi izučavanjem naše srednjovjekovne, naročito dalmatinske umjetnosti, piše: »Župska crkva u Prčanju iz početka 19 stoljeća po nacrtima mletačkog arhitekta Maccaruzzi, jedan je od posljednjih baroknih spomenika, koji imaju umjetničku vrijednost«¹⁹).

Dr Kruno Prijatelj, naš poznati istoričar umjetnosti, kaže: »Posljednja je velika barokna građevina Boke župska crkva u Prčanju. Crkvu je projektirao god. 1789. venecijanski arhitekt Maccaruzzi (1728-1800). Nad ulazom natpis spominje 1802. Do g. 1806. sagrađen je prvi arhitektonski red, a tada je rad prekinut. Po starom nacrtu se nastavila gradnja 1867. g., pročelje je završeno g. 1870., kupola 1885., a svi radovi tek g. 1908. Taj se ogromni vremenski period gradnje odrazuje u nekoj nejedinstvenosti, premda je cjelina sačuvala osnovne arhitektonske oblike prvotnog plana. Prva je faza gradnje dala pečat građevini. Po originalnom, sačuvanom nacrtu Maccaruzzi-ja vodili su rad capomaestri graditelj Dominik Trevisan (1789-1791), Antonio Costa (1791-1796) i Iseppo Ferro (1796-1807). Maccaruzzi-jeva prčanska crkva ima glavne osobine Massarijevog venecijanskog kasnog baroka, u kome se ogleda dekorativna i pomalo slikarski interpretirana varijanta rimskog baroknog graditeljstva, koji se kod nas odrazio u dubrovačkoj katedrali. Crkva je srodna ostalim Maccaruzzi-jevim djelima (S. Lorenzo u Mestre, S. Rocco u Veneciji), ali s jedinstvenijom koncepcijom. Nad korintskim donjim dijelom je gornji dorski. Fasodom dominira monumentalni portal. Čitav donji dio pročelja oživljavaju korintski stubovi. Nad manjim gornjim dijelom je trokutasti zabat. Unutrašnjost je na tri broda koje dijele jaki korintski piloni nad profiliranim soklima. Barokni ugodjaj daje cjelini skalinata, kao i dominantni položaj crkve nad čitavim mjestom u skladnoj impostaciji u baroknom duhu«²⁰).

Poznati talijanski arhitekt — pisac Alfredo Melani ocjenjuje arhitekturu prčanskog hrama ovim riječima: »Magnifico il primo ordine palladianegiante, il secondo però un po' ammanierato; esuberante la scala«. (Veličanstven je prvi red u duhu Palladija, drugi je pak pomalo pojednostavljen; stepenište je prebogato). Tako Melani piše piscu 1912. g.

Talijanski kritičar umjetnosti, konzervator spomenika kulture Julijske Venecije, Ferdinando Forlati piše mi dopisom »Soprintendenza all' Arte Medioevale e Moderna, Venezia, 17. IX 1936. n. 644 slijedeće: »Bella chiesa, nella quale il Maccaruzzi s'ispira sui motivi del Rinascimento veneto. Inquanto all'architetto Bernardino Maccaruzzi oppure Maccarucci, egli è considerato un' importante artista e molti suoi lavori si trovano anche a Venezia, ove operava come seguace e prosecutore dell' arte dell' eccellente Giorgio Massari il quale fu il piu grande architetto del settecento veneziano«, (Lijepa crkva, u kojoj se Maccaruzzi nadahnjuje na motivima mletačke renesanse. Što se tiče arhitekta Bernardina Maccaruzzija ili Maccaruccija, on je smatran istaknutim (važnim) umjetnikom i mnogi se njegovi radovi nalaze i u Mlecima, gdje je radio kao sljedbenik i nastavljajući umjetnosti izvrsnog Giorgija Massarija, najvećeg arhitekta mletačkog setecenta). Forlati je posjetio prčanjki hram oko 1930. g., kojom je prilikom analizirao pojedine arhitektonske detalje kao i cjelinu, pa je došao do zaključka, da je ova crkva najbolje Maccaruzzijevo djelo, osobito ako se uzme u obzir harmonija građevnih masa, proporcije, čistoća linija i izrada pojedinosti, osobito korintskih kapitela. Ovo se, reče, prvenstveno odnosi na prvi arhitektonski red, koji je podignut u isto vrijeme po originalnim nacrtima.

Mladi talijanski arhitekt Antonio Castellan iz Trevisa, koji je 1961. za diplomski rad na Arhitektonskom fakultetu Univerziteta u Padovi dobio temu: »Bernardino Maccaruzzi e l' architettura veneziana del Secolo XVIII«, piše, da se do sada mislilo, da je Maccaruzzijev »capolavoro« proćelje crkve sv. Roka u Mlecima, ali kada mu je stiglo otkriće (rivelazione) iz Prčanja » . . . mi sono convinto che il capolavoro del Maccaruzzi è proprio la sua chiesa, rimasta ignota

ai contemporanei dell' architetto che si riferiscono comunque a lui nei loro scritti. Essa, a quanto mi consta dall' esame delle foto (esame purtroppo insufficiente, come Lei sa, per un' opera pluridimensionale qual' e un' opera architettonica) costituisce il prodotto piu meditato e piu armonico di un' architetto che all' epoca di quella costruzione aveva già raggiunto la sua piena maturità artistica«. (. . . . uvjerio sam se da je Maccaruzzijevo remek-djelo upravo Vaša crkva, koja je ostala nepoznata savremeniciima arhitekta, koji o njemu pišu u svojim spisima. Ona, u koliko mogu da utvrdim iz fotografija (a to je nedovoljno, kako Vi znate, za jedno djelo pluridimensionalno kao što je jedno arhitektonsko djelo) jer predstavlja više proučeni i harmoničniji proizvod jednog arhitekta, koji je u doba te konstrukcije dostigao svoju punu umjetničku zrelost). S ovim njegovim mišljenjem, kaže dalje Castellan, složila se i ispitna komisija²¹).

O NAŠEM HRAMU KAZALI SU:

Austrijski feldmaršallajtnant Maksimilijan de Traux (oko 1800) piše: »Auf der halben Anhöhe ist die Kirche. Eine sehr prächtige ist jetzt im Bau; wird aber, eben weil sie mit zu vieler Pracht angefangen worden ist, besonders in diesen unruhigen Zeiten, nicht sobald fertig werden²²«. (U po brda se nalazi crkva. Sada je u gradnji jedna vrlo sjajna; i upravo zbog toga, što je započeta sa previše sjaja, osobito u ovom nemirnom dobu, neće biti ubrzo završena). Zanimljivo je što piše u osvitu XIX vijeka, kada je već bio izgrađen prvi arhitektonski red, pomenuti austrijski komandant mjesta

u Kotoru major Hans F. Rödlich: Ausserdem kann man das schöne Geschlecht nur in der Kirche, als an dem einziigen öffentlichen Orte, sehen. Ich erinnere mich eines angesehenen Bochesen, der mehrere Weltheile gesehen hatte, und der, als er mir zu Perzagno die warhaft prachtvolle Anlage einer neuen Kirche zeigte, zugleich in einem niedrig komischen Tone sagte: »Vedistu illustrissime! non gavemmo per le nostre Donne, ne teatri, ne divertimenti: adunche fabbrichemo delle chiese²³«. (Pored toga može se vidjeti lijepi spol samo u crkvi, kao jedinom javnom mjestu. Sjećam se jednog uglednog Bokelja, koji je proputovao više djelova svijeta i koji je, dok mi je u Prčanju pokazivao zaista sjajnu građevinu jedne nove crkve, odmah u tihom komičnom tonu rekao: »Vidite presvijetli! mi nemamo za naše žene ni pozorišta ni zabava, stoga gradimo crkve«. Dalje, kaže Rödlich: »Stari kapetani se sastaju poslije podne na obali Kanala u skupovima i pitaju jedni druge o novostima u svijetu, tim se završava ova zabava. Čak u vrijeme Karnevala omladina u općinama (komunitadima) nema ni sjenke zabave ni veselja; samo u gradovima — prema položaju i ekonomskim prilikama — raširila se želja za maškaradama i plesovima«.

Austrijanac Reinhard E. Petermann kaže: »Wie Dobrota durch den Handel mit Triest, war das gegenüberliegende Perzagno (Prčanj) einst durch den Verkehr mit Venedig wohlhabend, und noch zu Anfang des Jahrhunderts konnte man zu den Bau der grossen schönen Kirche denken, die heute jedem Vorüberfahrenden durch die Vermauerung oberhalb der Aufgangstreppe auffällt²⁴«. (Kao Dobrota trgovinom sa Trstom, tako je i nasuprotležeći Prčanj jednom bio imućan trgovačkim saobraćajem sa Mlecima, tako da se još u početku ovoga vijeka moglo misliti na gradnju velike, lijepe crkve, koja danas

pada u oko svakom prolazniku svojom građevinom nad prilaznim stepeništem). Petermann donosi i crtež crkve.

Amy Bernardy (pseudonim), talijanska spisateljica, opisujući Boku Kotorsku (oko 1925.) piše: »Da Risano a Perzagno, per la chiesa della Madonna di Gospa la costa si rivela in tutto il suo splendore d'incanto. Più oltre diventa tragica e oltrepotente²⁵«. (Od Risna do Prčanja, sa crkvom Gospinom obala se ukazuje u svom punom sjaju koji očarava. Dalje obala biva tragična i nadmoćna).

Književnik Nikola Andrić veli: »Zacijelo nigdje na našem narodnom teritoriju nema jedno ovako maleno mjesto ovako grandioznu crkvu²⁶«.

Prčanjski hram je jedan od najvećih i najljepših sakralnih objekata iz novijeg doba na našoj obali. Najveća je crkva na teritoriji S. R. Crne Gore. Druga po veličini je hram Sv. Vasilija u Nikšiću. Veća je od katedrale Sv. Tripuna za 200 m² površine. Bilježe je kao umjetničku građevinu svi vodiči kroz Boku Kotorsku na raznim jezicima, koji osobito ističu njen dominantan položaj u Kotorskom zalivu.

OPIS HRAMA

a) spoljni izgled

Tloris je latinski križ. Apsida je polukružna. Spoljna je dužina hrama 37,50 m, širina 24 m, a visina (s kupolom) 31 m. Zahvata površinu od 770 m².

Pročelje je u dva reda. Prvi je korintski, a drugi, manji, dorski. Prvi arhitektonski red sa impozantnim stubovima i pilastrima, urešenim korintskim kapi-

telima i portalom sa korintskim polustubovima, djeluje monumentalno i daje karakter čitavom pročelju. Dvije niše prave barokne kontraste svijetla i sjene. U njima su kipovi apostola Petra i Pavla (kopije umjetničkih drvenih kipova u crkvi Sv. Nikole). Kipovi su izrađeni 1939. priložima Sigismunda Edvarda Sbutega, prof Vinka Gjurovića i Nika Lukovića. Pročelje se završava trouglastim zabatom.

Prema originalnom projektu vrh pročelja su trebale resiti alegorijske figure: Vjera, Uhvanje i Ljubav, a krajnje akroterije nad pilastrima prvog arhitektonskog reda kipovi Petra i Pavla. Današnji središnji kip, zanatski rad, na vrhu pročelja, predstavlja Bogorodicu. Dar je Tereze Aleksandra Sbutega.

Na mramornoj ploči iznad ulaza čita se natpis:

D. O. M.
DEIPARAE VIRGINI NEONATAE
COMMVNITAS PERZANEI
MERCATORES ET NAVTAE
MDCCCII²⁷⁾

Broncana pozlaćena slova za ovaj natpis dao je izraditi u Mlecima 1802. u ime općine prčanjske, kap. Marko Verona koji ih je platio sa 108 talira.

Na platou pred hramom postavljene su četiri bronzane biste velikih Jugoslovena: Njegoš, odliv poznate Meštrovićeve biste (dozvolom autora pismom: Syracuse SAD 1953.), poklon majstora piscu, Štrossmayer, Meštrovićev unikat (studija glave za spomenik u Zagrebu), također lični poklon autorov piscu (1936); Andrija Kačić-Miošić, rad domaćeg skulptora Luke Tomanovića, umjetnikov dar (1937); Kotorski biskup Frano Uccellini — Tice, dar Tome Rosandića (1953). U tim spomenicima sadržan je simbolički jedan životni zadatak svećenika: bratstvo i jedinstvo naših

naroda — jugoslovenstvo. Biste su postavljene na zgodnom mjestu, jer je nedaleko odavde, u bivšem franjevačkom samostanu Sv. Nikole 13. juna revolucionarne 1848. godine održana jedna neobična skupština (400 predstavnika Boke), najveća i najznačajnija u historiji ovoga kraja, na kojoj su Bokelji prvi put u našem Primorju donijeli rezoluciju o ujedinjenju jugoslovenskih zemalja u jednu državnu zajednicu²⁸⁾.

Sa ove terase se uživa jedinstven vidik, osobito pri izlazu sunca i u sutonu.

b) Unutrašnjost hrama — opći pogled

Prvi pogled na unutrašnjost iznenađuje prostanstvom i veličanstvenom, mirnom arhitekturom. Srednja lađa odijeljena je od sporednih sa tri velika luka po strani, koji izgledaju kao slavoluci. Stubovi (pilastri), fino profilirani, urešeni su korintskim kapitelima.

Kapiteli su najljepši ornamentalni detalj arhitekture hrama. Ima ih skupa 32 i to: 24 rese srednju lađu, apsidu i transept, a 8 pročelje. Visoki su 93 cm, osim dva koji rese portal. Svi imaju uobičajenu ružu na abaku, a samo jedan, prvi s desne strane od ulaza, u srednjoj ladi, ima suncokret. Radili su ih na pogodbu, u slobodno vrijeme, majstori-specijalisti Talijani: Gerolamo Cumin, Iseppo Sinigaglia, Antonio Toresini, Bernardo Costa, Antonio Paracini i Korčulanin Marko Foretić. Svaki je koštao 15 talira (knjiga računa). Rijetko je naći kod nas ovako lijepih korintskih kapitela. Kapiteli u apsidi i transeptu nove crkve u Perastu zaostaju obradom za ovima. Pomenuti Antonio Toresini je, po svoj prilici, potomak Mafija, Antonija i Bastiana Toresini-ja, saradnika znamenitog skulptora Francesca Ca Biancha pri izgradnji kapele Relikvijara Sv. Tripuna, oltara u crkvi Sv. Klare i oltara Sv. Josipa u crkvi istoga sveca u Kotoru početkom XVIII vijeka. Izrada jednog ovakvog kapitela —

po izjavi milanskog skulptora Alessandra Di Ceglie — danas bi koštala u Italiji milion lira.

Sporedne lađe su u prostornom skladu sa srednjom. Svaka građevna masa zasebno pravi cjelinu, a sve skupa su uskladene sa čitavom građevinom. Najljepše arhitektonske vizuale (križanje lukova) uživaju se iz desnog i lijevog ugla u dnu crkve i iz apside. Ono što najjače utiče na gledaoca to je, što je čitava arhitektura izrađena u kamenu, a tim je osobito naglašena monumentalnost, koja nedostaje interijerima mnogih baroknih crkava, čija je arhitektura imitacija kamena (štuk), kao npr. u dubrovačkoj katedrali.

Slike rađene u bojama na prozorskim oknima ublažuju svjetlost. Pokloni su pojedinih prčanjskih porodica: Verona (Elvira Marković rođ. Verona, kap. Hanibal), Luković (Katarina Andrije, Niko Luković), Sbutega (kap. Filip, Anton, Olimpija) i Lazari. Izrađene su u »Glasmalerei und Mosaik Anstalt Innsbruck« (1917), osim slikanog prozora, prvog s desne strane (propovjed Sv. Pavla u Areopagu u Ateni, po Rafaelu), koji je izradio Ivan Marinković (Zagreb), a dar je Eme Lazari, rođ. Visin, koja ga je posvetila uspomeni svog muža prof. Bernarda Lazzari-ja. Sve su kompozicije rađene prema poznatim umjetničkim djelima renesanse. U ovoj grani primijenjene umjetnosti glavna je stvar luministički efekat.

Propovjedaonica od bračkog kamena, u obliku čaše, urešena stupićima od crvenog veronskog mramora i bareljefima, izrađena je u Splitu, u radionici Pavla Bilinića (1920) troškom Elvire Marković, rođ. Verona, sestre Tereze Visin, rođ. Verona, koja je poginula sa svojom jedinicom kćerkom Lidijom u avgustu 1914. prilikom katastrofe parobroda Austrijskog Lloyda »Baron Gautsch« (unovčenim dragocjenim nakitom koji se našao na lješu nastradale).

Treba posjetioca podsjetiti, da je skoro sve u ovoj crkvi povezano s morem. Tako su prvi pozdrav

s mora pri ulazu u hram velike školjke (72 cm) iz Indijskog okeana, u nauči poznate pod imenom tridacna gigas. Poslao ih je iz Manile (Filipini) 1909. pomorski kapetan iz Prčanja Pavo Meneghetti, koji je tada plovio tim morem kao komandant jednog američkog parobroda. Najveći su egzemplari te vrste školjki u Jugoslaviji. Upotrebljene su za blagoslovljenu vodu. Isti je darovatelj slične, ali pliće od ovih, poklonio kapucinskoj crkvi na Rijeci, odakle mu je bila supruga. Najveći primjerci na svijetu (1.50 m) nalaze se u crkvi Sv. Sulpicija u Parizu. Poklonila ih je vlada bivše Mletačke Republike francuskom kralju Franu I.

Desna lađa. Jedinstvena je odlika ovoga hrama — kao što je rečeno u uvodu — kontinuitet umjetničkog stvaralaštva, po čemu ovaj hram živi s vremenom. Prirodno je da crkvu podiže i resi sredina kojoj ona služi. Iako je umjetnost, takorekuć, svečovječanska, ipak je čast jednom narodu kada može da ukaže na djela svojih sinova. Danas imamo veliki broj darovitih umjetnika, od kojih su neki stekli svjetski glas. U doba kada se naš hram zasnivao nijesmo ih imali, pa su se naši pređi morali obraćati inostranim, a to je dokaz njihove visoke kulture. Danas bi bila grehota tražiti tuda umjetnička djela, kada ih možemo dobiti u svojoj zemlji. Ove su ideje vodile i pisca da apelira na rodoljublje naših arhitekata, vajara i slikara, koji su ga shvatili i odazvali se. Njihova su imena: Milan Karlovac, Celestin Medović, Milo Milunović, Sreten Stojanović, Žika Vlajnić, Mihailo Tomić, Toma Rosandić, Pero Pallavicini, Artur Verona, Luka Stanković, Luka Tomanović, Anastas Bocarić, Vasilije Lipovac, Mato Đuranović, Vanja Radauš, Cata Dujšin-Ribar, Jovan Zonjić, Đoko Mazalić, Antun Šojat, Mila Vod, Nebojša Mitrić i Tomislav Ciko. Oni su radili za naš hram ili poklonili svoja djela. A pored njih, u našoj crkvi ima djela od slijedećih jugoslovenskih slikara: Tripa Kokolje, Mihaila Florio,

Josipa Tominca, Iva Mirkovića, Emanuela Vidovića i vajara Ivana Kerdića. Ovo je najveći broj imena narodnih umjetnika u jednoj crkvi u našoj zemlji. U Boki je još jedina katolička crkva Sv. Stasije u Dobroti koja ima na plafonu ciklus slika sa prizorima iz života Sv. Eustahija, mučenika, od ruke savremenog hrvatskog slikara Joza Kljakovića (1937).

Najvažniji ciklus slika od ruke narodnog umjetnika, poslije fresaka u našim srednjovjekovnim manastirima, jeste opus Tripa Kokolje u crkvi Gospe od Škrpjela u Perastu (kraj XVII i početak XVIII vijeka). U pravoslavnim crkvama po Boki ima više djela (slika) narodnih umjetnika iz prošlosti, dok se od savremenika bavio crkvenim slikarstvom Špiro Đuranović iz Kamenara, te njegov sin akademski slikar Mato Đuranović i Marko Gregović iz Paštrovića, čijih slika ima u pravoslavnim crkvama ovoga kraja.

Veliki kip u gipsu (pola figure) koji predstavlja veleuma Ruđera Boškovića, dar je Ivana Meštrovića piscu. Prvi je odliv po originalu, koji se čuva u Gliptoteci JAZU u Zagrebu. Za odliv su zaslužni: prof. Miroslav Montani, Peraštanin, direktor Akademijine Gliptoteke u Zagrebu, koji je izvršio mučni i odgovorni posao dobrovoljno i kapetan Robert Florio, koji je platio prevoz od Zagreba do Prčanja i troškove oko postavljanja.

U zidu je reljef u arandelovačkom mramoru Sv. Tereze od Malog Isusa, rad i dar beogradskog vajara Mihaila Tomića.

Iznad reljefa uzidana je velika mramorna ploča s okvirom od crnog mramora, koja podsjeća na posvećenje crkve 1913. g.

Akademik Milo Milunović je 1923. na zidovima Krstionice naslikao tehnikom freske dvije slike: Krštenje u Jordanu i Sv. Sebastijana, mučenika. U njima majstor slijedi umjerenu francusku kubističku školu. Deset godina kasnije nas-

likao je uljanim bojama na zidu Sv. Tripuna, pokrovitelja grada Kotora i Kotorske biskupije. U njemu je Milunović našao svoj pravac, koji ga je proslavio. Režijske troškove oko ukrašavanja Krstionice podmirili su supružnici Milan i Jelka Šojat i Vinka Tomićić. Krstionička školjka od crvenog veronskog mramora prenesena je iz stare parohijske crkve. Izrađena je skupa sa bakrenim poklopcem u Mlecima polovinom XVIII vijeka. Pročelje mramornog oltara potiče iz nedovršene crkve Sv. Ivana Krstitelja bratstva Kamenarovića u Dobroti.

Oltar Gospe od Rozarija iz prvih godina XVIII vijeka prenesen je 1917. iz stare parohijske crkve. Vrh oltara je urešen sa tri anđela od kamena iz okoline grada Vicenze (pietra di Vicenza), djelom znamenitog baroknog vajara Giovanni Maria Morleitera (1699-1782) iz Pusterthala (Južni Tirol), koji je živio i radio u Mlecima. Predstavljaju znatnu umjetničku vrijednost. Postoji račun iz 1746. napisan umjetnikovom rukom (vidi »Slike«). Koštali su 76 dukata. Dva oltarska stuba su od skupocjenog mramora, zvanog »brocatello di Verona«. Između stubova se nalazi drveni kovčeg sa kostima Sv. Feliksa, mučenika iz prvih vjekova kršćanstva, koje su prčanjski pomorci 1738. g. donijeli iz gradića Torcello blizu Mletaka. Moći potiču iz rimskog grada Altina (u sjevernoj Italiji). Kada su stanovnici toga grada pred Atilinim hordama prebjegli na pješčana ostrva, na kojima se danas dižu Mleci, među ostalim, donijeli su i ovu svetinju. Dokaz mučeništva je »ampulla sanguinis«, koja je 1917. bila analizirana na hemijskoj laboratoriji Bečkog univerziteta, kojom je prilikom bilo konstatovano, da se u posudici nekada nalazila ljudska krv. Postoji autentično pismo Torčelanskog biskupa Vincenza Marije Dieda iz 1738. g.

Oltarska slika je rad Tiepolove škole bez osobite vrijednosti. S desne strane visi o zidu slika na platnu, koja predstavlja Sv. Grgura Velikog, prema miš-

ljenju prof. Grge Gamulina djelo mletačkog slikara Nicolò Bambini-ja (1651-1736). Potiče iz salona palače kap. Joza Lukovića (blizu crkve Gospe od Karmena). Slika sa lijeve strane, koja prikazuje Svetu Obitelj, akademski rad talijanske škole prve pol. XIX vijeka, dar je Eme Lazari. Donio ju je iz Rima don Niko Lazzari, prčanjki paroh. Reljef u gipsu, koji predstavlja u profilu glavu dra Antona Lukovića, biskupa-kanonista, rad je prof. Vinka Gjurovića kao studenta Tehničkog fakulteta.

Na slijedećem oltaru akademik Milo Milunović je 1930. g. izradio fresko — sliku Blažene Ozane posve novim motivom. To je Milunovićevo najuspjelije djelo u ovoj crkvi. Prikazao ju je kao pastiricu, koja je sašla sa svojih brda i braći u Primorju nosi simbolično cvijeće vjere, ljubavi i kršćanskih kreposti. Na njoj nema nikakvog svetačkog emblema, osim jedva primjetne aureole. No ipak iz nje zrači svetost i predanje u volju Božju. Spremna je na svaku žrtvu za sveti ideal. Toj velikoj pojavi odgovara i veličanstvena pozadina: Lovćen, brijeg sv. Ivana, grad Kotor i more. Crtanje moderno, jednostavno, kolorit topao²⁹). Djelo je slikarev dar.

Na zidu s desne strane slikar Vasilije Lipovac iz Kotora naslikao je 1958. temperom veliku sliku: Raspeće sa tri figure. Slika je komponovana modernistički. Prijatno djeluje živim koloritom. Dar je autorov.

Na suprotnoj strani nalazi se slika na platnu, koja prikazuje Sv. Nikolu, uspjeti rad prof. slikara Matije Đuranovića iz Kamenara (1958.). Slikarev je dar.

Slika iznad oltara (skup anđela) diletantski je rad Prčanjke Ide Verona.

Pod oltarskom slikom smješten je najnoviji dar savremenog jugoslovenskog skulptora Nebojše Mitrića: reljef (kovano srebro), koji

predstavlja Sv. Tripuna, majstorovo remek djelo, kojim je Mitrić savremenim jezikom progovorio o starom pokrovitelju grada Kotora. Nastao je krajem 1963. Bio je izložen u Amsterdamu od 9-31. maja 1964., u Londonu od 20. VIII do 7. IX 1964., u Beogradu od 2-18. aprila 1965. Reprodukovan je u jednom od najvećih holandskih listova (Nieuwe Rotterdamse courant od 22. maja 1964.), zatim u »Borbi« od 23. avgusta 1964. i u »Politici« od 11. aprila 1965. Umjetnik se inspirisao na srednjovjekovnim radovima u kovanom srebru u riznici katedrale Sv. Tripuna u Kotoru i stoga je želio, kako sam kaže, da se reljef vrati ondje gdje je nastao. »Rastajem se — piše mi — sa jednim od svojih dragih djela. Žalostan sam što se rastajemo, ali i radostan što znam gdje će ostati. Skulpture imaju prednost nad ljudima. Skoro po pravilu one nas nadžive« (Pismo, Beograd, 9. VI 1965). Vajar je naknadno na reljefu urezao posvetu: »Don Niku Lukoviću Mitrić 1965«. Plemenitom umjetniku i ovdje izražavam svoju duboku zahvalnost.

Na mramornoj balustri, koju je 1912. poklonila Agneza ud. kontraadmirala Marka Eugena Florio, a dijeli apsidu od srednje crkvene lađe, nalazi se s desne strane kip od bronce Jeremije proroka, snažno djelo skulptora Vanje Radauša iz 1956. g. autorov poklon piscu 1963. Prorok desnom rukom briše suze nad ruševinama glavnog grada svoje domovine, a lijevu drži čvrsto stisnutu u znak nesalomljivog karaktera, koji ne klone pod udarcima sudbine, spreman da se i dalje bori za slobodu svog naroda uzdajući se u Božju pomoć. Na njemu se osjeća način rada Radauševog ciklusa: Tifusari. U Boki su još dva djela ovog velikog majstora: Tripo Kokolja i admiral Zmajević u Perastu.

Na drugoj strani balustre stoji glava Hristova, rad i dar Tome Rosandića. Bolno i mučeničko lice Spasiteljevo odaje ruku velikog umjetnika — rodoljuba, koji njim simbolizuje bolove i pat-

nje svog naroda u prvom svjetskom ratu. Značajno je, da je ova skulptura bila izložena na poznatoj izložbi Meštrović — Rosandić u Londonu 1915. g. kada je engleski ministar prosvjete rekao, da narod koji je — pored ostaloga — dao takve umjetnike, zaslu-
žuje slobodu.

Dva velika srebrna kandila na ulazu u hor zavjetni su darovi iz prve polovine XVIII vijeka. Jedno nosi natpis: Zuanne Zerman. Ivan Zerman je bio prčanjski načelnik 1729. g.

Srebrno kandilo koje visi pod kupolom, zavjetni je dar kap. Mihaila Verone 1821. poslije ozdravljenja. Izrađeno je po uzoru srebrnog kandila koje visi pod središnjom kupolom bazilike Sv. Marka u Mlecima.

U sredini apside diže se lijepi barokni glavni oltar, prenesen iz stare parohijske crkve 1909. g. Izrađen je u Mlecima, vjerovatno, u radionici skulptora Giovanni Maria Morlaitera 1744. doprinosima svih mještana. Bogato je ukrašen raznobojnim mramorom, na osnovi kararskog, prema mletačkom ukusu dekorisanja oltara. Četiri stuba su od crvenog francuskog mramora (rosso di Francia), okvir oko Ikone od sienskog (giallo di Siena), a tabernakul, pročelje i strane svete trpeze urešeni su umecima afričkog (africano), serpentin — zelenog (verde antico) i crvenog francuskog mramora. Oltar nije samo dekorativan, nego i funkcionalan. Kruni svetohranište (euharistički oltar) i podsjeća na srednjovjekovne ciborijume. Nebnica je od jednog bloka kararskog mramora. Arhitekt Alfredo Melani piše o ovom oltaru slijedeće: »È disegnato con speciale nettezza, la quale degnamente rappresenta la sua epoca e l'autore. È lodevole l'esecuzione dei capitelli corinzi. In una parola: tutto l'insieme è bello«³⁰). (Nacrtan je sa osobitom čistoćom, koja dostojno predstavlja svoje doba i autora. Pohvalna je izrada korintskih kapitela. U jednu riječ: sve skupa je lijepo).

U katedrali u Splitu nalazi se Morlaiterov oltar Sv. Dujma, koji spada među najljepše barokne oltare naše obale. Na prednjoj strani svete trpeze, lijevo i desno, ima isti dekorativni motiv kao i naš oltar: kite cvijeća, po čemu bi se ovaj mogao vezati za Morlaiterovu radionicu, tim više što je Morlaiter radio za Prčanj, tri godine kasnije, pomenuta tri anđela i »još neke druge stvari« kako se čita u njegovom računu (vidi fotokopiju).

Na oltaru se štuje od vjekova ikona Bogorodice, nastala, po svoj prilici, u drugoj pol. XV ili u početku XVI vijeka italobizantinskom manirom. Poznati ruski bizantolog prof. Okunjev, svojedobno upravnik Kondakovog zavoda u Pragu, misli, da je Ikona iz XV vijeka i »ako nije naslikana u Italiji, ipak na njoj ostaje najjači talijanski uticaj (sjeveroitalski — možda sienski«³¹). I arh. Ferdinando Forlati je mišljenja, da je Ikona nastala u XV vijeku i to, možda, u Italiji³²). Dr. Ljubo Karaman govori o našoj Ikoni slijedeće: »U koliko mogu suditi po dostavljenoj slici, radi se svakako o Ikoni tzv. italogrčke škole. Čini mi se, da je prilična radnja. Njezino bizantijsko porijeklo odaje osobito Gospino lice, dok mali Isus u svom stavu i izrazu slobodnom i nestašnom odaje blisku vezu s umjetnošću Zapada. Što se tiče datiranja, na mene pravi utisak da je iz prvih vjekova italogrčke škole, a ne, recimo, iz kasnijih tj. iz XVII ili XVIII vijeka. Da li je pak sigurno iz XV vijeka, a ne možda iz XVI, to je teško reći«³³).

Prema tome ima istorijsko-umjetničku vrijednost. Oko nje se okreće čitava istorija Prčanja. Prva sigurna vijest o njoj nalazi se u Biskupskom arhivu u Kotoru i to u opisu kanonskog pohoda biskupije, koji je obavio 1580. biskup Frano de Zuppanis³⁴). Tu se kaže, da se na slici vide »ex voto pendentia et corona argentea super caput« (zavjet i srebrna kruna na glavi) što je dokaz, da su je već tada štovali i da

je starijega datuma. U vizitaciji biskupa Baroni-ja (1605) kaže se, da je »ichona pulchra et nova« (lijepa i nova).

U selu Prijedoru u Grblju postoji jedno nejasno predanje u bratstvu Vasovića, da je u davno doba, neka svetinja iz toga sela došla na Prčanj. Možda se to predanje odnosi na našu Ikonu. Činjenica je, da su članovi pomenutog bratstva redovno svake godine, do Drugog svjetskog rata, na praznik Rođenja Bogorodice, posjećivali našu crkvu i donosili darove: ulje, svijeće i novčane priloge. Godine 1936. jedan je član bratstva donio i zavjetni dar (vjenčanu jaketu svoje pokojne žene od crvenoga baršuma, izvezenu zlatom), sa izjavom, da taj najmiliji predmet koji je u kući imao kao uspomenu svoje žene, koja je premlada umrla, prilaže ikoni prčanjske Bogorodice. Jaketa se čuva među zavjetnim darovima.

Slika je tipična. Od pozlaćenog zaleđa ističe se lik Bogorodice, koja lijevom rukom pridržava Sinčića, a desnu drži pruženu na prsima. Ima izrazito lice, a pronicave oči. Spasitelj drži u lijevoj ruci smotak kršćanskog zakona. Kolorit je topao, kestenjaste boje. U dnu slike prikazano je življim bojama od poznijeg slikara Marijino Rođenje. Pri vrhu čitaju se grčke inicijale: ΜΡ ΟΥ (Majka Božja). Slika je visoka 1 m, a široka 0.84 m. Drvo je Ikone cedrovo. U januaru 1762. g. bila je poslata u Mletke na popravak. Taj popravak se sastojao u obnovi zlatnog zaleđa, u retuširanju djelova slike, koji su bili vremenom oštećeni i u novom drvenom pozlaćenom okviru. Za taj rad općina prčanjska je platila 39 cekina³⁵).

Godine 1784. za postignutu blagodat kiše, poslije višemjesečne suše, općina prčanjska je iz zahvalnosti ukrasila zaleđe slike srebrno-pozlaćenom navlakom, koja je koštala 25 cekina. Ikonu su štovali osobito pomorci, koji su njenim imenom (»Madonna di Perzagno«) resili svoje brodove i nosili njenu sliku u

bakrorezu. Prilikom epidemija, ratova, i drugih nezgoda narod je Ikonu nosio u procesiji po cijelom mjestu. O tom štovanju govore nam mnogobrojni zavjetni darovi³⁶). Na glavama Bogorodice i Djeteta dvije su zavjetne krune: srebrna i zlatna sa dragim kamenjem, srebrna iz XVI, a zlatna iz XVIII vijeka.

Dana 9. jula 1910. slika je bila svečano prenesena iz stare parohijske crkve u novu nastojanjem ondašnjeg paroha don Cezara Djurovića. Godine 1937. postavljen je oko Ikone srebrni pozlaćeni okvir, urešen dragim i poludragim kamenjem (80 komada). Na poziv paroha, potomci starih prčanjskih porodica, koje su zasnovale hram, priložili su 1937. g. staro zlato, srebro i drago kamenje za izradu okvira, da to bude uspomena jedne generacije koja je u izumiranju. Toj plemenitoj akciji pridružili su se — u znaku bratske ljubavi — i neki pravoslavni mještani. Okvir nosi natpis: »Za mir u narodu i mir među narodima svojoj Pokroviteljici Prčanjani«. Izrađen je u Ljubljani, u bivšem zavodu »Ecclesia«. Na Ikoni se nalazi zlatno srce, koje su mještani priložili 9. jula 1867. godine iz zahvalnosti za oslobođenje od kolere, koja je te godine harala Bokom Kotorskom i Crnom Gorom. Taj se dan, kao zavjetni, slavi svake godine. Naprsni zlatni križ novigradskog biskupa Antona Lukovića (1784-1794), koji se sastoji od 7 hrizolita i 100 dijamanta, dar je njegovih baštinka g. 1796. Isto tako njegov prsten (hrizolit i dijamanti) i zlatna spona za ogrlicu, također urešena hrizolitima i dijamantima. Tu je i nekoliko srebrnih — pozlaćenih mletačkih medalja i austrijskih, bugarskih i jugoslovenskih odlikovanja, koja su poklonili mještani i orden Legije časti (honneur et patrie), koji je Ikoni ostavio ruski general Nikolaj Bržožovski, hrabri komandant tvrđave Osovec (ruski Verden) u prvom svjetskom ratu, umro u Ruskom invalidskom domu na Prčanju 24. XII 1944.

Slika se nalazi u slabom stanju konzervacije. Trebalo bi je čim prije restaurirati³⁷).

Pred oltarom u horu s desne i lijeve strane nalaze se dvije velike umjetničke slike na platnu (3×1.57 m) koje su nekada resile salon kap. Adama Verone. Slika s desne strane predstavlja B o g o j a v l j e n j e (Tri Kralja). Krasna kompozicija, koja podsjeća na radove istoga sadržaja Paola Vetonese-a. Osobito je lijep središnji dio: Bogorodica, Sv. Josip i prvi kralj — poklonik. Giuseppe Fiocco, profesor istorije umjetnosti i stručnjak svjetskog glasa (Padova) kaže — prema fotografiji — da bi to moglo biti djelo Antonija Molinari-ja (1665-1727)³⁸). S lijeve strane je slika koja prikazuje Žrtvu Abelovu. Za ovu kaže Fiocco (pismo 26. IV 1959): »Il Sacrificio di Abele, grande tela di Prčanj, è di Antonio Balestra«. I zaista u Galeriji u Münchenu nalazi se slika Balestre (1666-1740) istoga sadržaja, iste kompozicije i istoga pejzaža sa jednom razlikom što je minhenska slika vertikalnog smjera, dok je ova horizontalnog (vidi: Carlo Donzelli, I pittori veneti del Settecento, Firenze 1957. str. 32). Anđeo koji dolijeće s neba, da kao Božji poslanik zapali vatru, identičan je s onim na Balestrinoj slici »Poklonstvo pastira« u crkvi S. Zaccaria u Mlecima. U našoj slici ima mnogo poezije kao i na drugim slikama Balestre, koji, iako pripada mletačkoj školi, slijedi rimsku početka XVIII vijeka (Carlo Maretta). Neki naši istoričari umjetnosti mišljenja su, da obje ove slike potiču od iste ruke (Balestre). Zaista, nebo, oblaci, stabla i pejzaž jednako su tretirani na obim slikama, jedino su ruke na slici »Tri Kralja« više dotjerane. Sliku »Tri Kralja« poklonila je Mile od. Florio, rođ. Verona, a »Žrtvu Abelovu« Niko i Mirko Verona, unuci kap. Adama Verone.

Dalje se u horu nalazi slika »P o k l o n s t v o p a s t i r a n o v o r o d e n o m H r i s t u« za koju mi je prof. Fiocco izdao slijedeće uvjerenje: »La piccola Adorazione dei Pastori, da Lei acquistata, è opera sicura della bottega dei Basso — sicura e bene conservata« (25. IX 1962). (Malo Poklonstvo pastira,

od Vas nabavljeno, djelo je sigurno radionice Bassana — sigurno i dobro očuvano). Isto tvrdi i Edoardo Arslan: I Bassano, Milano, 1960. str. 363. Pisac je sliku nabavio u Mlecima 1926. u antikvarnici Naya.

»Molitva Hristova u Getsmanskom vrtu« je rad Domenica Tintoretto, (1562-1637), sina Jacopovog. Prof. Fiocco piše o ovoj slici: » . . . si tratta di un evidente Domenico Tintoretto, molto vicino al Padre, che ricorda l' Apparazione dell' Angelo a S. Marco, un tempo a S. Maria degli Angeli nell' isola di Murano, ed ora nelle Gallerie dell' Accademia a Venezia . . . Il giacente di traverso richiama molto quello nella barca del quadro citato, che oggi si assegna allo stesso Jacopo. Singolare nel suo dipinto, e molto bello, è il lontanante paesaggio notturno, al lume di luna«. (pismo: Padova 23. II 1960). Ovo glasi u prevodu: radi se o jednom očitom Domenicu Tintoretu, mnogo sličnom ocu, koji podsjeća na pojavu anđela Sv. Marku, jednom u crkvi Gospe od Anđela na otoku Murano, a sada u galeriji Akademije u Mlecima. Ležeći apostol prema gledaocu podsjeća mnogo na onoga u ladi citirane slike, koja se danas pripisuje samom Jacopu. Jedinствен je na Vašoj slici i mnogo lijep noćni pejzaž u udaljenosti, na mjesečevoj svjetlosti.

»Žrtva Abrahamova« je rad Gaspara Diziani-ja, (1689-1767), Tiepolovog savremenika, iz druge pol. XVIII vijeka (Fiocco), »Bogorodica sa svecima« Pietra Antonija Novelli-ja (1728-1804), (Fiocco i Kruno Prijatelj). Ove tri slike u dragocjenim okvirima (zlatno-žutim) XVIII vijeka, potiču iz kuće izumrle obitelji Maras (danas ugostiteljski dom »Karmel«). Dar su Regine Marassi, rođ. Luković.

Naročito treba istaći sliku »R a s p e ć e« Giovanni Battiste Piazzette (1683-1754). Prvi su pomenuli ime ovoga velikog majstora Fiocco i prof. Grga Gamulina. Bila je restaurirana u Restauratorskom zavodu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu i tom se prilikom pojavila

autorova signatura »P«. Akademik Ljubo Babić tvrdi, da je ovo jedna od najvrijednijih slika u našem Primorju (pismo 1957). Potiče iz kuće bivšeg austrijskog pukovnika Emeriha Buchwalda na Prčanju. Dar je njegove kćerke Mire (1937), koja danas živi u Parizu. Igrom svijetla i sjenke ističe se od tamnog zaleđa plastičnost figure, osobito majstorski modelovani grudni koš. Piazzettu zovu mletačkim Rembrandtom. Ovo djelo je najveća dragocjenost među slikama starih majstora u našoj crkvi.

Četiri glave evanđelista na dasci djelo su mletačke škole XVII vijeka, dar baštinika don Marka Floria, polovinom XIX vijeka.

Pijevnicu s desne strane je uresio reljefima u kruškovom drvu iz života Bogorodice beogradski vajar Mihailo Tomić (1935). Bogorodica u hrastovini u sredini, pripadala je jednoj trgovačkoj ladi XVIII v. izumrle obitelji Petkić. Slike na pijevnici s lijeve strane izradio je mjesni slikar — diletant Tripo Raffaelli, sudija u penziji. U dnu apside iza oltara nalazi se oltar Marijinog Navještenja od pozlaćenog drva (oko 1700), prenesen iz stare parohijske crkve. Slike anđela sa strana kopije su poznatih anđela Angelica da Fiesole (XV vijek), koje je izradila pomenuta Ida Verona.

Polustubovi od veronskog mramora sa lijepim renesansnim kapitelima i dvije lopte od šarenog ligurskog mramora na ulazu u hor pripadali su glavnom oltaru pomenute nedovršene crkve Sv. Ivana Krstitelja u Dobroti.

Lijeva lada. Oltar Svete Obitelji je zavještaj Antonije, supruge kap. Đura Lukovića, koja je tim htjela ostaviti uspomenu svog srećnog bračnog života, da bi budućim mjesnim supružnicima to bilo ogledalo srećnog života u braku. Oltarsku sliku na platnu naslikao je zimi 1929. g. u Parizu akademik Milo Milunović, koji je u nju unio toplotu duše i kreativnu snagu svoga genija. Pred-

stavlja pobožnu idilu: odmaranje Svete Obitelji na bijegu u Egipat. Lijepa mladana Djevica, zabrinuta, ali predana u volju Božju, drži u krilu dražesno Djetasce, dok se pravedni Josip lijevom rukom uhvatio za palmu kao da hoće simbolički da zaštititi One, koje je Bog povjerio njegovoj brizi. Milunović je jedan od najpoznatijih predstavnika kolorističkog pravca u jugoslovenskom slikarstvu. To dokazuje i ova njegova slika. Kompozicijom, koja podsjeća na majstore renesanse, crtanjem i svježinom kolorita ova slika spada u ljepša djela savremene religiozne umjetnosti kod nas. Dražestan je detalj: korpica sa cvijećem u lijevom uglu.

Pročelje oltara resi brancani — posrebrnjeni bareljef Tome Rosandića (1933), koji predstavlja Polaganje Hrista u Grob. O njemu kaže naš poznati publicist dr. Oto Bihalji — Merin, da je ovo jedno od najljepših ostvarenja savremene jugoslovenske plastike. To je odliv u broncu Rosandićevog bareljefa u kamenu na oltaru Mauzoleja obitelji Petrinović u Supetru na Braču. Rosandić je poklonio model u gipsu, koji je — pod majstorovim nadzorom — izliven u broncu u Beogradu 1933. ostavštinom kap. Andrije Lazzari-ja. Ovo remek — djelo skulpture u plemenitom materijalu bronce i srebra dobilo je svoj pravi plastični i religiozni izražaj, koji osvaja gledaoca kao najveća tragedija u istoriji čovječanstva. Sam autor, osvjedočen o vrijednosti svog djela, piše: »Ovaj moj uistinu lijepi reljef jedan je od mojih najboljih radova. Veselim se, što će resiti prčanjski veliki hram, ispunjati Vaš duh divljenjem, a prčanjski svijet pobožnošću«³⁹).

Sa lijeve strane visi o zidu bareljef u bronci Sveta Ana i mala Marija, dar zagrebačkog skulptora Mile Vod (1964). Odliv je u broncu bareljefa, koji je umjetnica izradila za baziliku Navještenja u Nazaretu. Postoji i drugi odliv u gipsu

kod župnika u Malom Lošinj. Ovo je prvi odliv u bronci. U kompoziciji se osjeća nježnost i toplota ženske duše. Prizor je dobro komponovan, crtanje pravilno, akademsko. Kompozicija ima vaspitnu svrhu: kršćanski odnos majke prema djetetu. Djeluje prijatno i pobožno. Ovo je prvo djelo skulptora — žene u našoj crkvi.

Slika »N a v j e š t e n j e« (na dasci) s desne strane umjetničko je djelo, po svoj prilici XVI vijeka. Prof. Gamulin i Fiocco misle, da je autor »zakasnijeli Grk u Mlecima«. Potiče iz salona palače kap. Antona Verone. Dar je Elvire Marković, rođ. Verona.

Slika »Isus u pustinji« (u niši iznad oltara) dilantantski je rad pukovnika Slavka Draganića (oko 1925). Oltar Svetoga Križa izrađen je 1925. u radionici Pavla Bilinića u Splitu. Dva stuba od šarenog mramora su iz kamenoloma u okolini Sinja. D r v e n o R a s p e ć e u oltarskoj niši na pozadini od sivog kararskog mramora »bardiglio« umjetničko je djelo znatne vrijednosti. Fiocco misli, da je rad čuvenog mletačkog skulptora Andrea Brustolon, najboljeg venecijanskog rezbara u drvu (osobito pokućstva) XVIII vijeka⁴⁰). Nabavio ga je u Mlecima 1728. kap. Anton Florio. Stari su ga Prčanjani mnogo štovali i obdarivali zavjetnim darovima u srebru. Držali su ga u staroj parohijskoj crkvi u posebnoj vitrini. Na glavi je imao srebrnu-pozlaćenu krunu XVIII vijeka, koja se danas nalazi nad ikonom Bogorodice na glavnom oltaru.

Privlači pažnju pročelje oltarske trpeze iz druge polovine XVIII vijeka, mramorna inkrostacija, koja se sastoji od 9 vrsta skupocjenih mramora: serpentina—zelenog, bijelog kararskog, smeđeg pirinejskog, crvenog francuskog, crnog grčkog, crnog belgijskog, žutog sienskog, kararskog »bardiglio« i afričkog. Pripadalo je nekada oltaru kućne kapelice obitelji Florio, sada Luković. Dar je Agneze ud. kon-

traadmirala Marka E. Florio, rođ. Luković i porodica Florio — Sbutega, suvlasnica kapelice. Oltar Svetoga Križa je podignut prilogom pape Pija XI i ostavštinom Josipe ud. Luković rođ. Lazzari (1925). Slika na oltaru Bogorodice na dasci, koja pripada vrsti italobizantinskih slika zvanoj »umiljenje«, djelo je kritsko-mletačke škole oko 1600 godine. Do 1672. nalazila se u kući Lazzari — Pavličević. Uslijed nekih neobjašnjivih pojava na njoj, kako se čita u spisima procesa u Biskupskom arhivu u Kotoru, po naređenju ondašnjeg kotorskog biskupa Ivana Zborovca (1656-1688) bila je prenesena u staru parohijsku crkvu, a odatle 1909. u novu. Jedan je od rijetkih predmeta kuće Lazzari u Kotoru koji su nadživjeli veliki potres 1667. kada se pomenuta kuća srušila, a obitelj se stalno nastanila na Prčanju. Kuća se nalazila sa južne strane trga Sv. Tripuna.

Slika na platnu s lijeve strane oltara koja prikazuje Raspeće sa tri figure, djelo je slovenačkog slikara Josipa Tomića. Pisac je otkupio 1930, od baštinka Gašpara Ivanovića u Stolivu. Slika s desne »Ecce Homo« rad je škole Paola Veronese-a (po svjedočanstvu mletačke Akademije). Pripadala je izumrloj obitelji Mihnić. Dar je kap. Gracijana Gjurovića i njegove supruge Čezire Verona.

U kapeli prema Krstionici nalazi se velika grupa od bračkog kamena »Pietà«, nezavršeni rad vajara Sretena Stojanovića iz 1927. g., izrađen doprinosom Jugoslovenske vlade i prilog Luide Đurašević, rođ. Sbutega.

Oltar Svetoga Josipa rijedak je primjerak u Boki drvenih-pozlaćenih baroknih oltara iz kraja XVII ili početka XVIII vijeka. Ima osobitu umjetničku vrijednost kao djelo škole Andrea Brustolon (Fiocco). Prenesen je iz stare parohijske crkve 1942. g. Oltarska slika je umjetničko djelo srednje vrijednosti. Prema mišljenju prof. Fiocco, rad je mletačkog sli-

kara Ambrogio Bono, od koga u Mlecima postoji samo jedna poznata slika. Sveta trpeza od istarskog kamena sa umecima raznobojnog mramora pripadala je žrtveniku Svetoga Antona Padovanskog u staroj crkvi, koji je bio zadužbina kap. Nika Sbutige (kraj XVII vijeka). Oltarske stepenice od crvenog veronskog mramora iz nedovršene crkve Sv. Ivana Krstitelja u Dobroti, nabavljene su prilogom Ljubice Bellavita.

U dnu crkve, vis-a-vis oltara Svete Obitelji visi o zidu veliko okruglo platno, na kome je naslikan, u crkvenom slikarstvu rijedak prizor: kraljica od Sabe sa pratnjom pred Salamonom, o kome govori III knjiga kraljeva Svetoga Pisma. Rad je mletačke škole prve polovine XVIII vijeka srednje vrijednosti. Poklonila ga je crkvi Edvige Castro, rođ. Lazzari.

Unutrašnja pregradna vrata u jasenovini izradili su 1911. g. prčanjski stolari pod rukovodstvom i po nacrtu darovitog mjesnog stolarskog majstora Vjekoslava Petrarke.

Sakristija (riznica). Dr Bojana Radojko-
vić, stručnjak u pitanju primijenjene umjetnosti, osobito starog zlatarstva, piše u vezi riznica bokeljskih crkava: . . . »Ostali su nezapaženi: vezovi, tkanine, relikvijari, koji predstavljaju isto tako važan materijal za proučavanje ovog kulturnog područja (Boke Kotorske), kao i slike, ikone, skulpture. Sačuvani predmeti izrađeni su najčešće na području Boke Kotorske ili u Mlecima, a pokloni su bogatih moreplovaca i trgovaca. Bokokotorski moreplovci putujući dalekim morima, nikada nisu zaboravljali svoj kraj i svoju domovinu, pa i onda kada su kao Matija Zmajević postajali visoki državnici ili vojskovođe. Šaljući poklone svojim zavičajnim crkvama ili ostavljajući testamentom novac da se nabave bogati pokloni za crkve, pokazivali su ne samo svoje rodoljublje, već i visoku kulturnu svest, ukus i želju za podizanjem

kulturnog nivoa svojih savremenika. Pomažući novčano umetnike iz svog kraja, ti moreplovci i trgovci vršili su u isto vreme posebnu kulturnu ulogu, tako da se danas na području Boke Kotorske mogu naći izvanredno vredni predmeti umetničkih zanata, u rizicama katoličkih i pravoslavnih crkava, radovi domaćih majstora. Posebno privlače pažnju izvrsni predmeti umetničkih zanata uneseni iz drugih zemalja⁴¹⁾.

Znamenite su riznice u Boki Kotorskoj: katedrale Sv. Tripuna u Kotoru (kovano srebro i zlato i emaili od XIV — XVIII vijeka), za koju (riznicu) kaže oko 1800. g. pomenuti H. F. Rödlich (o. c. str. 78) da se cijeni na preko 200.000 dukata; opatsko-parohijske crkve Sv. Nikole i Gospe od Škrpjela u Perastu, gdje se čuva ratni spomenik u kovanom srebru, jedinstven u našoj zemlji: reljef koji prikazuje napad Turaka na Perast 15. maja 1654. g.; srebrni križ arcibiskupa — primasa barskog Andrije Zmajevića sa skulpturama, mnogo sličan radovima Benvenuto Cellini-ja i srebrno-pozlaćena čaša (kalež) urešena rubinima, domaći rad, vjerovatno, XVI vijeka, koja je pripadala mons. Antonu Bašiću, učenom peraškom prelatu; parohijske crkve Sv. Matije u Dobroti, u kojoj se nalazi srebrno-pozlaćena Pokaznica sa relikvijama Muke Hristove u prelaznom stilu gotsko-renesansnom početka XVI vijeka, koja je do 1815. pripadala znamenitoj bratovštini (scola) »San Teodoro« u Mlecima, a otkupio je i poklonio svom rodnom mjestu kap. Anton Božov Radimiri; parohijske crkve Sv. Stasije u Dobroti; manastira Savina (blizu Herceg-Novoga), gdje su sačuvani srednjovjekovni spomenici u kovanom srebru domaćih majstora i odežde iz manastira Mileševa i Tvrdoša.

Zlatarstvo. U riznici parohijskog hrama na Prčanju predmeti potiču ponajviše iz XVIII vijeka, kada je mjesto ekonomski i kulturno cvjetalo. Pominjem najvažnije.

Privlače pozornost dva okvira sa srebrnim zavjetnim pločicama (300 komada), koje prikazuju ozdravljenja i postignute milosti zagovorom Bogorodice i Njenu zaštitu u opasnostima na moru. Istorija ljudskog bola i radosti. Kovane su u Mlecima i Kotoru. U manjem okviru su srebrne pločice, koje predstavljaju razne tipove prčanjskih trgovačkih lađa XVIII vijeka. Najvažnija je ona, na kojoj se vidi »fusta« ili »gaeta« za prevoz državne pošte. Velika, kovana i cizelirana srebrna ploča (usredini velikog okvira) sa predstavom Gospe od Rozarija i Sv. Dominika, ima umjetničku vrijednost. Dar je prčanjske plemićke obitelji Beskuća pri kraju XVIII vijeka. Ovaj okvir u velikim praznicima služi kao »antependium« na pročelju glavnog oltara.

U zastaklenim vitrinama čuvaju se srebrni bogoslužbeni predmeti — sve pokloni pomoraca.

Kutija za pričest bolesnika sa apliciranom filigranskom žicom radena je u Kotoru početkom XVI vijeka, predstavlja posebno zanimljiv objekat kotorskih zlatara. Obradena je sa obje strane na isti način; preko cijele okrugle površine aplicirana je filigranska žica u obliku spiralne grančice sa lišćem. Preko nje deblja tordirana srebrna žica stvara medaljon koji polazi od čovječje maske, a završava se pri vrhu na vazi.

Veliki srebrno - pozlaćeni kalež sa reljefnim Herubinima na stalku potiče iz jedne grčke — pravoslavne crkve na ostrvu Hiosu. Kada su Grci digli prvi ustanak protiv Turaka 1821. g. ostrvo je bilo opljačkano od strane Turaka, a stanovništvo masakrirano (U Louvre-u u Parizu slika De la Croix »Pokolj ostrva Hiosa«). Turci su ga odnijeli u Smirnu. Tu se nalazio u trgovačkom poslu brod Lodovika Gjurovića iz Prčanja, koji ga je od Turaka otkupio i donio kući. Njegovi unuci Lodoviko i Krile Gjurović poklonili su ga 1909. g. crkvi. Rad je svetogorskih kaludera iz početka XVIII vijeka.

Osobito je lijepa obredna knjiga (missale) obložena koranicama od kovanog srebra u baroknom stilu, na kojoj je urezan natpis: Biagio Florio fù Pasquale. Ovaj ju je priložio Bogorodici 1794. g. iz zahvalnosti što se sa posadom spasio u brodolomu. Izrađena je u Mlecima. U tekstu ima umjetničkih bakroreza francuskih slikara.

Rjetkost su naslanjači za knjigu od kovanog srebra, na kojima je godina 1792. i mletački žig. Postolje je pravougaono, a četiri nožice su pretvorene u stilizovane grane. Na samim naslanjačima na sredini, rokoko-kartuši, listići i vijenčići čine medaljone, u kojima je Bogorodica. Njihova izrada je koštala 150 talira.

Iz porodične kapele Verona je jedan kalež iz 1770. g. u srebru, pozlaćen. Na njemu se nalazi mletački žig. Stopa je ukrašena vijencem i medaljonima od lišća sa glavama puta. Između medaljona su plastične figure Bogorodice (Imakulata), Sv. Nikole i Sv. Josipa. Na dršci nodus sa baroknim lišćem i maskama. Čaša je ukrašena pri dnu istim baroknim ukrasom, koji stvara medaljone, u kojima su puti. Natpis (iznutra) glasi: FRATERNA VERONA Q ANTONIO.

Veliki srebrni oltarski križ sa Raspećem, reljefima četiri evanđelista i njihovim emblemima i šest velikih srebrnih svijećnjaka iz god. 1862. umjetnički su rad poznatog mletačkog zlatara Pietra Favro, zvanog Buri, kome je skupa sa bratom mu Lorenzom bila povjerena 1836-1841. restauracija čuvenog ikonostasa od zlata, srebra, bizantinskih emaila, bisera i dragog kamenja, poznatog pod imenom »Pala d'oro« u bazilici Sv. Marka u Mlecima. Svijećnjaci 80 cm visoki, najveći su u Boki. Elegantnog su oblika, zgodno raščlanjeni sa jakim tronožnim stopama, koje stoje na lavskim šapama. Na svakoj stranici stopa su iskovani okviri grbova, u kojima je urezana 1862. godina. Za njihovu

izradu upotrebljeno je — na štetu istorije — oko 2000 srebrnih zavjetnih pločica, ponajviše sa prizorima iz pomorskog života. Rad su platila braća Milin. Svaki je svijećnjak koštao 237 forinti. Križ je dar kapetana Joza Nika Verone, Nika Antona Gjurovića (Peruna), Njegoševog prijatelja i Ilije Filipa Florio.

Srebrna - pozlaćena pokaznica za izlaganje Svetotajstva izrađena je u Mlecima 1745. a restaurirana u Trstu 1875. troškom prčanjskih pomoraca, nastanjenih u onom gradu. Ima originalni oblik: anđeo podržava gornji dio baroknog motiva (sunčevi zraci), na vrhu koga se nalazi kip uskrslog Spasitelja, koji se u Velikoj Nedjelji zamjenjuje sa križem na kome su emblemi Muke.

Srebrni relikvijar sa česticom Križa Hristovog i ulomkom Stuba Bičevanja, urešen zlatnim emblemima Muke, izrađen je u Mlecima oko 1830. g. priložima prčanjskih pomoraca.

Staklena cilindrična posuda, uokvirena srebrom, sadrži prst — kažiput desne ruke Blaženoga Gracije, koju je 1806. g. dao izraditi u Mlecima i poklonio kap. Niko Verona iz patriotskih pobuda i pobožnosti prema svecu domorocu i to četiri godine prije nego li je svečevo tijelo preneseno na rodni Muo.

Tu je križ od planinskog kristala, okovan pozlaćenim srebrom, dar pape Pija VI novigradskom biskupu, ranije prčanjskom parohu, dru Antonu Lukoviću.

Jedna tassa od srebra, čiji je cio krug izrađen u vinovoj lozi, na kojoj je engleski žig, pripadala je pjesniku lordu Byronu. Lord je to poklonio svom prijatelju Englezu Berry, pomorskom oficiru. Sin Berry-jev bio je instruktor austrijske ratne mornarice. S njim je služio u austrijskoj mornarici i učestvovao u Viškoj bici 1866. kontraadmiral Marko E. Florio. Kad su se rastali, izmijenili su poklone radi

bratskog sjećanja. Floriova udovica Agneza, rođ. Luković, poklonila je tasu crkvi, koja je čuva kao dokaz bratske ljubavi i uspomenu velikog pjesnika. Ovdje je zgodno napomenuti, da Byron nije nikada bio u Boki, dok se obratno tvrdi u našoj dnevnoj štampi. Istina je samo, da se, dok je boravio u Mlecima, bio zaljubio u Margaretu Florio, lijepu i kulturnu kćerku brodovlasnika Đorda Florio iz Prčanja, nastanjenog u gradu na lagunama.

Reprodukcija slike moskovske Bogorodice (Vladimirske), obložena srebrom i zlatom bila je duže vrijeme brodska ikona barka »Ortodossia« braće Boškovića iz Tople, kojim je zapovijedao kap. Niko Joza Sbutega. To je bio kapetanov dar svojoj supruzi Alići Roth na bračnom putovanju u Odesu, gdje je ikona nabavljena 1867. Poklonila je crkvi Irena Sbutega, Nikova kćerka na uspomenu svojih roditelja.

Četiri velika relikvijara u kovanom srebru sa moćima mučenika izrađena su u baroknom stilu u Mlecima 1785. g. Na njima je natpis: EX VOTIS (od srebrnih zavjetnih pločica). Koštali su 41 cekin.

Dvije velike srebrne barokne vaze su iz kraja XVIII vijeka, a dvije manje u stilu Empira imaju natpis: Trifone Florio fù Filippo 1855.

Dva srebrna svijećnjaka u stilu Napoleona III su dar braće Nika i Belizara Lazzari-ja. Dvadeset i četiri srebrna barokna svijećnjaka raznih veličina zavjetni su dar prčanjskih pomoraca od 1716. do 1788. g.

Današnje srebro nije čitav nekadašnji srebrni inventar parohijskog hrama. Jednu četvrtinu je uprava crkve bila prisiljena predati Francuzima u početku XIX vijeka kao ratnu kontribuciju.

U ovoj riznici se čuva jedan drveni intarzirani križ iz 1696. g. izrađen od maslinovog drva sa Maslinske gore u Jerusalimu. Križ je postavljen

na postolju u obliku zarubljene piramide. Postolje je ukrašeno palmetama i rozetama u sedefu. Na sredini postolja s prednje strane vidi se grb franjevačkog reda u sedefu, u donjem lijevom uglu je inicijala I X C, a u donjem desnom M A R (Marija). U gornjem dijelu postolja prikazan je Sveti Duh u obliku goluba, oko njega se šire sunčevi zraci. Svi su motivi intarsirani sedefom. Križ se uzdiže na sredini postolja sa oštećenom plastičnom figurom Raspetog Hrista od slonove kosti. Horizontalni krak križa ukrašen je dvjema rozetama, opet u sedefu. Na poledini križa (na postolju) urezan je natpis: F. JOSEPH MARIA A ROBERETO DONAVIT ECCLESIAE DIVI ANTONII PERASTI 1696. Križ su donijeli franjevci iz Perasta na Prčanj. Slični križevi su izrađivani u Mlecima, pa se i ovaj pripisuje istoj radionici.

Sablja obložena cizeliranim srebrom, izrađena u Kotoru oko 1800. g. pripadala je pomorskom junaku kap. Lodoviku Gjuroviću. Takve su sablje bile sastavni dio bokeljske narodne nošnje. Najljepši sačuvani primjerak — dar braće Lazzari iz Prčanja — nalazi se u Pomorskom muzeju u Kotoru. Takvih sabalja bilo je u Boki 1910. godine 50. Danas ne postoje nego dva do tri primjerka. Sablju Lodovika Gjurovića poklonila je crkvi 1960. Vinka Tomičić.

Veliki srebrni poslužavnik (4 kg), izrađen u Aleksandriji (Egipat) dar je Sigismunda Eduarda Sbutige (1930).

U posebnoj kutiji čuvaju se dvije dragocjene srebrne i zlatne zvijezde turskog ordena Medjidije, koji je osnovao sultan Abdul Medžid 1860. To je testamentarna ostavština Bogorodičnom hramu na Prčanju skadarskog nadbiskupa dra Paska Guerinija, koga je tim visokim ordenom odlikovao sultan Abdul Hamid II za zasluge stečene za narod u Skadru prilikom izbijanja pobune i krvoprolića između muslimana i kršćana u tom gradu 1896. godine. — Čeho-

slovački orden Bijeloga lava (u istoj kutiji), kojim je predsjednik Čehoslovačke Republike Toma Masaryk odlikovao rodoljuba Rudolfa Giunio, dar je dra Nenada Giunio. — Tu je i zlatna medalja dužda Ivana Cornera (1709), na kojoj se nalazi natpis: MARCO PALINA È AMBASCIATOR. Marko Palina je bio početkom XVIII vijeka u specijalnoj misiji općine prčanske pred Mletačkim senatom. Medalja mu je služila kao legitimacija, iskovana od strane državne vlasti (IOANNES CORNELIUS DUX). Poklonili su je općini baštinici Marka Paline, a općina ikoni Bogorodice. Obitelj Palina je izumrla prije 100 godina (danas kuća pod anagr. br. 78).

U istom se ormaru čuva mala vaza, zvana »lekythos« (grčka keramika) iz V vijeka prije Hrista. Ukrašena je slikanim motivima o zagrobnom životu na bijeloj pozadini. Takve vaze su upotrebljavane isključivo u grobnicama za čuvanje mirisa i mirisnih ulja, koje su stari Grci stavljali pokraj mrtvih. Ista ovakva se nalazi u Kunsthistorisches Museum (Antikensammlung 24) u Beču. Ovo je dar piscu jednog crnogorskog kulturnog radnika, koji je prije rata živio u Ateni.

T k a n i n e. Bogata je zbirka liturgijskog ruha. Pripada najvećim dijelom XVII i XVIII vijeku.

Misna odjeća don Petra Sbutige (1622-1695) od bijelog brokata sa utkanim srebrnim i crvenim koncem, ukrašena razbacanim buketićima nara, pripada luksuznim mletačkim brokatima XVII vijeka. Dar je baštinika pomenutog don Petra Sbutige.

Misna odjeća, zadužbina Tripa Luke Lukovića napravljena je od zlatotkanog brokata sa stilizovanim cvjetovima i grančicama, koje se među sobom spajaju. Na kraju su izvezene inicijale: T L L (Tripo Luke Luković). Odjeća je iz polovine XVII vijeka. Potiče iz crkve Gospe od Karmena

na Prčanju, koju je podigao oko 1630. pomenuti Tripo Luković, admiral kotorski, kada se oslobodio turskog ropstva.

Pontifikalna odjeća biskupa Antona Lukovića urešena je, na bijeloj svilenoj postavi, kitama cvijeća, izvezenim zlatnom žicom. Nastala je, po svoj prilici 1784. g. Bila je restaurirana 1959. Druga misna odjeća, koja je pripadala istom biskupu, sastoji se od skupocjenog brokata ljubičaste boje oko 1780. Na kraju je izvezen biskupski grb.

Iz porodične kapele Verona došle su dvije svadbene haljine, od kojih su načinjene misne odjeće. Jedna je skupocjeni zlatni mletački brokat iz 1752. g. na kome su utkane ružice crvenom svilom, a druga je bijeli brokat, tkan u cik-cak linijama sa dvostrukim redovima. Horizontalno teku talasaste trake, od kojih je prva tkana srebrnim koncem, druga svjetloružičastim, a treća purpurnim. Preko ove geometrijske figure razbacani su utkani srebrni i zlatni cvjetovi na dugačkim drškama. Slične tkanine rađene su u Mlecima sredinom XVIII vijeka. — Na Prčanju je bio običaj do početka XIX vijeka, da »mlada« svoje vjenčano odijelo pokloni crkvi, da se od njega napravi bogoslužbeno odijelo. To je imalo simbolično značenje, da zadnje odijelo svog djevojačkog stanja prilaže crkvi za blagoslov budućeg bračnog života.

Skupocjena misna odjeća crvene boje (za trojicu) od zlatnog brokata i crvene svilene žice, prepravljena je od svadbenog odijela majke Joza Zermana, koji ju je 1799. poklonio crkvi. Takav se brokat nosio u visokim krugovima u Mlecima u XVIII vijeku.

Iz crkve Sv. Ivana Krstitelja obitelji Gjurović je jedna misna odjeća od zelenog brokata sa utkanim lišćem paprati u medaljonima i dijago-

nalnim trakama i narovima. Može se također datirati sredinom XVIII vijeka, a mletačkog je porijekla⁴²).

Misna odjeća, izvezena svilenom i zlatnom žicom u rokoko stilu došla je iz kućne kapele obitelji Florio. Mletački je rad XVIII vijeka. Dar je Agneze Florio, rođ. Luković.

Dirljiva je istorija jedne stole (epitrahilja). Izradile su je vrijedne ruke jedne djevojke iz obitelji Florio oko 1830. g. u stilu Bidermajer. Sva je izvezena zlatnom i svilenom žicom raznih boja. Prikazane su ruže i razno cvijeće među kojim i cvijeće zaljubljenih, zvano »nezaboravak« (»vergiss mein nicht«) i pšenični klasovi kao simbol Euharističke Žrtve. Djevojka je na njoj radila tri godine čekajući svog zaručnika — kapetana dok je on plovio morima i okeanima. Koliko uzdaha, suza, izliva ljubavi, koliko molitava Bogorodici, da ga zdrava dočeka! I dočekala ga je. I po njenoj želji svećenik je na sebi nosio ovu stolu dok je blagoslivljao njenu srećnu vezu sa odabranikom srca. Do 1914. g. stola se nalazila u kućnoj kapelici obitelji Florio »Pohoda Marijina«. Te godine je Agneza Florio, rođ. Luković, taj lijepi bogoslužbeni predmet poklonila crkvi.

Antependium za pročelje Bogorodičinog oltara, izvezen srebrnom i svilenom žicom na zlatnom brokatu, izrađen je 1840. g. priložima prčanjskih pomoraca nastanjenih u Mlecima, (»colla pietà dei naviganti«). Koštao je 226 forinti.

Privlače pažnju dvije umjetničke čipke. Jedna je pripadala pontifikalnoj opremi biskupa Lukovića (alba), 70 cm visoka, mletački ručni rad (ponto di Burano) oko god. 1780. a druga (briselska) na tilu, bijeloj misnoj odjeći kotorskog biskupa Đorda Markića, koji je poklonio crkvi Sv. Antona Padovanskog na Prčanju oko 1870. a vlasnici crkve, braća Lazzari, Niko, Belizar, Milo, Narciza, parohijskom hramu. Ova druga je rad prve polovine XIX vijeka. Obje imaju znatnu vrijednost.

Slika Sv. Josipa sa malim Isusom u naručju iz polovine XIX vijeka (Ana Marović?), izvezena svilom i zlatom, pripadala je prelatu Josipu Milinu iz Prčanja, nastanjenom u Mlecima. Poklon je Laza Milina (1916). — (Najljepši vez ove vrste, možda u čitavoj našoj zemlji, čuva se u muzeju Gospe od Škrpjela u Perastu. Izradila ga je Peraštanka Hiacinta Kunić, rođ. Mijović 1828, koja je u nj uvezla i svoje vlasi. Predstavlja gornji dio tamošnjeg oltara).

Raspeće sa jerusalimskim pejsožom izradila je svilenom žicom raznih boja Franica Luković — De Mattei kao učenica osnovne škole na Prčanju 1862. u dobi od 10 godina. Dar je njene kćerke Paole de Mattei.

U riznici prčanskog hrama — pored pomenutih vezova, srebrnih i zlatnih brokata — nalazi se interesantna zbirka misnih odjeća od svilenog brokata raznih boja i nacrti iz XVIII vijeka (Stoffe di Vicenza).

Među tkaninama pada u oči jedno tursko sidžade, vezeno zlatom i srebrom i turski sag za molitvu. To je pripadalo jednom turskom paši, koji je pao od puške jednog junaka iz obitelji Gjurović, koji ih je donio kao ratni trofej iz Morejskog rata krajem XVII vijeka.

Zavjetne slike (akvareli i ulja) na zidu predstavljaju posljednju fazu prčanskog brodarstva od početka XIX vijeka do 1880. i neke parobrode, na kojima su plovili mještani. Ima ih 20. Između 1880. i 1890. zatvorila su se za uvijek naša slavna jedra poslije trista i pedeset godina rada na moru u najtežim uslovima života i navigacije. Među ovim zavjetnim slikama ima ih od ruke našeg poznatog mariniste kap. Ivankovića i jedna »bark Columbus« (vlasništvo kap. Ilije Florio) u oluji na Sredozemnom moru 1870. rad poznatog francuskog slikara — mariniste Louisa Roux (Marselj).

Između slika na dasci Kritsko-mletačke škole treba pomenuti: veliku sliku Bogorodice, djelo slikara iz grčke porodice ikonografa Rizzo XVI ili XVII vijeka, iz kuće Andrije Lukovića, dar Dobroslave Gjurović, ikonu Bogorodice na platnu, montiranu na drvo, iz kuće Frana Mata Verone (XVII v.), ikonu Bogorodice sa Djetetom (XVIII v.) iz kuće kap. Filipa Lukovića, koja se nalazila u sobi gdje je stano-
vao Njogoš, dar Lodovika Joza Gjurovića; malu brodsku ikonu Bogorodice sa Djetetom, koja je pripadala briku »Cetinje« braće Lukovića, dar Marijane Filipa Lukovića. Slika na dasci, koja prikazuje Bogorodicu sa mrtvim Hristom u krilu, u pej-sažu, rad je Kritsko-mletačke škole XVI vijeka. Kao kompozicija ima osobitu umjetničku vrijednost. Bila je restaurirana u Zagrebu 1964. Potiče iz kuće kap. Cezara Marasa (sada Brguljan). Dar je Cezarove sestre Gustave, udovice kap. Iva Visina. Prof. Gamulin i Fiocco karakterišu i ovu sliku kao rad »zakašnjelog Grka u Veneciji«. Mala grčka ikona XVIII v. potiče iz kuće prof. Brna Lazzari.

Tri velika uljana portreta predstavljaju biskupe mještane. Jedan u sredini prikazuje dra Antona Lukovića, u svoje doba čuvenog kanonista, do 1784. prčanskog paroha, zatim biskupa u Novigradu (Istra), koji je u tom gradu umro 1794. i sahranjen u tamošnjoj bivšoj katedrali Sv. Pelagija. Djelo je — po mišljenju Fiocca i Kruna Prijatelja — mletačkog slikara Alessandra Longhija (1733-1813). Ima znatnu umjetničku vrijednost. Drugi predstavlja dra Paska Guerini-ja, nadbiskupa skadarskog — metropolita Albanije (1886-1911), ranije paroha — opata u Perastu. Rad je akad. slikara Čeha Frana Zieglera (1905). Treći portret prikazuje dra Tripa Radoničića, biskupa kotorskog (1889-1894), rad bečkog akad. slikara Reibera.

Interesantan je mali portret na dasci don Petra Sbutige, prvog prčanjskog paroha (1646-1698) i prvog mjesnog intelektualca, koji je 1672. g. produžio staru parohijsku crkvu u današnjem obliku. Neki misle, da bi to mogao biti rad Tripa Kokolje (nalaze analogiju sa Kokoljinim prorocima). Portret biskupa Lukovića u profilu također je djelo Alessandra Longhi-ja (Fiocco, Kruno Prijatelj), Portret don Petra Scagliarina (izumrla porodica, dom: danas kuća braće Ivović) muljanskog paroha druge pol. XVIII vijeka ima samo kulturno-istorijsku vrijednost. Tu su još portreti nadbiskupa Paska Guerini-ja češkog akad. slikara Emila Šulca (oko 1896), mletačkog patrijarha Federica Marije Giovannelli-ja (umro 1800), umjetnički rad nepoznatog mletačkog slikara kraja XVIII vijeka i prelata Martina Inico Caracciolo (oko 1780). Veliki portret biskupa Lukovića dar je kap. Vicka Lukovića (oko 1860). Portreti Giovannelli-ja i Caracciola nalazili su se nekada u kući kap. Vicka Lukovića (sada ljetovalište općine Titovo Užice). Dar su kap. Iva Lukovića (1908). Mali portret biskupa Lukovića nalazio se u kući kap. Antona Jakoba Lukovića. Dar je njegove kćerke Karoline Luković.

Bakrorez »Ioannes de Ducla« je rad Georga Kristopha Kiliana, »Sveta Obitelj« Kristiana Rugendasa a »Sv. Katarina« glasovitog rezbara u bakru Johanna Eliasa Ridingera iz Ulma (1698-1767). Sva su trojica pripadala Augsburškoj školi pol. XVIII vijeka. Moderni bakrorez »Crkva Sv. Marije u Kotoru« rad je slikara Emanuela Vidovića (poklon dra J. Jedlowski).

Broncana bista don Nika Lukovića jedan je od posljednjih djela našeg poznatog vajara Pera Palavicini-ja. Dar je autorov piscu.

Kamen i umivaonik. Izrađen je u prelaznom stilu iz gotike u renesansu, po mišljenju dra Ljuba Karamana i dra Cvita Fiskovića, ne kasnije od 1520. godine. Ima kulturno-istorijsku vrijednost. Pri-

padao je izumrloj kotorskoj plemićkoj porodici Grubonja, koja je dala narodu i Crkvi znamenitih i zaslužnih ljudi. U uglovima su urezani grbovi te porodice. Potiče iz kuće Grubonja, koja se nalazi u neposrednoj blizini crkve Sv. Marije u Kotoru (stara apoteka). Takvi umivaonici u doba renesanse bili su obično uzidani u trpezariji plemićkih kuća u Kotoru i Dalmaciji za pranje ruku prije i poslije jela. Danas su rijetki. U Kotoru postoje još dva: jedan na stepeništu palače Lazarević-Jovanović i jedan u kući pod anagrafskim brojem 330 (bivši hotel Jäger), u kojoj je noćio francuski romanopisac Pierre Loti, kako sam kaže, u sobi, na čijem je pragu urezan natpis: FRUSTRA NISI DEUS. Ovaj u našem hramu jedan je od ljepših i bolje očuvanih. Dar je Špira Baldića Kotoranina i njegove supruge Karmen rođ. Paparella (1935).

Jedan kameni reljef — po mišljenju dra Cvita Fiskovića — iz druge pol. XV vijeka, po predanju prikazuje Sv. Ivana Krstitelja, dječaka. Na njemu je urezan ulomak natpisa: A V E I V V Neki misle, da je ovo rimski reljef. Bio je uzidan u međi u neposrednoj blizini vode, zvane »Sv. Ivan« (na Prčanju).

Najvažniji predmet na spratu sakristije je bijela, svileni, počasna, pomorska zastava kap. Iva Visina (4 × 4 m) sa natpisom »Merito navali«. Svečano mu je bila predata 31. jula 1860. g. u tršćanskoj luci na austrijskoj ratnoj lađi »Bellona« koja je njeno prvo isticanje na Visinovom briku »Splendido« pozdravila topovskom salvom. To je najveće i jedino odlikovanje svoje vrste koje postoji za mirnodopske zasluge na moru. Tu se vidi i diploma potpisana rukom cara Frana Josipa I na talijanskom jeziku, slika broda kojim je ovaj neustrašivi pomorac prvi od naših ljudi oplovio svijet i portret Visinov splitskog slikara Iva Mirkovića, koji je poklonio crkvi pranećak kap. Visina, Rikard Visin i

slika Visinovog poručnika Fridriha Bellavite, jugoslovenskog rodoljuba iz Prčanja, izrađena u Rimu od talijanskog slikara Olivetti-ja, dar Fridrihovog sina, admirala Špira Bellavita.

U ovoj prostoriji su izložene i neke umjetničke slike: Bogorodice sa Djetetom, sa Sv. Antonom Padovanskim i Sv. Dominikom, vjerovatno, Tripa Kolkolje (iz obitelji Lučić, Perast); Sv. Jeronima Celestina Medovića (1910) dar Luide Đurašević, rođ. Sbutega; Navještenja na dasci mlet. škole XVI v. dar Mile Florio, rođ. Verona; Svete Obitelji Tizianovog učenika Polidoro da Lanciano (oko 1560) kako misli Fiocco, dar kap. Roberta Floria; Sv. Apolonije mučenice, padovanskog slikara XVII vijeka Ermanna Stroiffi-ja (Fiocco), poklon Petra Anta Sbutega; Sv. Antona Pad. naslikanog na škriļevcu oko 1800, iz palače kap. Antona Verone; Bogorodice sa Djetetom, potpisane od mlet. slikara Antonija Floriana (1800), dar Elvire Marković, rođ. Verona; Sv. Petra sa pijetlom Mihaila Florio (1822); Bogorodice sa Djetetom na platnu bečke škole krajem XVIII vijeka (iz kuće Buchwald); Bogorodice sa Djetetom (chiaro-scuro) Artura Verone (1927); Sv. Ćirila i Metodija Žike Vlajnića; »Zadnje Večere« Josipa Tominca (iz kuće Gašpara Ivanovića u Stolivu); Sv. Antona Pad. Frana Musalo iz Lošinja (1818); Sv. Sebastijana mučenika, dar Đoka Mazalića, dvije slike: mučenog Hrista i Sv. Ivana Krstitelja, rad i dar Anas-tasa Bocarića; Sv. Mihaila Arh. dar Jovana Zonjića; unutrašnjosti crkve Sv. Nikole Antuna Nerezi blizu Skoplja (1164) Jaroslava Kratine, dar doktora Marije Branovački; slika Sv. Lucije, mu-saura; Sv. Ivan Krstitelj Tintorettove škole, dar Antoniete Luković, rođ. Sbutega; portret kap. Tripa

Gjurovića, rad A. Bocarića, dar Tereze Škamrala, rođ. Gjurović; »Gospa od Škrpjela« i »Sv. Đorđe«, djelo i dar Cate Dujšin — Ribar; kopija Rafaelove Madone della Seggiola Milana Milovanovića, dar slikara Miroslava Maskareli-ja i slika Ane Marije Marović Tomislava Ciko. Dvije male biste u drvu iz Budve, koje predstavljaju dva apostola, rad su mletačke škole pol. XVI vijeka (Ljubo Karaman). Komodu u stilu »Luj XVI« iz 1783. god., urešenu intarzijama u drvu i sedefu, poklonila je crkvi Edvige Castro, rođ. Lazzari.

U potpornom zidu oko hrama uzidani su neki arheološki ostaci iz staroga Rhyzona (Risna), grbovi kotorskih plemićkih porodica (Bisanti, Gregorina) grb mletačkog providura Bernarda Contarini-ja (1571), sa zidina grada Kotora, stara rozeta sa pročelja crkve Gospe od Karmena na Prčanju, puškarnice, dvije gotске lavlje glave (konzole ispod prozora) iz Kotora i jedan kapitel IX vijeka iz starokršćanske crkve Sv. Tome.

Neobičnu pažnju privlači jedna mramorna ploča (29 × 28 cm) sa grčkim natpisom iz II vijeka prije Hrista, dok su Grci (trgovačka kolonija) bili u Risnu. Natpis u prevodu glasi: »Dionisije, Irenejev sin, iz grada Jasi, retor, sretno svrši od 74 godine. Postavlja Epiktezis, oslobođena robinja«. Eto gdje su dobročinstvo i zahvalnost tijesno vezani. Vjekovi i vjekovi su prohujali, a ta dva imena s vremena na vrijeme izlaze iz zaborava. Ploča se našla u kući braće Nika i Mirka Verone, koji su je poklonili. Tu je i jedan torzo od mramora ženske figure i još jedan nadgrobni spomenik iz Risna (iz rimskog doba), koji su roditelji postavili svojoj kćerci, koja je umrla od 7 godina. Natpis glasi: D. M. S. STATIAE PAVLINAE AN. VII. Poklonio ga je Sigismund E. Sbutega, u čijoj se kući u Kotoru našao. Pod grbom porodice Gregorina čita se pesimistički natpis: »FORTIA ET DVRA PATI DI-

DICIMUS MDLXXXVII» (Navikli smo podnositi teške i bolne stvari). Ova je porodica imala svoj posjed sa dvorcem na položaju, zvanom Markovrt (danas posjed obitelji Rizoniko). Na portalu bivšeg dvorca uzidan je jedan veliki rimski kapitel.

Sve ono što smo u ovom hramu doživjeli ostavlja na nas utisak ekskurzije kroz vjekove. Preživljavamo kroz sve te spomenične ostatke jednaka osjećanja vjere i ljubavi. Podižu nam duh i uvjeravaju nas, da na svijetu postoje istinski ljudi i istinske službe. Pa, kada se sjetimo da je sve to nastalo požrtvovanim zalaganjem naših ljudi i to u jednom teškom dobu, osjećamo se srećni i ponosni, jer u tom stvaralaštvu vidimo snagu i budućnost našega naroda.

PRILOZI

IZNIMNA POVLASTICA PRČANJSKOG HRAMA

Bogorodičin hram na Prčanju uživa rijetku duhovnu povlasticu u Katoličkoj Crkvi. Na osnovu breve-a pape Pija VII od 29. aprila 1806. izjednačen je sa glasovitom Bazilikom Sanctae Mariae Majoris u Rimu u postizanju oprosta (indulgencija) potpunih i djelimičnih. Ovim je istorijskim dokumentom bila privilegirana stara parohijska crkva kao Marijino svetište, u kojoj se od vjekova štovala ikona Majke Božje. Pošto je 1908. novi hram postao parohijska crkva Prčanja, u koji je 1909. prenesena Gospina ikona obratio sam se 1912. — preko Biskupskog ordinarijata u Kotoru — papi Sv. Piju X, da bi se udostojao prenijeti tu iznimnu povlasticu na novi hram. Papa je udovoljio molbi rješenjem kongregacije Svetoga Oficija od 5. septembra 1912. godine, koje je potpisano rukom poznatog kardinala Mariana Rampolle del Tindaro.

Na osnovu pomenutih dokumenata Svete Stolice, a na moju molbu, Kaptol Patrijarhalne Bazilike Sanctae Mariae Majoris u Rimu, dekretom od 29. juna 1962. (potpisanim od strane arhipresbitera Bazilike kardinala Carla Confalonieri-ja) primio je Bogorodičin hram na Prčanju među sebi pridruženim crkvama.

BREVE PIJA VII

Pius P. P. VII.

AD PERPETUAM REI MEMORIAM. Ad ea, per quae Animarum Christifidelium salus procuratur libenter intendimus, et eorumdem Christifidelium devotionem, ut spiritualibus exercitiis ferventius incumbant caelestium munerum elargitione favemus, et incitamus. Hinc est, quod Nos Ecclesiam sub titulo Nativitatis Btiae Mariae Virginis de Persano Cattharensis Dioecesis majori decore, ac spiritualibus Indulgentiarum muneribus ditare volentes, ac ut Animarum Christifidelium utilitati melius consultum sit, omnes et singulas Indulgentias tam plenarias tam partiales Basilicae nostrae Stae Mariae Majoris de alma Urbe etiam nostra a diversis Romanis Pontificibus Praedecessoribus nostris concessas ad memoratam Parochialem Ecclesiam concedere et elargiri de benignitate Apostolica decrevimus. Auctoritate igitur Nobis a Domino tradita, deque Omnipotentis Dei misericordia, ac BB. Petri et Pauli Aptorum ejus auctoritate confisi, supplicationibus quoque dilecti Fili Presbyteris Marci Florio dictae Ecclesiae Parochi Nobis super hoc humiliter porrectis inclinati, omnibus et singulis utriusque sexus Christifidelibus, qui praefatam Parochialem Ecclesiam diebus, quibus Basilicam Stae Mariae Majoris de Urbe visintatibus plenaria, vel alia Indulgentia reperitur concessa devote visitaverint, ac iisdem diebus injuncta pro consequendis Indulgentiis hujusmodi, ac praescripta pietatis, et charitatis opera adimpleverint, quoties id egerint ut eas

omnes, et singulas Indulgentias, peccatorum remissiones, ac poenitentiarum relaxationes consequi valeant, perinde ac si dictis diebus eandem Stae Mariae Majoris Basilicam de Urbe personaliter, ac devote visitarent. Auctoritate Aplica tenore praesentium perpetuo concedimus, et indulgemus. Non obstantibus nostra ac Cancellariae Aplicae regula de non concedendis Indulgentiis ad instar, aliisque Constitutionibus et Ordinationibus Apostolicis, coeterisque contrariis quibuscumque. Datum Romae apud Stam Mariam Majorem sub Annulo Piscatoris die XXIX Aprilis MDCCCVI Pontificatus Nostrai Anno Septimo.

R. Card. Braschius de Honestis

RELATOR APELACIONOG SUDA U PADOVI O PRČANJSKOM HRAMU

Jedan spis iz sudskog spora, vođenog kod apelacione instance pred Sudom u Padovi, dana 13. jula 1793. godine, protiv izvođača radova na gradnji Bogorodičnog hrama na Prčanju Domenica Trevisan, radi izvjesnih odstupanja od projekta arhitekta Maccaruzzija.

Relator Apelacionaog suda, iznoseći pred Apelaciono vijeće činjenično stanje kaže:

»Illustrissime ac consultissime Prior, Patres optimi ac sapientissimi! Ut populi comodo, loci ornameto, divino praesertim cultui plenius ac decentius prospicerent, Perzagni incolae, maius Paroeciae Templum, prope iam dirutum vetustate, situque pene inaccessum, in augustiorem formam extruere et feliciori in loco ponere, collato aere decreverunt. Pluribus inde ichnographiis huc illuc conquisitis exhibitisque, eam tandem eligi placuit, quae a Bernardino Maccarutio, Veneto, magni nominis architecto, descripta est. Nec mora; Octumviri curatores Templo extruendo renuntiantur, qui Magistrum tanto operi absolvendo praeficiunt Dominicum Trevisan, structoriam artem, non sine laude Ascrivii tunc factitantem. Contractum cum eo ineunt, cujus scriptas leges, eas saltem, quae ad praesentem questionem pertinent, brevi referam«. (DAK, SN knj. 182, f. 240).

(»Presvjetli i razboriti Priore (ovdje: predsjednik Apelacionog vijeća), oci odlični i premudri! Da bi se pobrinuli za veću udobnost naroda, za ukras mjesta, a osobito za potpuniji i dostojniji božanski kult, stanovnici Prčanja — budući da je stari parohijski hram

bio već ruševan od starosti, a na teško pristupačnom mjestu — odlučite da zajedničkim sredstvima podignu novi u veličanstvenijem obliku i na pogodnijem položaju. Nabavivši do sada više projekata, napokon su odabrali onaj, koji je izradio Bernardino Maccaruzzi, Mlečanin, velikog glasa arhitekt. Bez oklijevanja bi izglasano osam prokuratora za izgradnju hrama, koji su postavili na čelo tako zamašnog djela Domenica Trevisana, koji se tada u Kotoru bavio građevnom umješnošću uz opće priznanje. S njim učinite ugovor, čije će pismene odredbe, bar one koje se odnose na ovaj predmet, ukratko ovdje iznijeti».

Iz ovog izlaganja inostranog pravnika vidi se koje su okolnosti uticale na Prčanjane onoga doba da preduzmu izgradnju novog hrama, kao i to, da je Bernardino Maccaruzzi zaista autor projekta, te da je kao arhitekt među svojim savremenikima uživao veliko ime.

III

PREPIS PISMA IVANA MEŠTROVIĆA

Ivan Mestrovic
214 E. POKAGON
SOUTH BEND 17. INDIANA
PHONE CENTRAL 3-3215

19. Oktobar 1956.

Don Niko Luković, kanonik
Prčanj, Boka Kotorska,

Poštovani Don Niko;

Primio sam oba vaša pisma od 19 i 30 rujna o. g. Veseli me, da ste dobili odljev Rudjerova poprsja i da ste ga postavili u sklopu vaše crkve, te da ste sa njime zadovoljni.

Što se tiče vaše druge želje t. j. da napravite odljev reljefa »Rođenje Isusa« moram vam javiti, da ja toj vašoj želji na žalost ne mogu udovoljiti, a evo zašto: Ta je stvar u sklopu onih stvari, koje sam poklonio Hrvatskom narodu, i njezin original se nalazi u Galeriji u Splitu. U pomenutoj darovnici je izričito rečeno i uslovljeno, da se nijedna stvar pomenute kolekcije ne može »ni u jednom slučaju ni za nikakovu svrhu kopirati i umnožavati«. Narodna republika Hrvatska se je obavezala, da će to striktno respektirati, što je do sada i radila a nadam se da će to i u buduće činiti. Ja sa moje strane i ako se nijesam odrekao svog autorskog prava, želim da ova odredba vrijedi i za mene i moje nasljednike. Vi ćete,

poštovani Don Niko ovaj moj stav razumjeti i nećete mi ni vi ni Bokeljski Hrvati katolici zamjeriti što vam ne mogu ispuniti želju, što bi inače vrlo rado učinio.

Da, obavješten sam, da će Njegošev kip biti u kamenu skoro dovršen i milo mi je da vam je to svima drago. Hvala vam na komplimentu gdje povezuje Lovćen, Njegoša i mene i ako znadete da su svi koji se rode od žene, pa ma kakovi bili, prolazni. Od vaše trojke, koju ste ljubazno povezali u vremenu će ostati samo Lovćen kao besćutna planina, dok i nju Svedržac ne izmjeni.

Primate dragi Don Niko moje najljepše želje i srdačne pozdrave.

Sa štovanjem Vaš
Ivan Meštrović s. r.

B I L J E Š K E

1) Konstantin Jireček: Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, 1, 59.

2) Talijanski muzičar Dionisio de Sarno di San Giorgio spjevao je odulju pjesmu na sadržaju pomenute legende pod naslovom »Tre Sorelle.«

3) Šime Ljubić: Commissiones et relationes venetae, sv. III, Zagreb 1880. str. 48.

4) Almorò Tiepolo: Relazione (u Archivio di Stato u Mlecima).

5) Filipo Boldù: Relazione (u istom Arhivu).

6) Dukala 1625.

7) H. F. Rödlich: Skizzen des physisch — moralischen Zustandes Dalmatiens und der Buchten von Cattaro, Berlin 1811.

8) Stampa delle fedelissime comunità di Perzagno e Dobrota (krajem XVIII vijeka).

9) Još se i danas vidi na jednom kamenu urezan natpis: Pastrovicchio.

10) Šime Ljubić: Ogledalo književnosti jugoslavenske, II knjiga, str. 422.

11) H. F. Rödlich (o. c. str. 4) kaže, da je u njegovo doba (1801) preko Mula i Prčanja postojao jedan teško prohodan put, kojim je na nekim mjestima jedva mogao proći konj. Današnja je cesta utrta tek 1805. g.

12) Za daljnja obavještenja vidi moju knjigu »Prčanj«, Kotor 1937.

13) Knjiga računa od 1789. do 1807.

14) Državni arhiv u Kotoru.

15) Sei giorni a Venezia, Venezia, 1889. p. 15.

16) Milan Zloković: Građanska arhitektura u Boki Kotorskoj u doba mletačke vlasti (Iz Spomenika CIII — Zbornik izveštaja o istraživanjima Boke Kotorske), Beograd 1953.

17) Knjiga »Copia lettere della Comunità di Perzagno.«

18) Arhitekt Milan Karlovac proučavao je ove nacрте namjerom da napiše radnju. Tada, 1910. godine, on je te nacрте procijenio na 5000 zlatnih kruna.

19) Ljubo Karaman: Pregled umjetnosti u Dalmaciji (od doseljenja Hrvata do pada Mletaka), Matica Hrvatska, Zagreb 1952.

20) Kruno Prijatelj: Umjetnost 17 i 18 stoljeća u Dalmaciji, Matica Hrvatska, Zagreb 1956.

21) Pismo od 26. IV 1961.

22) Statistisch — historisch — militärische Darstellung der Bocche di Cattaro, Köln, 1808.

23) H. F. Rödlich (o. c. str. 74).

24) Führer durch Dalmatien 1899.

25) Amy Bernardy: L'Istria e la Dalmazia, u kolekciji »Italia artistica«, n. 79, pp 165 — 69.

26) Nikola Andrić: Od Balkana do Mantblanca, Zagreb, 1927. str. 126.

27) Bogu dobrom, velikom. Rođenju Bogorodice Djevice. Općina prčanjaska. Trgovci i pomorci. 1802.

28) Anton Milošević: Boka i ustavni pokret. Jubilarni broj Narodnog lista. Zadar 1912. str. 43. — Pavao Butorac: Boka Kotorska prema narodnom pokretu u revolucionarnoj godini 1848. Zagreb 1938. — Niko Luković: Velika Narodna skupština Bokelja 1848. godine. Istorijski zapisi I, 1948. str. 12—14.

29) Vidi moju knjigu: Blažena Ozana Kotorka, Kotor 1965. str. 121.

30) Pismo 1912.

31) Pismo 1936.

32) Pismo 1936.

33) Pismo 1936.

34) Vol. I, p. III.

35) Knjiga računa općine prčanjске 1750. i dalje.

36) Vidi moju knjigu »Zvijezda mora«, Kotor 1931. str. 65.

37) O Slici piše Balogh u djelu: B. Virgo Maria, Mater Dei qua Regina et Patrona Hungariorum . . . Agriae 1872. pag. 244.

38) Pismo 26. IV 1959.

39) Pismo 1933.

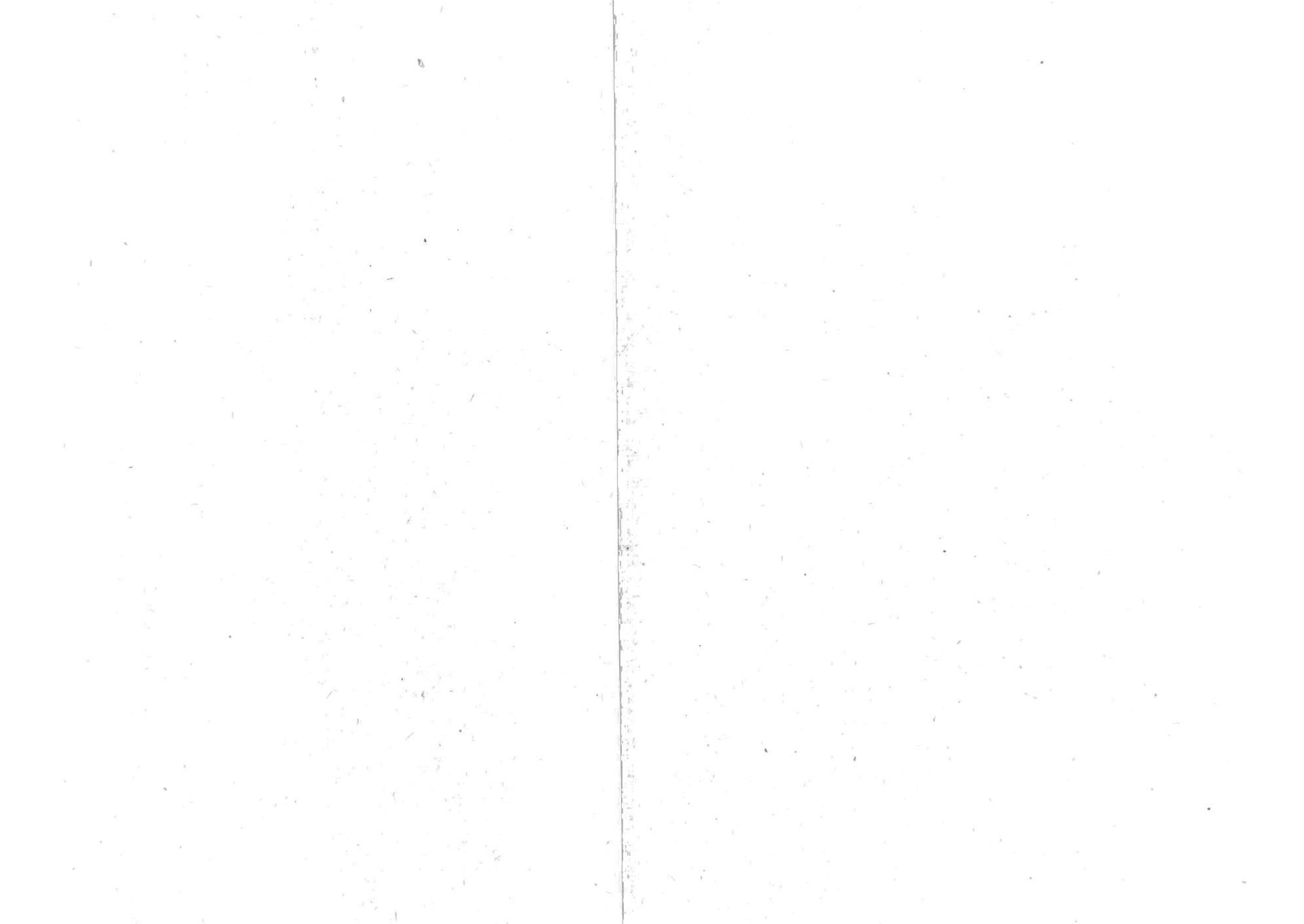
40) Pismo 1933.

41) Dr Bojana Radojković: Iz bokokotorskih riznica, Godišnjak Pom. muzeja — Kotor, 1964. str. 249.

42) A. Santangelo: Tessuti d'arte italiana dal XII al XVIII secolo, Milano 1958. 52, p. 82 (iz pomenutog članka dr Bojane Radojković).

S A D R Ź A J

	Strana
1. Zašto je nastala ova knjiga	7
2. Prčanj	9
3. Novi parohijski hram	20
4. Prčanjски hram sa tehničkog gledišta	37
5. Prčanjски hram sa arhitektonskog gledišta	42
6. O našem hramu kazali su:	45
7. Opis hrama	47
8. Prilozi	84
9. Breve pape Pija VII od 1806.	85
10. Pismo Ivana Meštrovića od 1956.	89
11. Bilješke	91

ISPRAVCI I DOPUNE

<i>Str.</i>	<i>Redak</i>	<i>Glaši:</i>	<i>Treba da glasi</i>
12	8 odozgo	pripadalo	pripadala
18	7 odazgo	ineterniraca	interniranih
22	2 odozgo	Legnano	Legnago
25	2 odozgo	Za podignut	Za podignuti
40	6 odozdo	bracere	bracera
45	14 odozgo	jer predstavlja	predstavlja (bez „jer“)
51	8 odozdo	Toma Rosandić	dodaj: Ivan Meštrović.
71	14 odozdo	Niko Joza Zbutega	Niko Anta Joza Zbutega

U s a d r ž a j u: pod 9/a „Relator Apelacionog suda u Padovi o prčanjskom hramu“.

NAPOMENA: Na strani 21, poslije redka 18, odozgo dodaj slijedeće:

„Luca qm Triphon Lucovich, ammiraglio attuale di questa Città, Elia di Luca, luogotenente, Vincenzo di Mattio Michnich, Stefano Musachia, Zuane qm Mattio Michnich da Perzagno“ opunomoćuju „Benetta Gambaro, Zorzi di Piero, Zuane di Elia e Nicolò Sorio“, da se u Mlecima založe pred Senatom, da im se dozvoli sagraditi (podići) jednu crkvu na Prčanju pri moru (19. jula 1662. godine). DAK, SN knj. 102, f. 402.

Za ovaj podatak dugujem zahvalnost prof. Slavku Mijuškoviću, direktoru Državnog arhiva u Kotoru.

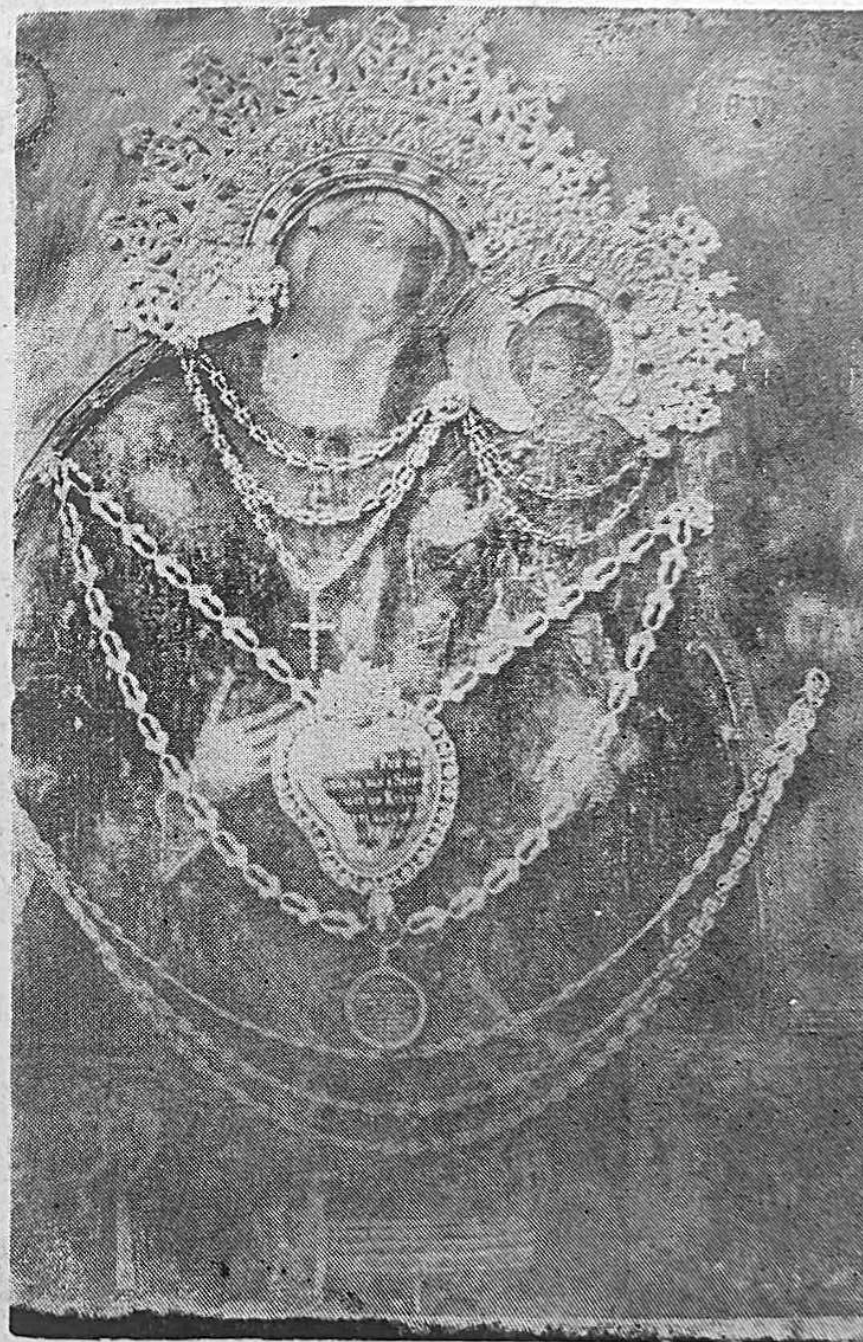
Strana 78, redak 5 odozdo, dodaj:

Medaljon u bronci koji predstavlja glavu Ivana Meštrovića, izradio je Ivan Kerdić povodom majstorovog sedamdesetog rođendana (1883-1953). Dar je prof. Miroslava Montanija.

K R A T I C E:

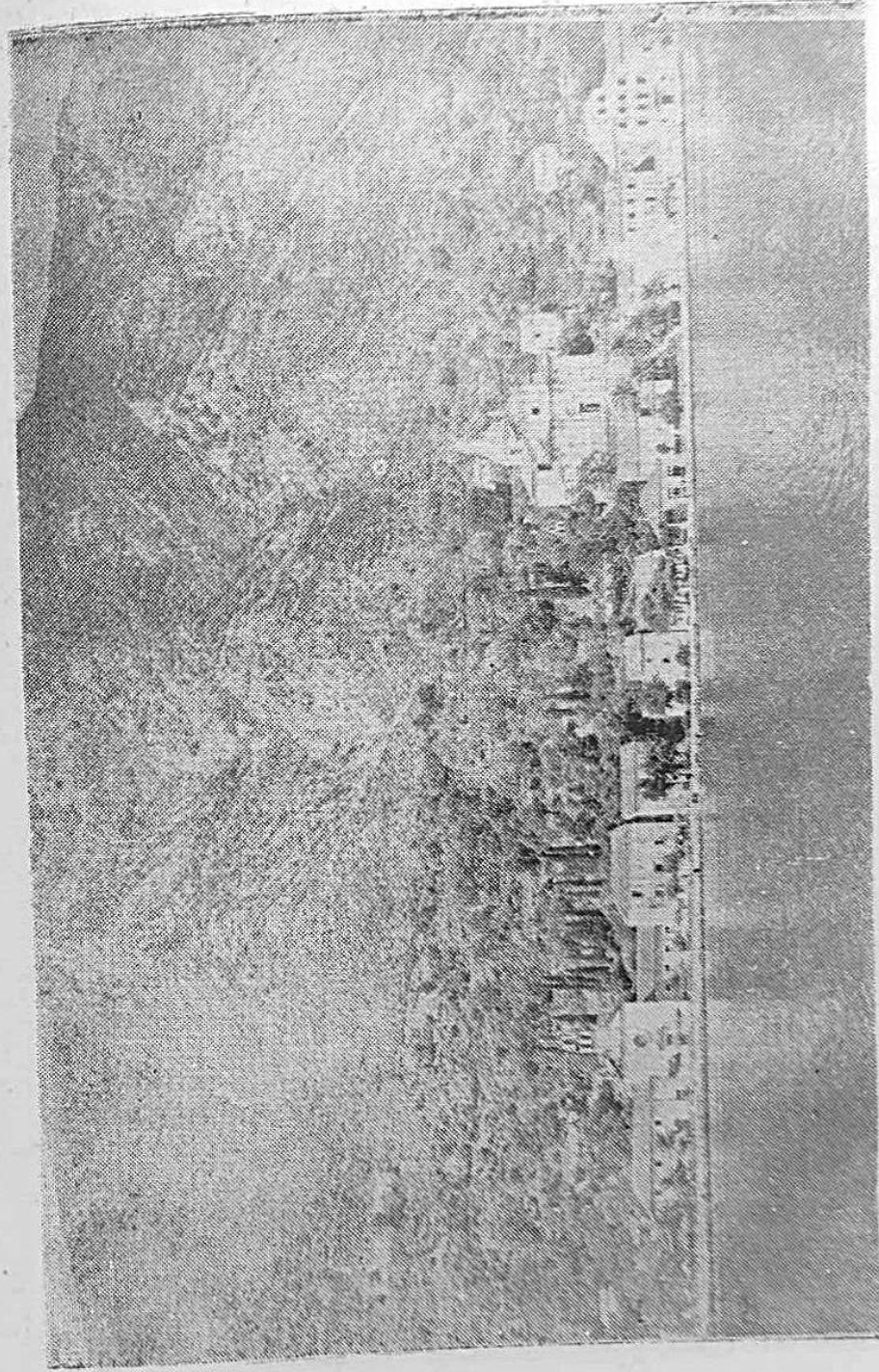
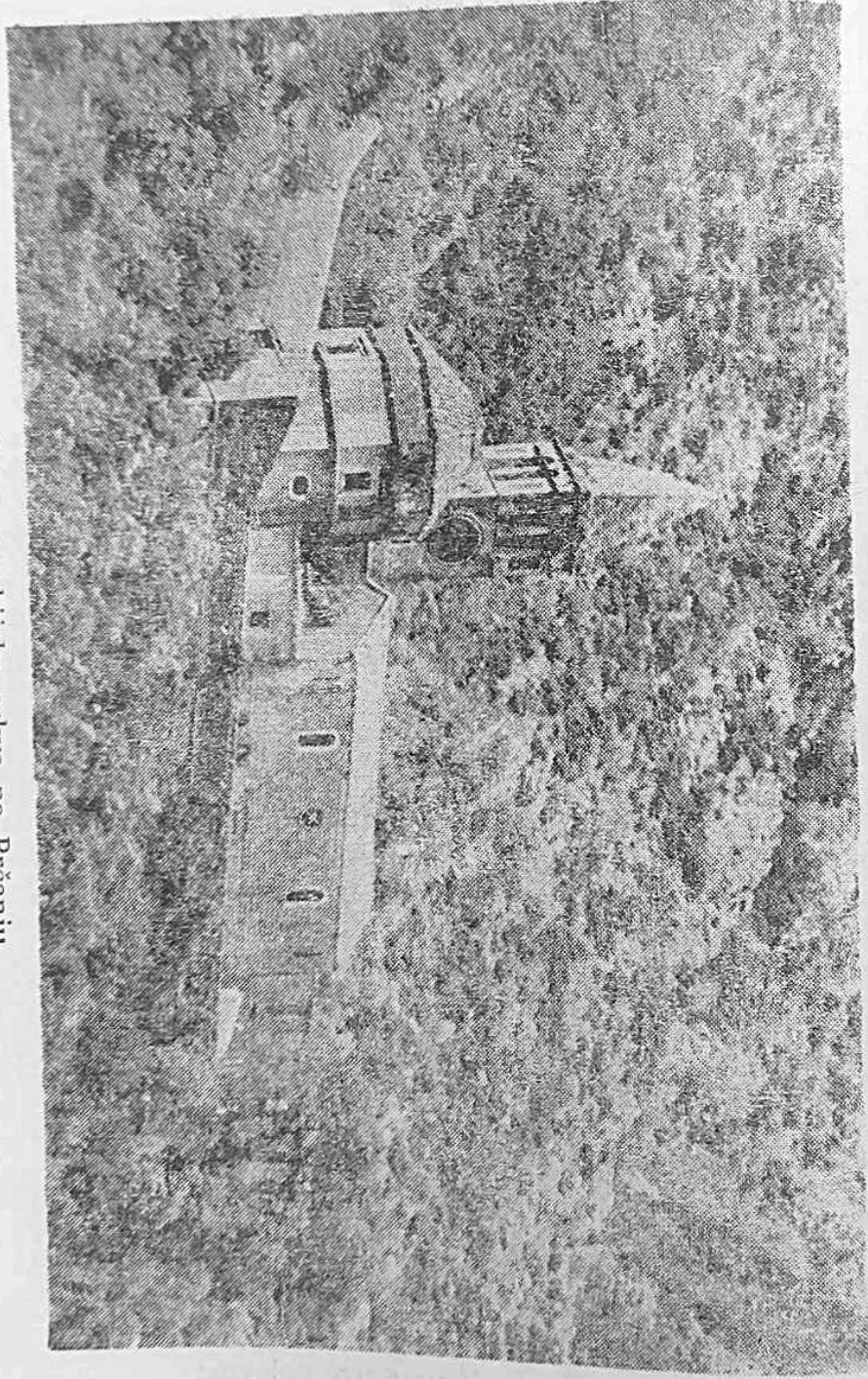
JAZU-Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti.

DAK-Državni arhiv Kotor

Italobizantinska škola druge polovine
XV vijeka: Bogorodica prčanjka (drvo)
ili početkom XVI v.

Stara parohijska crkva na Prćanju
(XIV—XVIII v.)

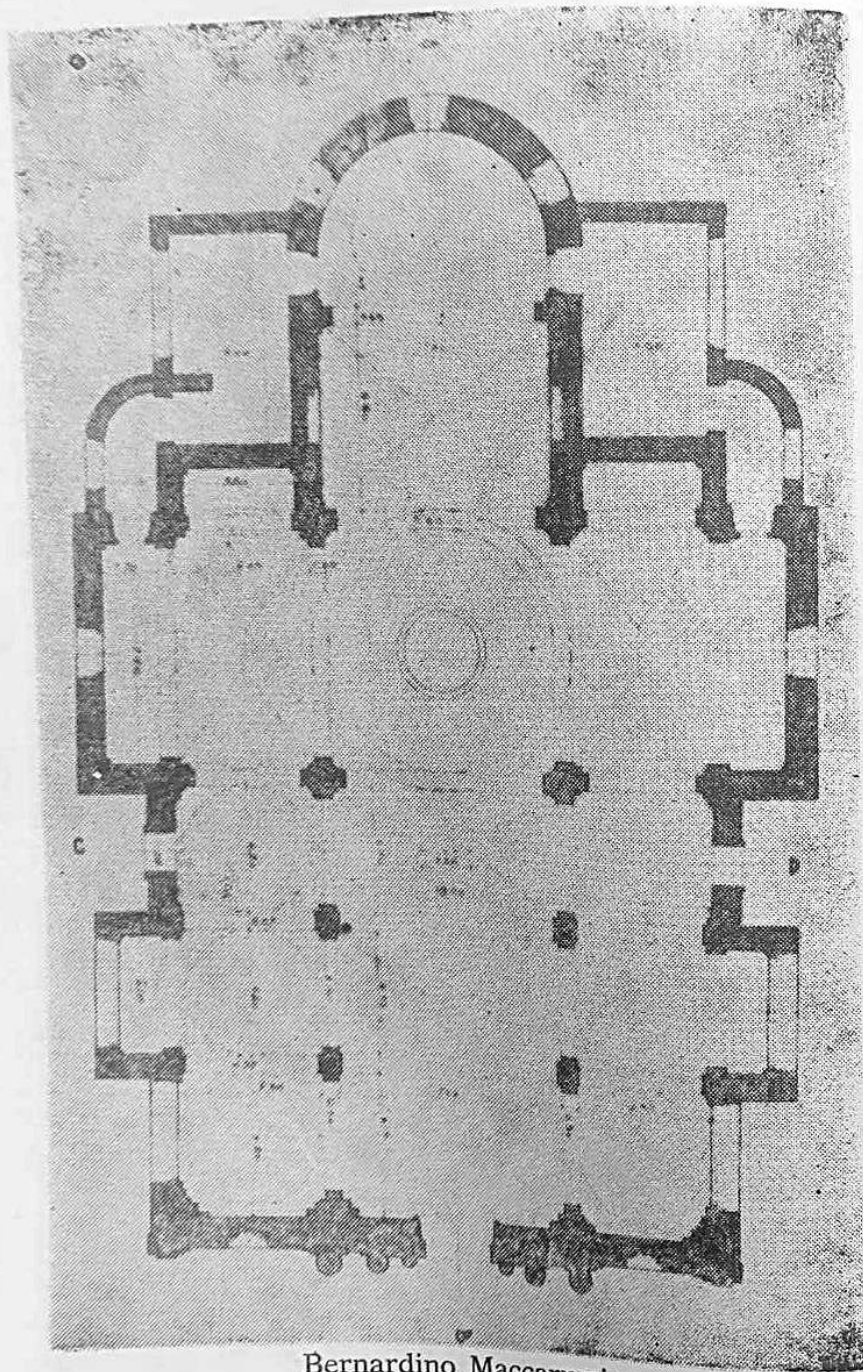
Prćanj (sredina naselja) sa tri crkve

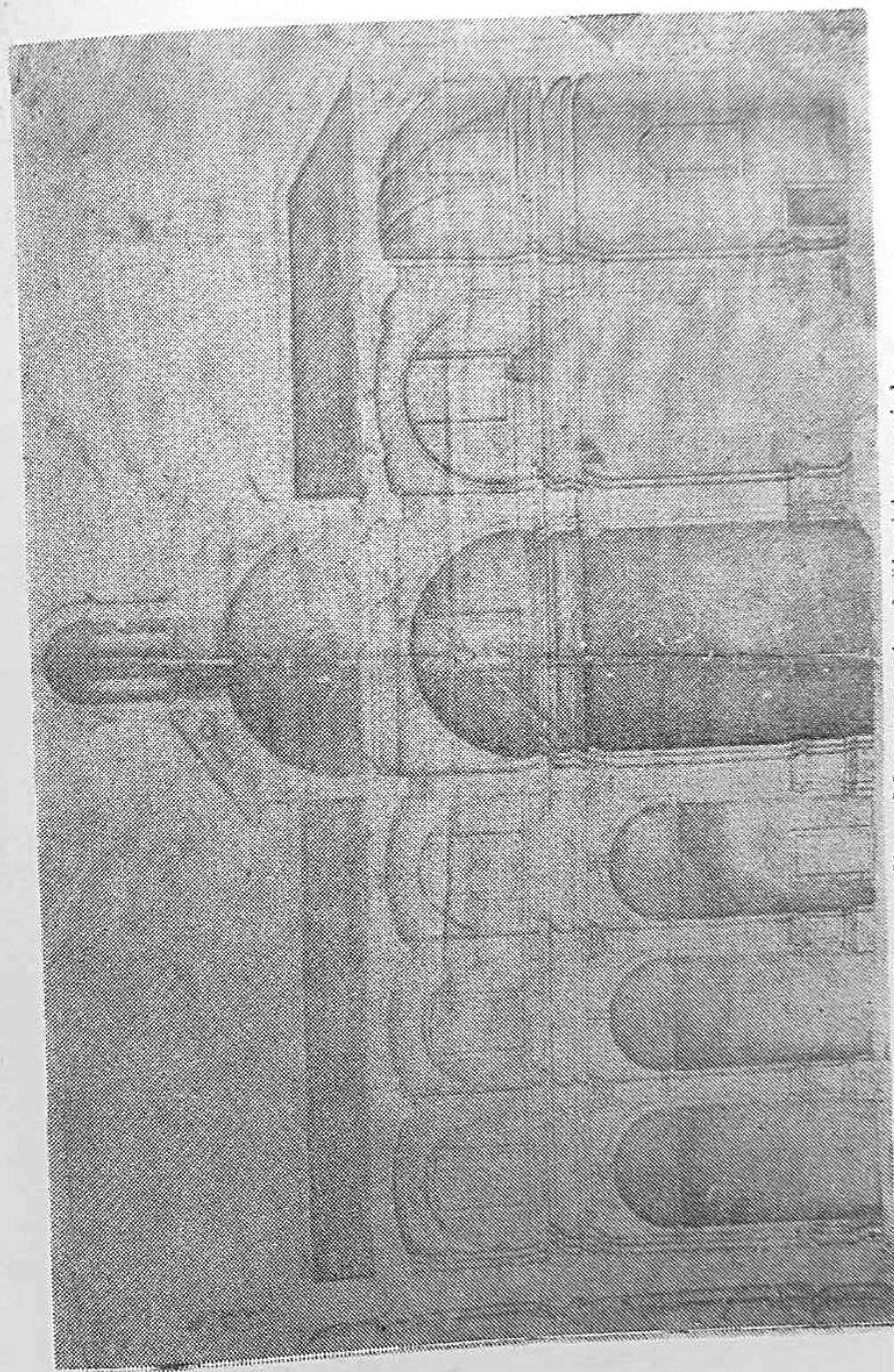
Pogled iz hora na lijevu lađu

Bernardino Maccaruzzi:
parohijski hram na Prčanju (1789-1886)

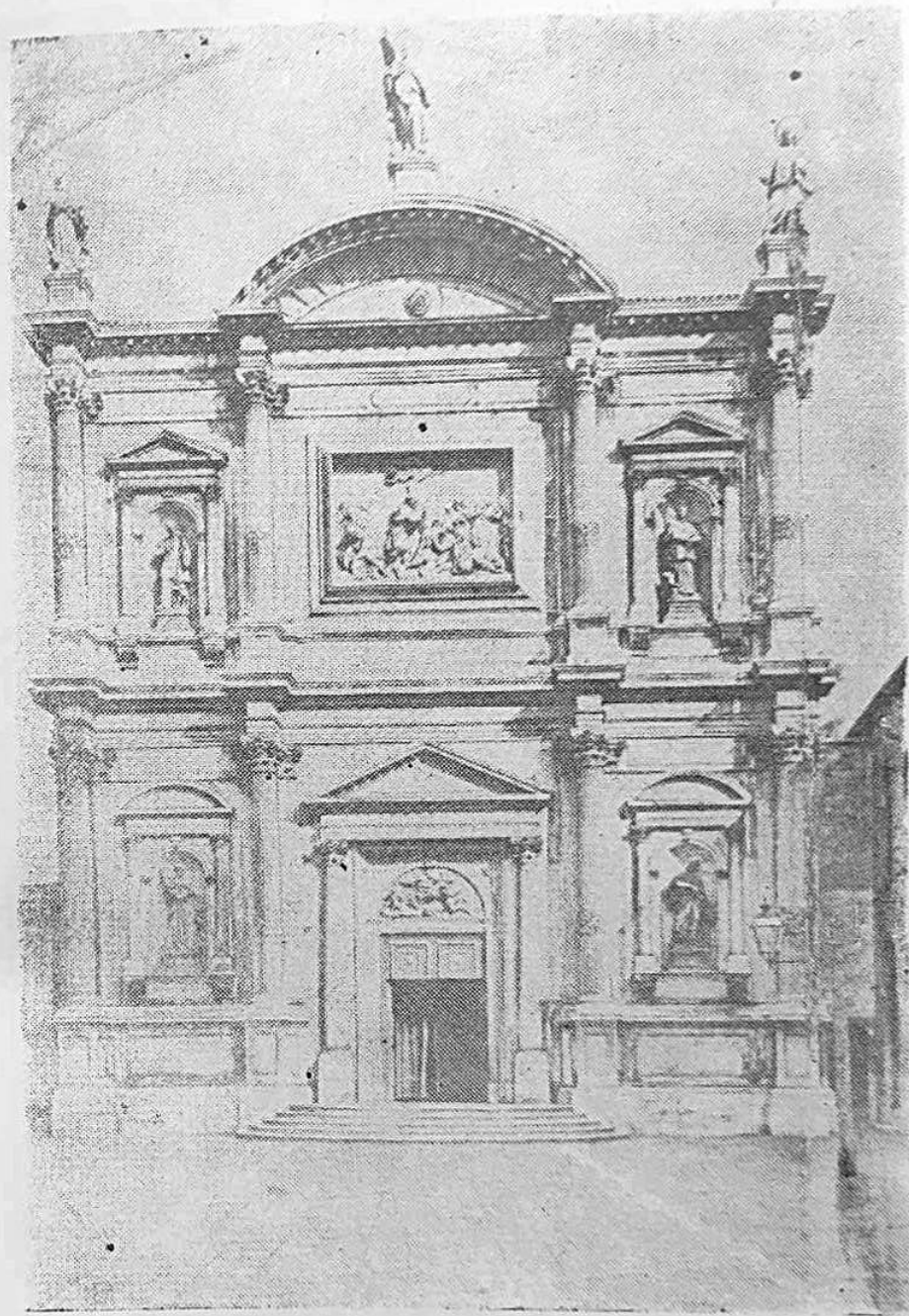
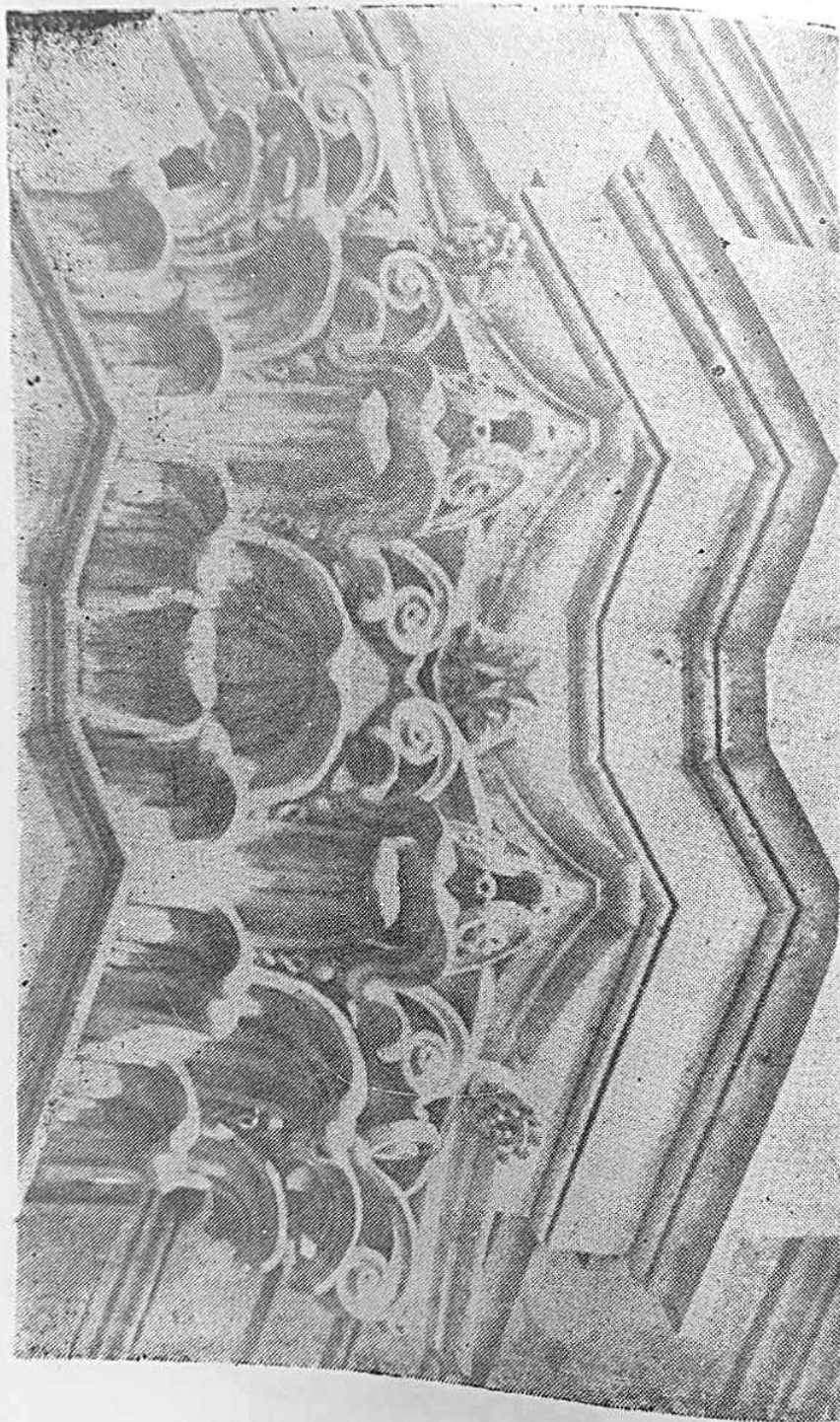

Bernardino Maccaruzzi:
tloris prćanjskog hrama

Bernardino Maccaruzzi: dužinski presjek
prćanjskog hrama
(prepis iz originala 1823.)

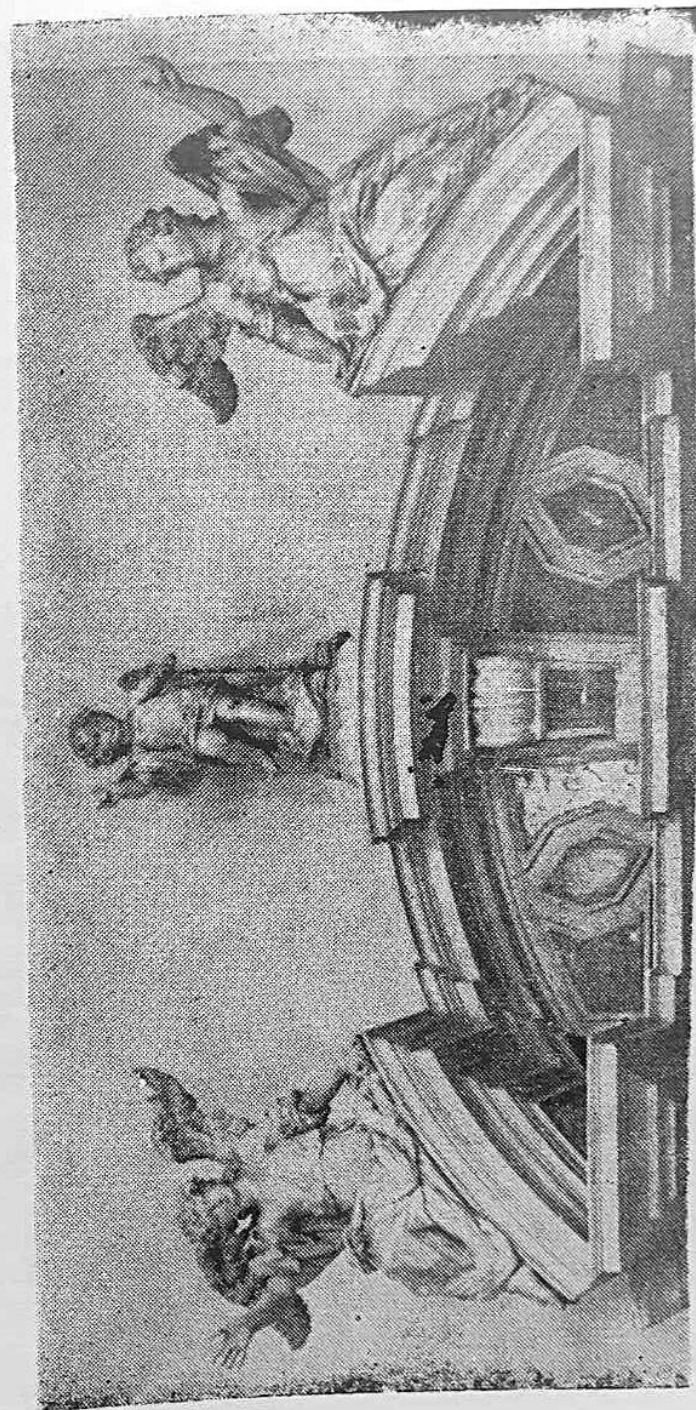
Ugaoni kapiteli na ulazu u apsidu
(oko 1800)

Bernardino Maccaruzzi: S. Rocco (Mleci)

Ivan Meštrović: Njegoš

Giovanni Maria Morlaiter:
Anđeli u kamenu (1746)

Toma Rosandić: glava Hristova

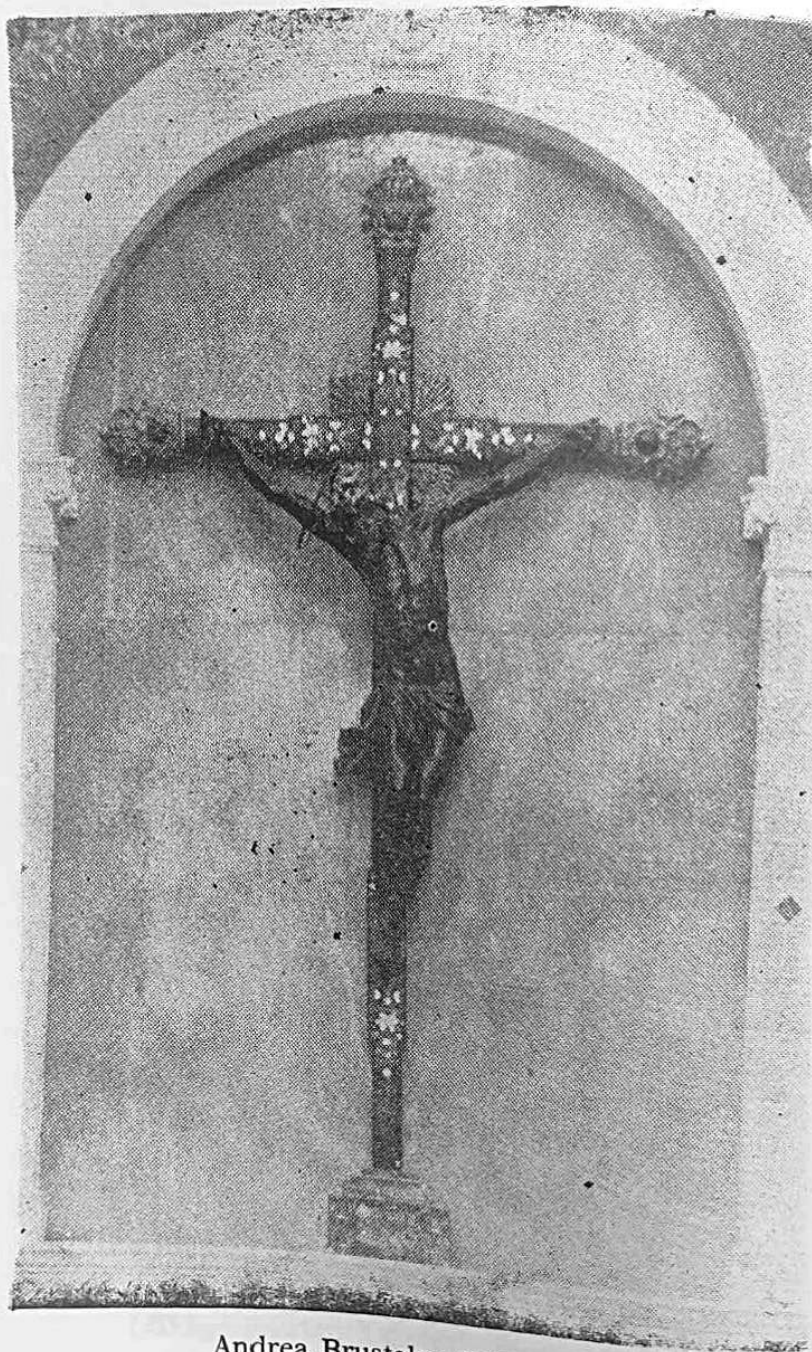
Toma Rosandić: polaganje Hrista u grob
(bronca posrebrnjena) 1933.

Vanja Radauš: prorok Jeremija (1956)

Ivan Meštrović: biskup Štrosmajer (1925)

Andrea Brustolon (1662-1732):
Raspeće u drvu (1728)

Antonio Molinari (1665-1727):
Tri Kralja (prva polovina XVIII v.)

Ivan Meštrović: Ruđer Bošković (gips)

Domenico Tintoretto (1560-1635):
Molitva Hristova u Getsemanskom vrtu

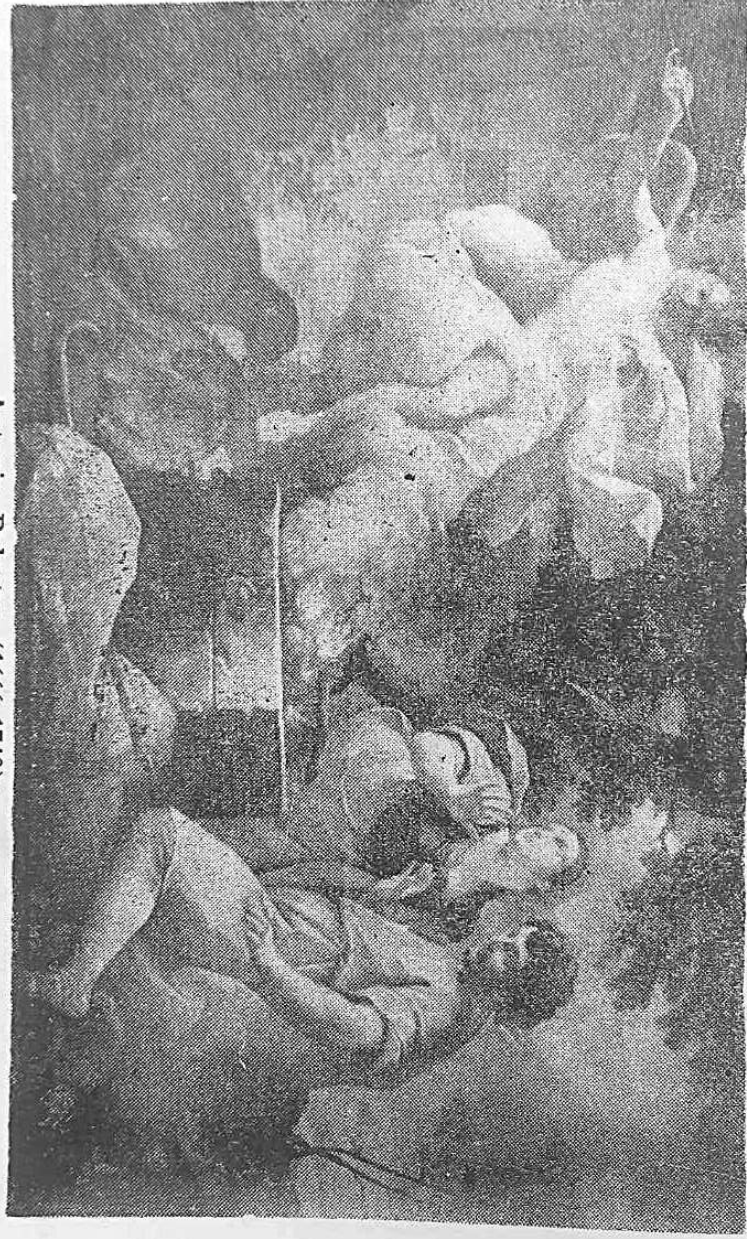

Luka Stanković: Kapetan Ivo Visin

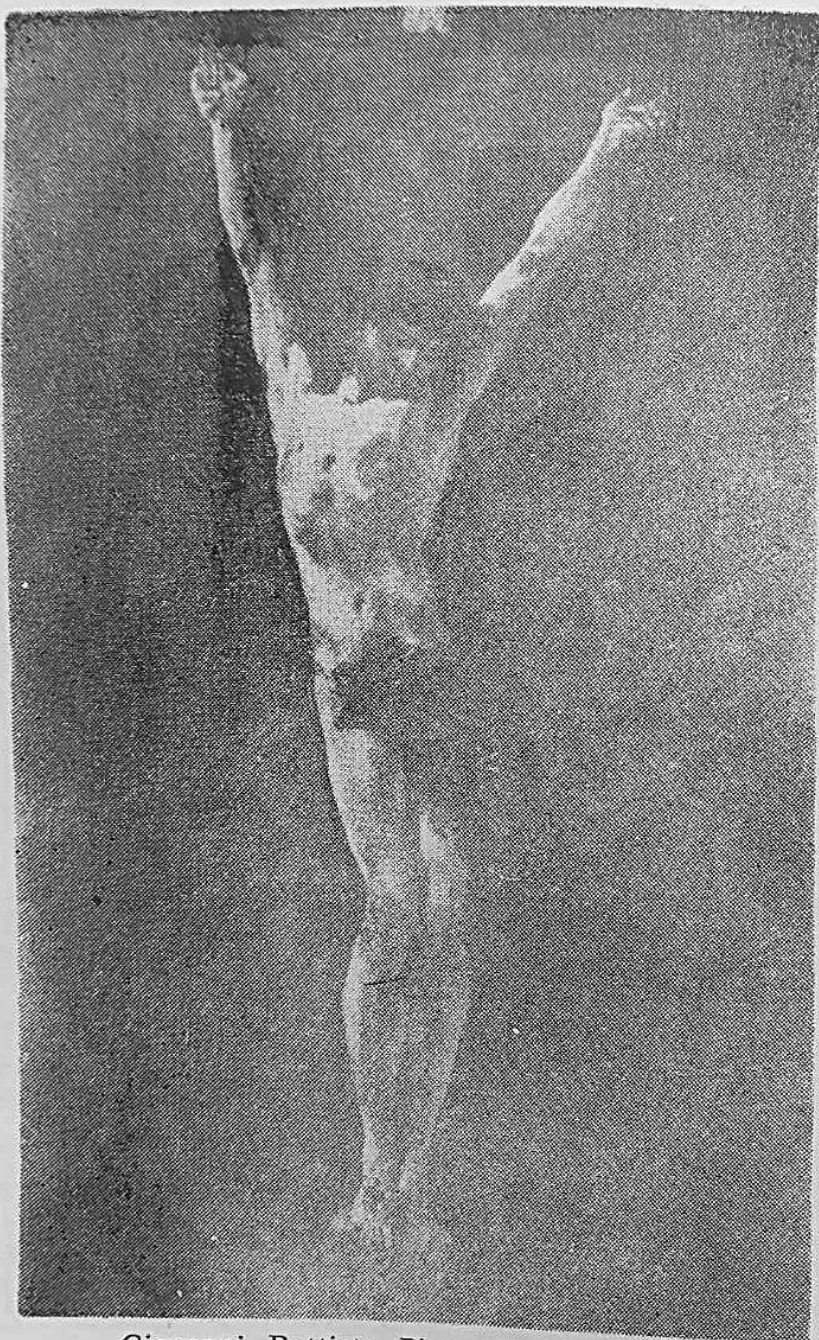

Josip Tominc (1792-1868):
Posljednja večera

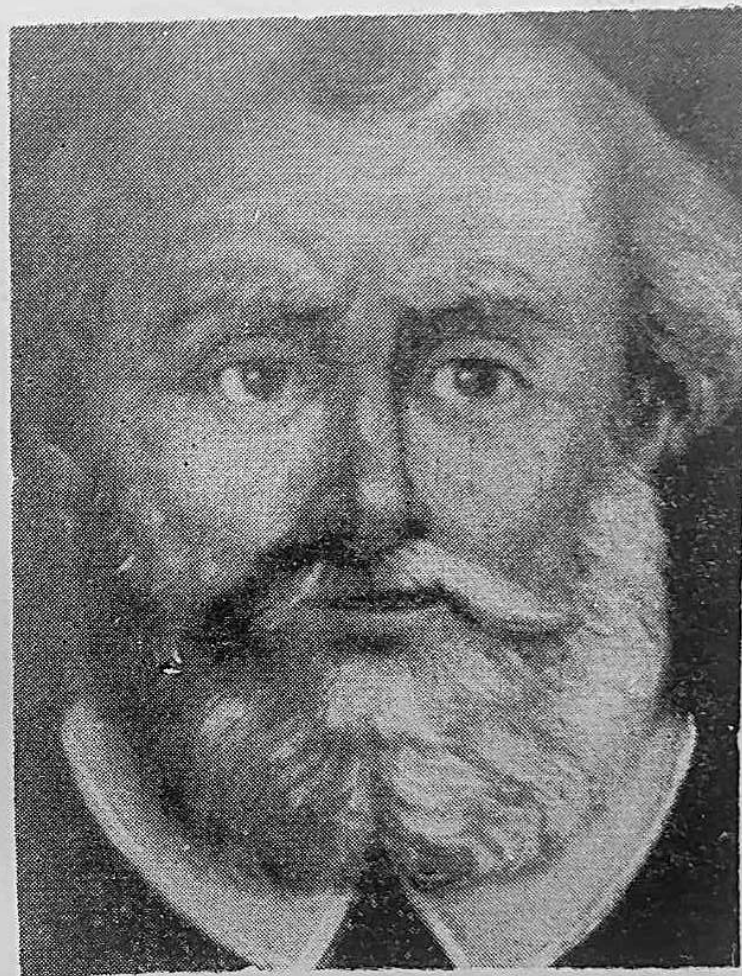
Antonio Balestra (1666-1740):
Zrtva Abelova (prva polovina XVIII v.)

Milo Milunović: blažena Ozana
(freska u parohijskoj crkvi u Prčanju 1930 g.)

Giovanni Battista Piazzetta (1683-1754):
Raspeće (oko 1720)

Tripo Kokolja (?): don Petar Sbutiga
(1622 1698)

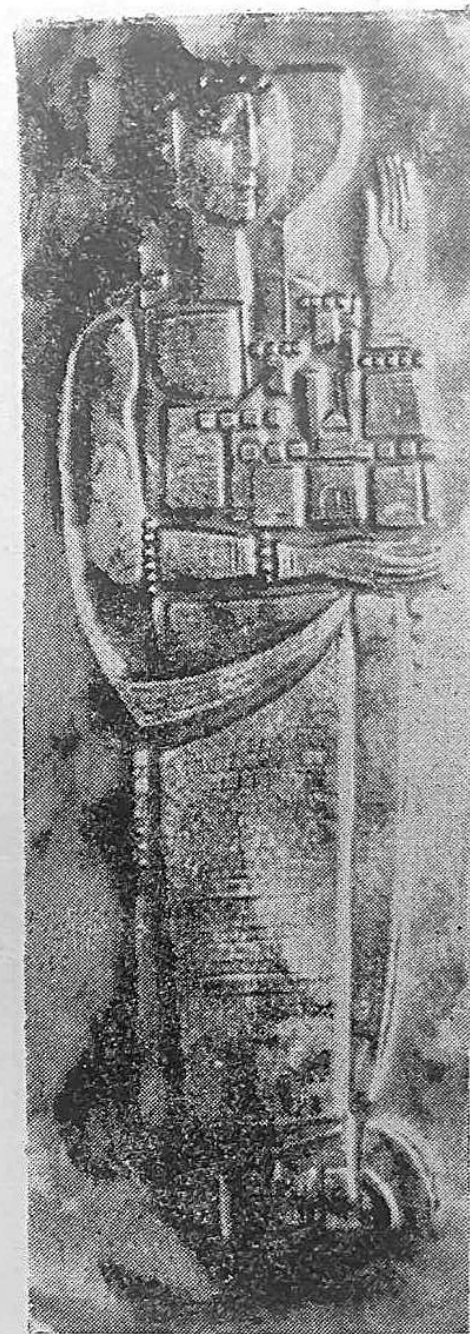
Milo Milunović: Sv. Tripun
(1933)

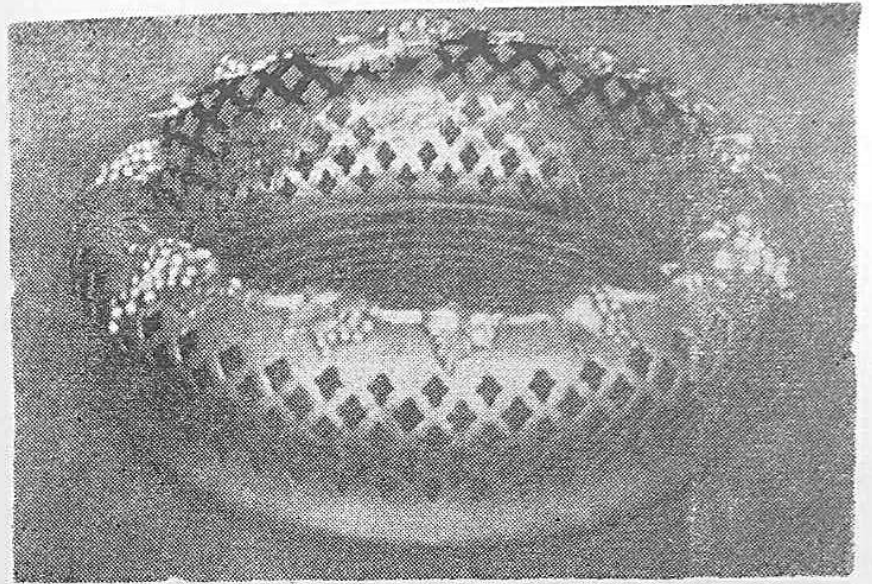
Alessandro Longhi (1733-1813):
Biskup dr Anton Luković (1726-1794)

Milo Milunović: Sveta Obitelj (1929)

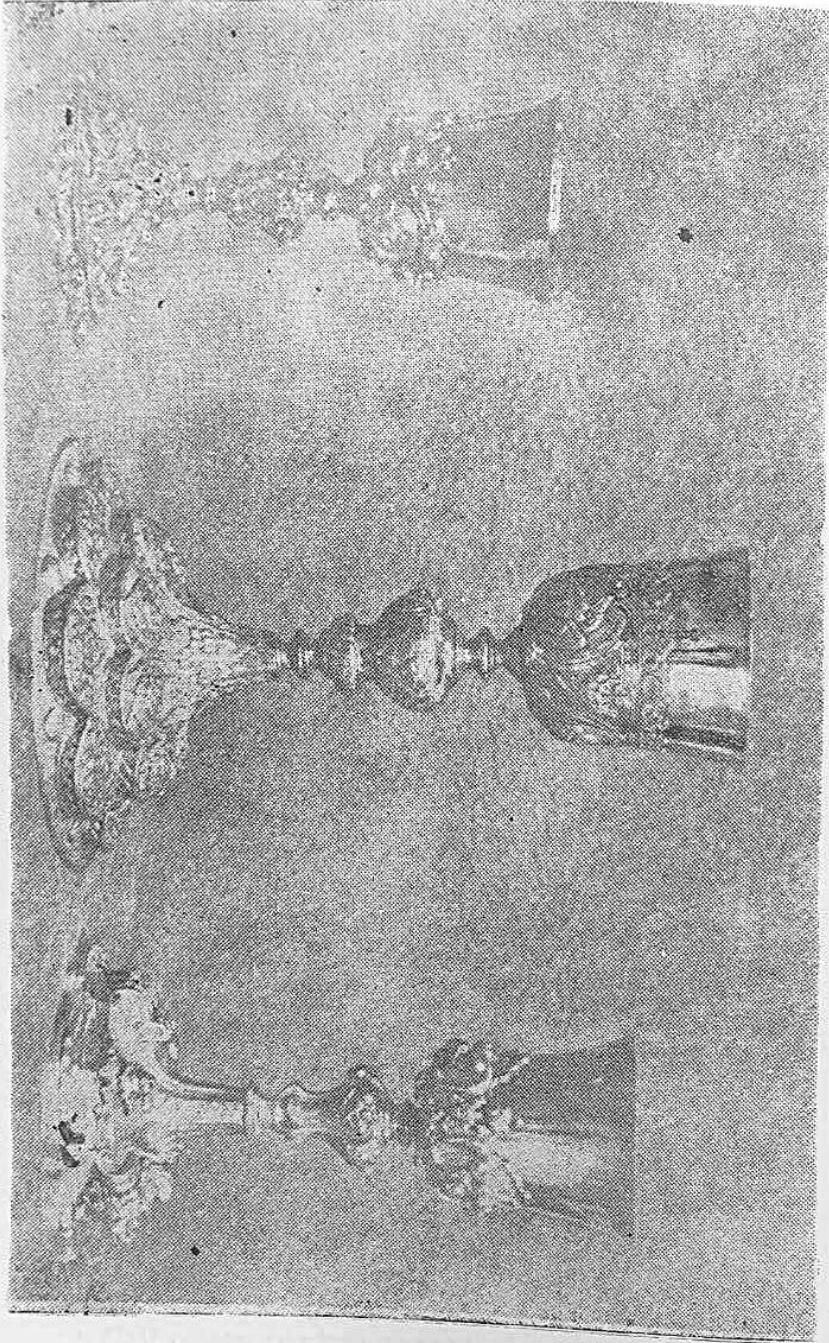
Nebojša Mitrić: Sv. Tripun
(kovano srebro) nastao 1963 g.

Srebrna tasa pjesnika Byrona
(prva polovina XIX vijeka)

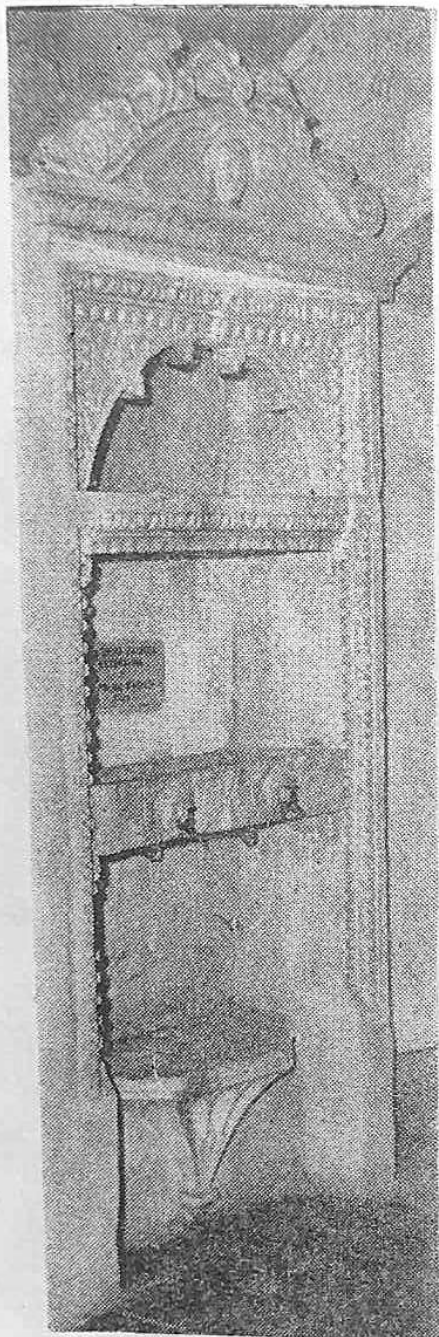
Misna odjeća don Petra Sbutige
(polovina XVII v)

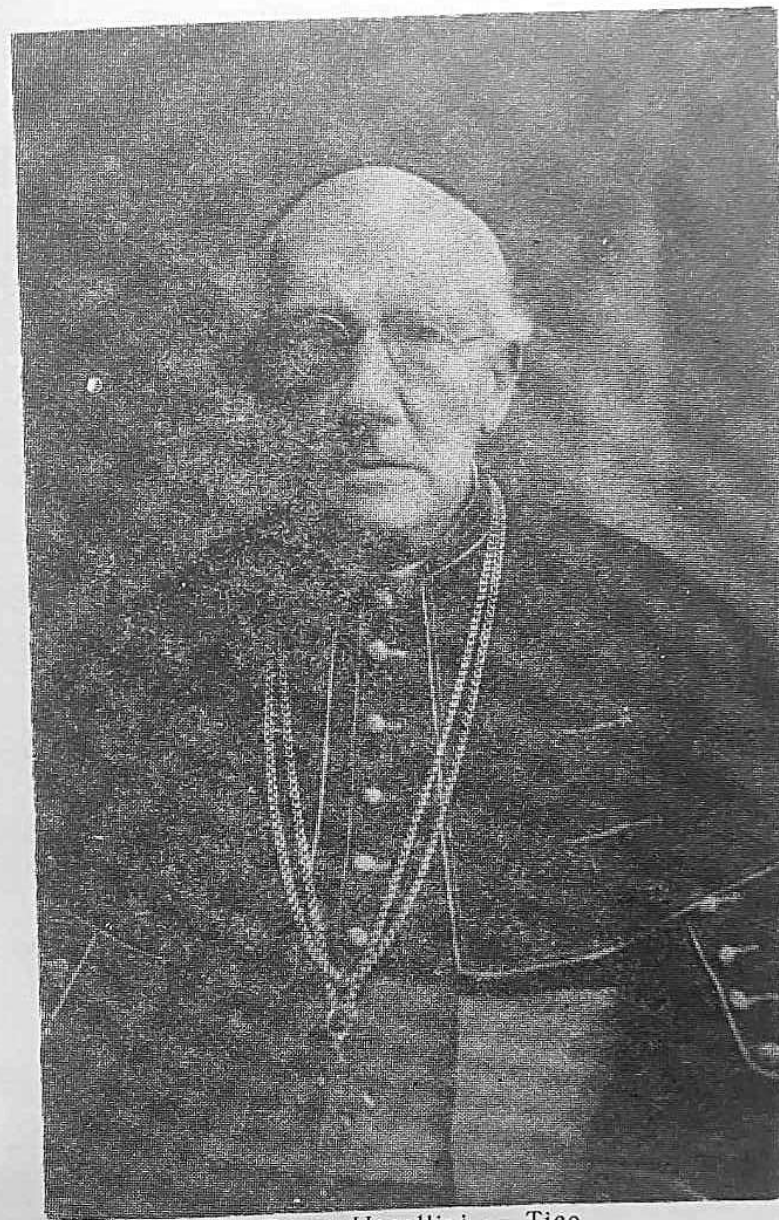
Tri srebrne pozlaćene čaše (kaleži): u sredini čaša sa ostrva Hiosa (početak XVIII vijeka), rad svetogorskih kaludera; s lijeve strane: pozlaćena čaša, kovana i cizelirana (1770), s desne barokna čaša (druge polovine XVIII vijeka)

Offre l'abbé 1745 1/2

Račun Giovanni Maria Morlaitera (1746)
za anđele u kamenu

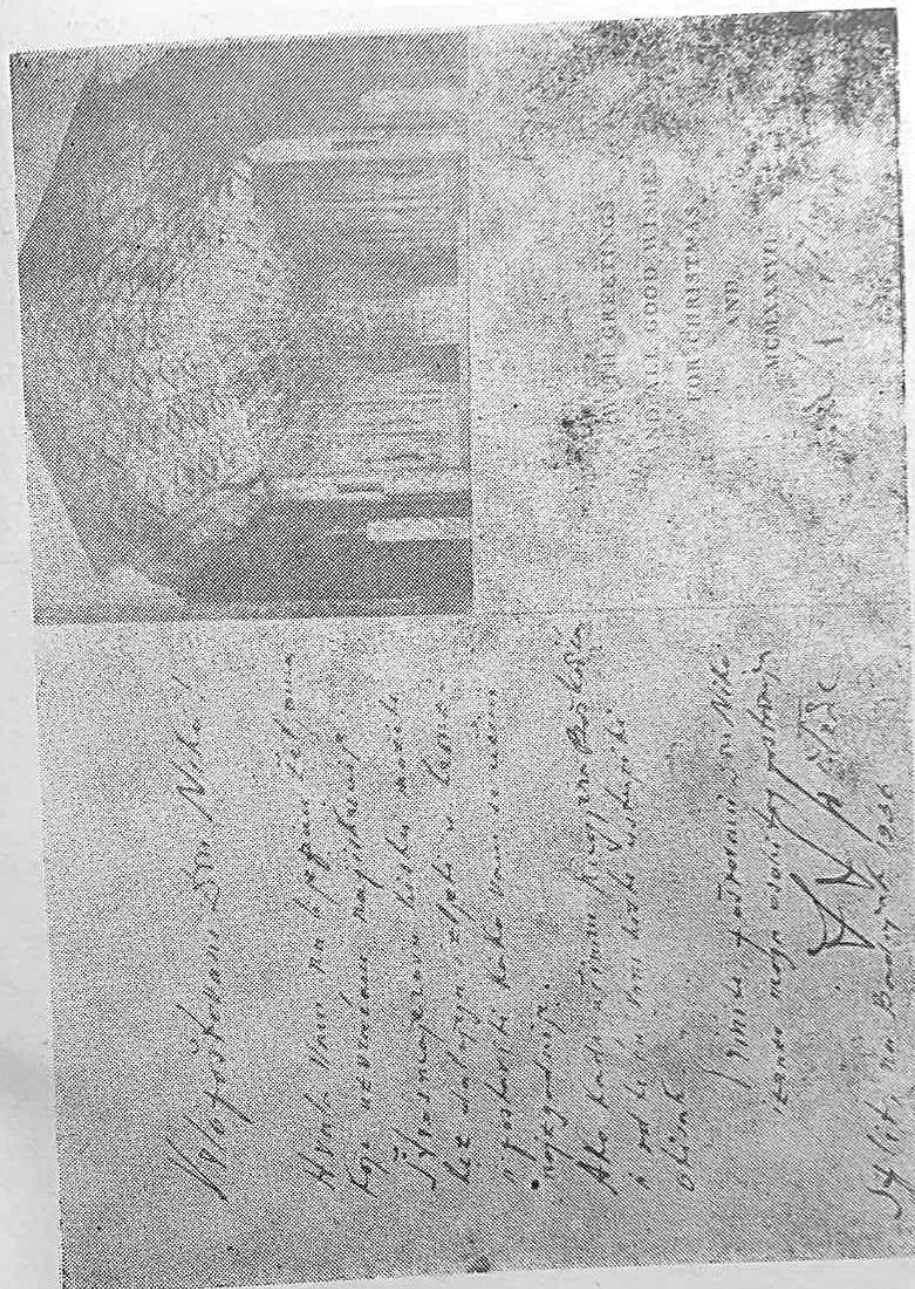
Umivaonik u kamenu iz
plemićke kuće Grubonja
(oko 1520)

Frano Uccellini — Tice
biskup kotorski (1894 — 1937)

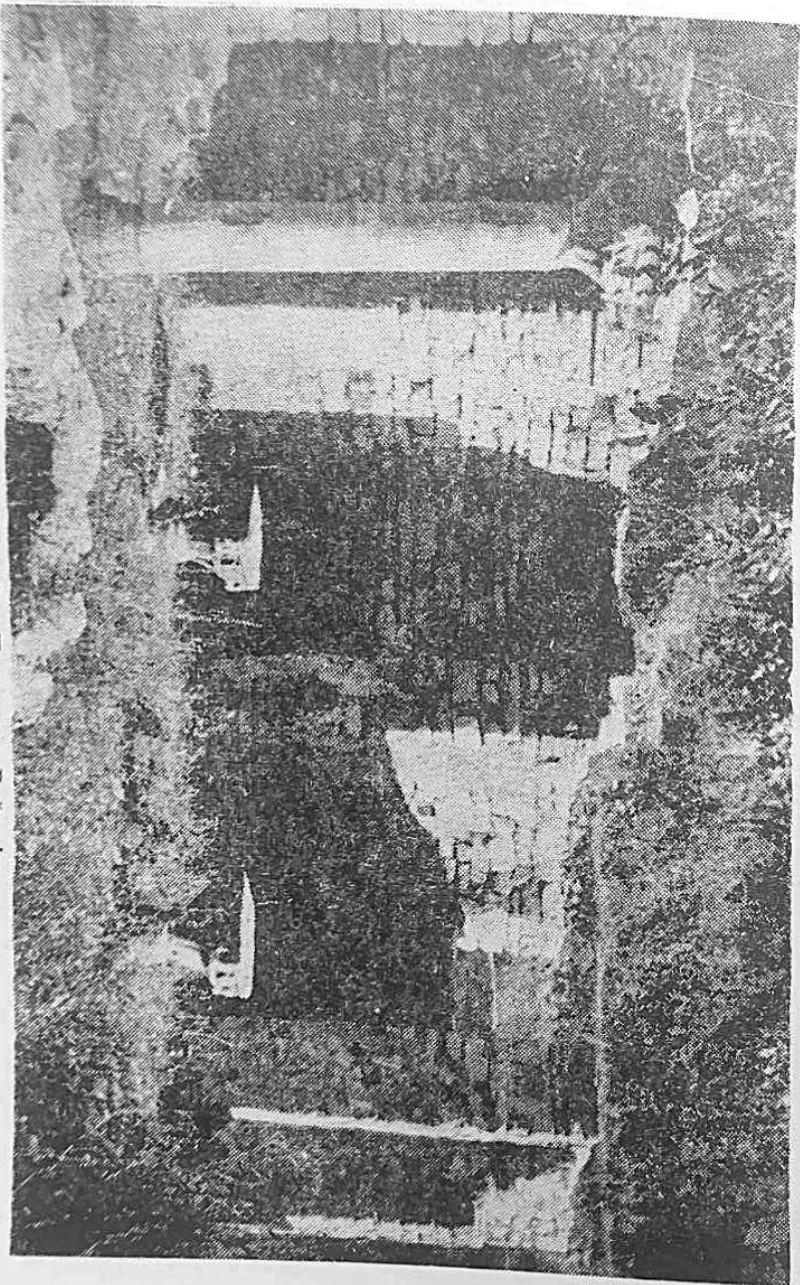

Počasna, svilena, pomorska zastava
kap. Iva Visina (1860)

Fotokopija pisma Ivana Meštrovića (1936)

Ruševine crkve Sv. Tome na Prčanjju
(IX—XI v.)

Štampano u 3000 primjeraka
darom pok. Felićite Eduarda Sbutega

Štampa: Štamparsko preduzeće „Andrija Paltašić” — Kotor

